

**T.C. KOCAELİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ**

KANT'TA NEDENSELLİK VE ÖZGÜRLÜK

YÜKSEK LİSANS TEZİ

ÖZGÜL SAKİ

**ANABİLİM DALI: FELSEFE
PROGRAMI: FELSEFE**

TEZ DANIŞMANI: PROF. DR. SİNAN ÖZBEK

KOCAELİ 2005

**T.C. KOCAELİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ**

KANT'TA NEDENSELLİK VE ÖZGÜRLÜK

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Tezi Hazırlayan: ÖZGÜL SAKİ

Tezin Kabul Edildiği Fakülte Kurulu Tarihi ve No: 22/06/2005-2005/15

Prof. Dr. Sinan Özbek Prof. Dr. Afşar Timuçin Yard. Doç. Faruk Akyol

KOCAELİ 2005

SUNUŞ

Bu çalışmanın amacı Kant'ın bilgi kuramını ve ahlak anlayışını nedensellik ve özgürlük kavramları çerçevesinde değerlendirmek olarak belirlendi. Kant'ı seçmemde ki en büyük etken onun tarihsel olarak bir bağlantı noktasını temsil ediyor olması. Bu çalışmayla Rönesans döneminde düşünürlerin tartıştığı tüm sorunsallara bir kere daha gitmek gerekiyordu. Aynı zamanda modern çağa açılan bir pencereydi benim için Kant. Hiç kuşkusuz Kant'ın fizik ve matematiği kuramının eksenine yerleştirmiş olması da çok önemliydi.

Hem fizik ve matematikteki gelişmelerin ışığında Kant'ın bilgi kuramını yeniden değerlendirmek oldukça ilgi çekiciydi. Aynı zamanda tarihin, dünyanın yeniden yapılanması ve neredeyse ikinci barbarlık dönemi diyebileceğimiz bir sürece doğru evrildiği böylesi bir uğrakta Kant'ın ahlak felsefesi, uluslararası ilişkiler ve barış hakkında ileri sürdükleri çok daha fazla önem kazandı.

2004 yılının Kant'ın iki yüzüncü doğum yılı olması çalışmalarımda bana çok yardımcı oldu. Yıl içinde düzenlenen sempozyumlar, seminerler bu tezin ete kemiğe bürünmesini sağladı.

Daima çok zor bir düşünür olarak değerlendirilen Kant, zaman zaman beni çok çaresiz bıraktı. Bu gibi durumları aşmada bana yardımcı olan Ayhan Çitil'e ne kadar teşekkür etsem azdır.

Aynı zamanda cesaretlendirici tutumları ve Hume eleştirisi konusundaki katkıları için Yurdaer'e çok şey borçluyum.

Neredeyse bilgisayar özürü bir kişi olan benim için dizgi kaplumbağa hızı ile ilerliyordu. Tezimin zamanında teslimini sağlayan teknik yardımları için kardeşlerim Ayfer'e, Songül'e, arkadaşlarım Eylem ve Cahit'e çok teşekkür ediyorum.

Özgül Saki

**Moda
24.05.2005**

İÇİNDEKİLER:

GİRİŞ

I. BÖLÜM: KANT FELSEFESİNİN ARKA PLANI

- A. TARİHSEL ARKA PLAN
- B. BİLİMSEL ARKA PLAN
- C. FELSEFİ ARKA PLAN

II. BÖLÜM: NEDENSELLİK

A. AŞKIN ESTETİK BAĞLAMINDA NEDENSELLİK

- 1- DUYULUR DÜNYA DÜŞÜNÜLÜR DÜNYA AYRIMI
- 2- DUYARLIK VE ANLIK AYRIMI
- 3- SEZGİ KAVRAMLARI UZAY VE ZAMAN
- 4- AŞKIN ESTETİK BAĞLAMINDA KISA BİR DEĞERLENDİRME

B. AŞKIN MANTIK BAĞLAMINDA NEDENSELLİK

- 1- SENTETİK YARGI VE ANALİTİK YARGI AYRIMININ ÖNEMİ
- 2- KATEGORİLERİN TANIMLANMASININ ÖNEMİ

C. AŞKIN DİYALEKTİK BAĞLAMINDA NEDENSELLİK

D. PRATİK US BAĞLAMINDA NEDENSELLİK

E. FİZİK BİLİMİNDEKİ GELİŞMELER AÇISINDAN KANT'IN NEDENSELLİK ANLAYIŞI

III. BÖLÜM: ÖZGÜRLÜK

A. ARI USUN İDEASI OLARAK ÖZGÜRLÜK

B. AHLAK YASASI OLARAK ÖZGÜRLÜK

C. KATEGORİK İMPERATİVE VE ÖZGÜRLÜK

D. EREKLER ÜLKESİ VE ÖZGÜRLÜK

E. ESTETİK DENEYİM VE ÖZGÜRLÜK

F. DİN VE TARİH FELSEFESİ AÇISINDAN ÖZGÜRLÜK

IV. SONUÇ

ÖZET

Kant, aydınlanma döneminin en önemli düşünürlerindedir. Onun felsefesi, usa yaptığı vurgunun ağırlığı nedeniyle ülkücü olarak değerlendirilebilir. Bununla birlikte bilgi kuramında deneyime verdiği önem onu aynı zamanda gerçekçiliğe yaklaştırır. Kant'ın doğa felsefesi ve ahlak felsefesi arasında ki karşıtlıktır buna yol açan. Doğa felsefesinin temel kavramı nedenselliktir; ahlak felsefesinin ki ise özgürlük. İlk çalışmaları doğa bilimleri ile ilgili olmasına rağmen, Kant'ın dizgesini belirleyen, bilgi kuramının eksenini oluşturan, ahlak felsefesidir. Doğa felsefesi tüm varolanlarla ilgilidir. Ahlak felsefesi ise olması gerekenle. Kant bu iki dünyayı, bilgi kuramının en özgün yönü olan kendinde şey ve görüngü ayrımı yoluyla temellendirir. Doğada egemen olan nedenselliktir. Dolayısıyla duyulur dünya tümüyle belirlenmiştir, burada özgürlükten söz edilemez. Kendinde şeylerin dünyasında ise egemen olan özgür istençtir. Ahlak yasasının varlık koşulu olan özgürlük ancak burada nesnel geçerlilik kazanabilir.

Kant'ın bilgi kuramında Newton'un belirgin bir etkisi vardır. Newton'un hareket yasaları ile tüm evrenin gizinin çözüldüğü düşünülüyordu. Kant'ta aynen Newton gibi birkaç ilkedен yola çıkarak hem doğanın hem de insan davranışlarının açıklanabileceğini iddia eder. Bilgi kuramını Newton yasaları ile koşutluk içinde oluşturur.

Kant'ta göre bilgi, bilginin nesnesi öznenin bilme tarzı ile belirlenmiştir. Anlama yetisi kavramı olan kategoriler, bilme tarzının araçlarıdır. Ancak bu kategoriler yalnız görüngülere uygulanabilirler. Kendinde şeyin bilgisi insan usunun kavrama yeteneğinin dışındadır. Usta a priori varolan bu kavramlar aracılığı ile doğaya yasalar dikte edilir. Bu anlamıyla nedensellik, insan usunun doğaya yerleştirdiği anlama yetisi kavramıdır. Doğada ki belirlenimci düzeni olanaklı kılan şey, usun doğaya yüklediği nedensellik yasasıdır. Kant'ın Hume eleştirisi nedensellik kavramı üzerine kurulmuştur. Doğada ki düzenli yapıyı alışkanlıkla açıklayan Hume karşı Kant'ın yanıtı; nedenselliği usa hapsederek doğadaki zorunluluğu kurtarmak olmuştur. Nedenselliğin bu şekilde tanıtılmasının özel bir önemi vardır. Çünkü ahlakın nesnel

geçerlilik kazanması ancak böyle sağlanabilir. Kuramsal us açısından bir idea olarak tanımlanan özgürlükte ahlak yasası ile temellendirilir. Kant'ın sentetik a priori arayışı ahlak alanında da sürer. Tüm deneyimden bağımsız, salt usta bulunan bir ilke aramaktadır. Ahlak yasasına özgür istençle uymayı sağlayacak bu ilke koşulsuz buyruktur. Kant'a göre tüm eğilimlerden, tutkulardan bağımsız olarak bu buyruğa uygun davranan insan ancak özgür olabilir. Koşulsuz buyruğa uyma gerekliliği, insan usunun, kendisine yapısal olarak verilmiş en son ereği olmalıdır. Son erekten yola çıkarak en yüksek iyinin var olmasını zorunlu görür Kant. Kuramsal us açısından bir antinomi olan tanrıya da böylece nesnel geçerlilik vermiş olur. Sıkı sıkıya yasalılığa bağlanmış olan, en yüksek iyi kavramı ile yazgıcılığa kapı aralayan Kant'ın özgürlük kuramı gerçekte özgürlükten çok bir zorunluluk kuramı gibidir. Antropolojisinde bu durum çok daha açık bir biçimde dışa vurulur. Tüm akıl sahibi varlık kapsamında kadınların olmaması Kant'ın özgürlük anlayışının en zayıf noktalarından biridir. Özgürlüğe en fazla yaklaşılan alan sanattır. Çünkü estetik deneyim insanın duyulur dünya – düşünülür dünya arasındaki bölünmüşlüğü ortadan kaldırıldığı yerdir. Estetik deneyim sırasında hiçbir kategori uygulanmak zorunda değildir. İnsan sanat alanında hiçbir buyruğa uymakla yükümlü değildir. Estetik deneyim, imgelemin özgür oyunu ile gerçekleşir. İnsanın tüm yetileri imgelemin bu özgür oyunu sırasında eş zamanlı olarak etkindir. İnsanın tüm yeteneklerinin açığa çıktığı, geliştirilebildiği bir alan denilebilir sanat için. Kant özgürlüğün somut olarak gerçekleştirilebileceğini ilk defa bu yolla duyumsatır.

Kant'ın nedensellik ve özgürlük kavramlarını aralarında bir karşıtlık olmadan temellendirme çabası kanımca başarıya ulaşamamıştır. Bu durum Kant'ın felsefesinin önemini azaltmaz. Kant'ın döneminden günümüze kadar gerçekleşen bilimsel ve siyasal gelişmeler tam aksine onun önemini çok daha fazla artırmıştır. Kuantum kuramı ile Newton'un fiziği aşılmış, nedensellik tartışmaları yeniden önem kazanmıştır. Yeni kuramın öngördüğü atom altı parçacıkların yapısı ile Kant'ın kendinde şey tanımı arasında bağlantı kurmak mümkündür. Dünyadaki son siyasal ve toplumsal gelişmeler, 'edebi barış' yazısı ile ortaya konulanların günümüzde de ne kadar yaşamsal öneme sahip olduğunu göstermiştir. Bu durum, Kant'ın hem bilgi kuramının hem de özgürlük anlayışının üzerine söylenebilecek daha çok şey olduğunu göstermektedir.

ABSTRACT

Kant is one of the most important thinkers of the age of enlightenment. His philosophy can be regarded as idealistic because of the emphasis he puts on reason. However, the importance of experience in his epistemology renders it a kin to realism as well. This is caused by the contrast between Kant's philosophy of nature and his ethics. The basic notion of his philosophy of nature is causality, and that of his ethics is freedom. Although his previous works are on natural sciences, that which designates Kant's system and forms the axis of his epistemology is his ethics. Philosophy of nature is about how the things that exist *are*. Ethics, on the other hand, is about how things *ought to be*. Kant establishes these two worlds through the distinction between the thing-in-itself and phenomenon- which is the most original part of his epistemology. That which reigns in nature is causality. Thus, the world we experience is determined; one cannot talk about freedom here. In the world of the things-in-themselves (or the noumenal world), however, that which reigns is free will. Freedom, which is a precondition for the moral law, can gain objective validity only here, in the world of things-in-themselves. Newton has a decisive influence on Kant's epistemology. It was thought that the mystery of the whole universe had been solved through Newton's law of motion. Like Newton, Kant, too, claims that the behavior of both nature and human beings can be explained through a few principles. His epistemology is in parallel with Newton's laws.

According to Kant, knowledge is determined by the way the subject, who is the object of knowledge, comes to know things. The categories, which belong to the faculty of understanding, are the tools of the subject's way of knowing. However, these categories can be applied only to phenomena. The knowledge of the thing-in-itself is not within reason's capacity to understand. Through these notions that exist in reason *a priori*, laws are dictated, as it were, to nature. In this sense, causality is a notion of the faculty of understanding which human reason attributes to nature. That which makes the determinist order in nature possible is the law of causality itself. Kant's answer to Hume, who explains the order in nature by imprisoning causality into human reason. Viewing causality in this light has a special importance, for only through this kind of view ethics can gain objective validity.

Freedom, which is defined as an idea from the viewpoint of pure reason, is established through an ethical law. Kant's search for synthetic *a priori* continues in the

realm of ethics as well. He tries to find a principle which is independent from all experience and which exist only in pure reason. This principle that will lead us complying with the moral law through our own free will is the categorical imperative. According to Kant, only a person who acts in accordance with this imperative regardless of all kinds of urges and passion can be free. The necessity of complying with the categorical imperative is the ultimate goal human reason can set. Starting from the concept of ultimate goal, Kant arrives at conclusion that there must be a highest good. Thus, he gives objective validity to the concept of god, which is an antinomy for the pure reason. Thightly connected with determinism, and giving way to fatalism through the notion of the highest good, Kant's theory of freedom is in fact more of theory of necessity. This salvation is manifested quite obviously in his anthropology. The fact that women are not mentioned among those being who have reason is one of the weakest points of Kant's view of freedom. Art is the realm in which one come as close to freedom as possible. For aesthetic experience is that in which human beings are no longer divided between the world of senses and world of ideas. During aesthetic experience, none of the categories has to be applied. One is not responsible with obeying any command in the realm of art. Aesthetics experience occur as the imaginations function and plays its games freely. Each and every one our faculties simultaneously active during this free game. Art can be regarded as a realm in which all of our abilities come to the surface and are given a chance to be developed. Thus, Kant makes us sense that freedom can be realized in a concrete way through art.

I think that Kant's attempt establish the notions of causality and freedom without contradiction has not been successful. Thus however, doesn't diminish the importance of his philosophy. On the contrary, scientific and political development we have been witnessing since Kant's era have greatly increased his significance. Newton's physics having been refuted through the quantum theory, the debate on causality has regained its importance. It is possible to see a connection between the structure of the subatomic particles the new theory introduced and Kant's definitions of thing-in-itself. The recent political and social developments in the world have shown that the ideas Kant reveals in his work "perpetual peace" are as vital today as they have always been. This shows us that there is a great deal more that can be said both about Kant's epistemology and about his view of freedom.

ÖNSÖZ

'der bestimmte Himmel über mir und das moralische Gesetz in mir. Beide darf ich nicht als in Dunkelheiten verhüllt, oder im Überschwenglichen, auber meinem Gesichtskreise suchen und blob vermuten; ich sehe sie vor mir und verknüpfe sie unmittelbar mit dem bewubtsein meiner Existenz'^{1 2}

Kant felsefe tarihinde bir dönüm noktasını ifade eder. Bir bakıma Aristoteles'in ilk çağ felsefesinde tuttuğu yeri anımsatır, Kant'ın aydınlanma çağında tuttuğu yer. Ancak Aristoteles'in tartışma konusu 'varlık' sorunsalı iken, Kant'ınki 'bilgi' sorunsalıdır. Her ikisi için de doğa bilimlerinin, felsefelerinin temel yapı taşlarından biri olması da başka bir koşutluk olarak görülebilir.

Peki bu niçin bu kadar önemli? Öznel bir nedeni var aslında. Aynı zamanda fizik öğretmenliği de yaptığım için beki de, Aristoteles'in ismi 'fizik' olan ve bugün lise müfredatında bulunan neredeyse bütün konuları ele alan bir eseri - hem de M.Ö.335'lerde - yazmış olmasını olağanüstü bulmuşumdur hep. Kant'ın ise matematik ve geometriyi temellendirişi ve Newton fiziğinin tüm ilkelerinin bilgi kuramının omurgasını oluşturması oldukça ilgi çekiciydi benim için. Ve bir de öz yaşamının çok sıra dışı olması. O kadar ki; birbirine tamamen aykırı değerlendirmeler aynı inandırıcılıkla yapılabiliyor. Sözelimi Nermi Uygur Güneşle isimli kitabında Kant için; "*Tüm felsefesiyle Kant yaşama filozofudur bir bakıma. Gelmiş geçmiş bilgi felsefelerinin belki de en ilgi çekenini ortaya koymakla birlikte, kendi felsefesinin baştan aşağı bir bilgi öğretisi içine kapatılmasına karşıydı Kant. Eninde sonunda bir yaşama politikasıydı felsefe Kant'ın gözünde.*" derken, aynı konuda Sinan Özbek bambaşka şeyler söylüyor. Şöyle ki;

1

Pratik Aklın Eleştirisi (Sa: 173-174) İ.Kant Hacettepe Ü.Yay. Ankara 1980

'üzerimdeki yıldızlı gök ve içimdeki ahlak yasası. Her ikisini, karanlıklarda gizlenmiş ya da benim ufkumun ötesinde aşkın alanda imişlercesine aramama ve sırf tahmin etmeme gerek yok; onları önümde görüyorum ve doğrudan doğruya benim kendi varoluşumun bilincine bağlıyorum.'

“Kafasını kullanarak bedenine söz geçirebilmenin sıradan bilgeliğinin çok ötesinde bir şeyler var Kant’ta. Doğru olacak mı bilmem ama (tersi) şöyle galiba: Hayal gücünün bedene, bedenin kafaya söz geçirmesi ve kafanın bedene söz geçirme çabası var Kant’ta. Sonuncuya söz geçirme çabası diyorum. Bunu beceremiyor Kant.”

Bilgi kuramında Kant gazeteciler için söylenen ‘gerçekliğin iyi bir hikayeyi bozmasına izin vermeyin’ biçiminde ifade edilen ilkeye uygun tutum alır. Kendi öyküsünü bozmaktansa, kendinde şeyi, gerçekliği felsefesinin dışına atıyor. Ama ilginç olan, Kant uzmanlarının büyük bir çoğunluğunun gerçekliğin Kant’ın öyküsü ile uyum içinde olduğunu belirtmeleridir. Onun doğaya bakışı da Aşık Veysel’in ‘güzelliğin on pare etmez bu bende ki aşk olmasa’ dizelerini çağırır. Doğanın yasalarının kaynağı insan usudur çünkü. Kategorilerle doğaya yasalılığı us tarafından verilir. Mozart’ın yeteneğinin, dehasının yalnızca Salieri tarafından anlaşılabilmesi gibidir. Salieri’nin kavrayışıdır aslolan. Onda bu yeteneği değerlendirebilecek yeti olmasa Mozart Mozart olmayacaktı belki de.

Kant’ta insan - doğa ilişkisinin kuruluşu, toplumbilimlerle fen bilimleri arasında öteden beri inşa edilen duvarları aşma çabası aynı zamanda. İnsanı, doğanın bir parçası olarak görmeyi, aralarındaki hiyerarşik ilişkiyi reddetmeyi gerektiren bu tutum ne yazık ki son eserlerinde iyice zayıflıyor. Ama yine de yanıtlarından bağımsız, ‘insanın kendini gerçekleştirme, insanın özgürlüğü’ sorunlarına ilişkin yazdıklarıyla güncelliğini koruyor Kant.

Bu tezin konusu ise Kant’ta nedensellik ve özgürlük. Konu bu olunca çok doğal ki hem Kant’ın bilgi kuramını hem de ahlak felsefesini etraflıca irdelemek gerekiyor. Bu iki kavramın Kant’ın felsefesi açısından önemi ise, onun duyulur dünya – düşünülür dünya ayrımının bağlantı kavramları, geçiş kavramları olması. Bir başka deyişle aklın kuramsal kullanımı ile pratik kullanımı arasındaki ilişkinin ancak bu iki kavram yoluyla olanaklı olabilmesi. Kant’ın bilgi kuramı ve ahlak felsefesi ayrı ayrı ele alınmak kaydı ile tam bir iç tutarlılığa sahipler kanımca. İkisinin arasında bağlantı kurmaya çalışıldığında

ise bu sağlam yapı zedeleniyor. Nedensellikten özgürlüğe geçiş temelsiz kalıyor. Ancak keyfi kabullerle bu sağlanabiliyor.

Bir yüksek lisans tezinin kapsamının elverdiği ölçüde ele alınmaya çalışılacak bu iki kavram. Nedensellik açıklanırken kuşkusuz Newton'a gitmek zorunda kalınacak. Euclides geometrisinden söz edilecek ve bunlara dayanılarak ortaya konulan sentetik a priori bilginin olanağı üzerinde durulacak. Einstein'la başlayan, her geçen gün yeni bulgularla geliştirilen kuantum mekaniği ve Euclidesçi olmayan yeni geometriler Kant'ın duyarlılığın koşulları olarak değerlendirdiği uzay ve zaman tanımlarını tartışmalı kıldığı gösterilmeye çalışılacak. Kuantum mekaniği ile darbe alan klasik determinizm, Newton'un dolayısıyla Kant'ın nedensellik yorumlarını da zayıflatıyor. Nedensellik tartışmalarının güncel yorumları ile Kant'a dönüp yeni bir değerlendirme yapılabilir kuşkusuz. Ama benim iddiam o ki deneyden kopartılıp anlığa hapsedilen bir nedensellik pek olanaklı değil.

Özgürlük meselesine gelince ise, daha keskin bir şekilde söyleyebilirim ki; Kant'ta özgürlük yok. Ahlak yasasının varlık koşulu olan özgürlük tanımı mantıki sonuçlarına vardırılsa çileciliğe kapı aralar. 'Sesi en soğukkanlı günahkarı bile titreten, pratik aklın ahlak yasası' nasıl olur da özgürlüğün bilincine vardırabilir bizi? Şöyle der Kant pratik aklın eleştirisinde: "özgürlük bilinci soysuz ve bozucu itkilerin insanın ruhsal yapısına sokulmasını önleyecek en iyi, aslında tek koruyucudur." İşlevi ruhu tutkularından arındırmak olan bir özgürlük bilincinden insanın kendini gerçekleştirmesini beklemek olanaksız oluyor böylece. Kant ödeve uygun davranmayanlardan hesap sormanın gerekliliğine dayandırır aslında özgürlüğü ve bu dolayısıyla da Hıristiyanlıkla örtüşür.

Benim bu bölümde ortaya koymak istediğim Kant'ın özgürlük anlayışının kaderciliğe açık kapı bırakmasıdır. İnsanda cisimleşir özgürlük ve nedensellik, onda anlam kazanır bu ikisinin ilişkisi. Öyleyse tarihi oluşturanın insan etkinliği olması gerekir. Ama Kant yoğunlaşmaz buna; çünkü o insanı, insanın kendi bilincine hapsetmiştir. Böyle olunca da tarihin, tarihselliğin bilgi kuramında da ahlak felsefesinde de hemen hemen hiçbir rolü yoktur. Ahlak

yasasında dolayısıyla özgürlük idesinin nesnellik kazanmasında, Spinoza'nın ve Hıristiyanlığın izlerinin buna yol açtığını göstermeye çalışacağım. Burada Kant'ın nesne tanımı önem kazanacak. Aklın idelerine nesnel gerçekliğini pratik aklın kazandırdığını ifade eder Kant. Burada ki nesnel gerçeklik onun nesne tanımı ortaya konulmadan anlaşılabilir. Bilgi kuramına tekrar dönmemiz ve ahlak yasası bağlamında özne ve nesne kuramlarını değerlendirmemiz gerekecek. Son olarak Kant'ın kuramı için söyleyebileceğim, onun bilgi kuramı söz konusu olduğunda bir devrimci; ahlak öğretisi söz konusu olduğunda ise bir tutucu olduğudur.

Bu tezin kapsamı Kant'ın nedensellik ve özgürlük kavramlarını temellendirmesi ile sınırlıdır. İlk bölümde genel olarak Kant'ın felsefesi ele alınacak. Onun tarihsel, bilimsel ve felsefi alt yapısı ele alınacak. İkinci bölümde ise bilgi kuramının temel kavramları ile koşutluk içinde nedensellik konusu işlenecek. Üçüncü bölüm olan özgürlük hiç kuşkusuz tema olarak Kant'ın ahlak öğretisi bağlamında değerlendirilecek. Ancak özgürlük kavramının tartışılmasının tamamlanabilmesi için estetik deneyiminden söz etmek bir zorunluluk. Yine özgürlük bağlamında Kant'ın son dönem yazıları değerlendirilerek bu tez sonlandırılacak.

Son olarak Kant'ın kuramı için söyleyebileceğim onun bilgi kuramı söz konusu olduğunda bir devrimci; ahlak öğretisi söz konusu olduğunda ise bir tutucu olduğudur.

I. BÖLÜM: KANT FELSEFESİNİN ARKA PLANI

A-TARİHSEL ARKA PLAN

Aydınlanma dönemi ile ismi özdeşleşen Immanuel Kant'ın felsefesini anlamak için o dönemin tarihsel ve toplumsal özelliklerinin bilinmesinin önemi büyük. Her ne kadar bu tezin kapsamı daha çok bilgi kuramı sorunlarından oluşsa da, tarihsel arka planın ortaya konulmamış olması bir eksiklik yaratacaktır. Bu nedenle kısaca da olsa o dönemin siyasal ve toplumsal gelişmelerini anımsatmak önemli görüldü.

Avrupa tarihinde eski rejim dönemi diye isimlendirilen Rönesans'tan Fransız Devrimi'ne kadarki süreçte, büyük imparatorlukların çözüldüğü, ulus devletin yapılanmaya başladığı görülür. Yine bu dönemde sanayi devriminin ilk nüveleri oluşmaya başlar. İlk makineleşme adımları özellikle dokumacılık alanında atılmaya başlanır. Sanayi devriminin sembolü olan James Watt'ın Buharlı Makine'si, yüzyılın sonlarına doğru(1775) icat edilir ve bu üretim ilişkilerinde köklü bir değişimin de başlangıcı olur. Bu gelişmelerin etkisiyle, mutlak yönetimlere karşı toplumsal ve siyasal düzeyde köklü tepkiler ortaya çıkar ve bu büyük toplumsal dönüşümlere neden olur.

15. Louis döneminden (1715) itibaren Fransa'nın askeri üstünlüğü yok olur, mutlak yönetim çözülmeye başlar. İngiltere ve Avusturya ise aynı dönemde güçlenmeye başlamıştır. İspanya imparatorluğu, İsveç imparatorluğu yine bu dönemde yıkılır, Polonya parçalanır. İngiltere ise Fransa'nın Hindistan ve Amerika'daki sömürge topraklarını ele geçirir. Doğu Avrupa'da bu gelişmelerin sonucunda Rusya ve Prusya'yı güçlenir. Avusturya ve Prusya arasında gerilimlere yol açan bu güç savaşından kazançlı çıkan ise Prusya olur. Prusya'nın güçlenmesine engel olmak isteyen Fransa ve Avusturya bu ülkeye savaş açar. II.Frederick yönetimindeki Prusya ise direnir ve bu direniş gücünü daha fazla artırır. Yine bu dönemin en önemli gelişmesi Amerika'nın bağımsızlık ilanıdır. Amerika'daki İngiliz hegemonyasını kırmak isteyen Fransa, Amerikan Bağımsızlık Savaşı'na hem

siyasal hem ekonomik olarak büyük destek verir. Bu durum, zaten güçsüz olan ekonomiyi ağır bir krize sokar ve 1789'a giden yol da böylece açılır.

Kant'ın gençlik dönemi ve üniversite yılları, büyük siyasi ve toplumsal çalkantıların ortasında Doğu Prusya'da Königsberg'de geçer. Ama bu dönemde Kant'ın ilgisi daha çok doğa bilimlerinde yoğunlaşmıştır. O sırada onun için en önemli isimler Newton, Leibniz, Euclides olmuştu. Evrenbilim, aritmetik, geometri, fizik en temel ilgi alanları. Yaşadığı dönemin tarihsel ve toplumsal etkilerini ise çok daha geç duyurmaya başlar eserlerinde. Sistematik felsefesini ortaya koyan eserlerini, neredeyse altmış yaşındayken sonuçlandıran Kant için bu durum şaşırtıcı olmasa gerek.

Onun son dönemde kritik dışı yazılarının hemen hemen tamamı toplumsal ve siyasal sorunlar üzerinedir. '*Aydınlanma nedir?*' sorusuna yanıt, Fransız Devrimi'nin arka planını oluşturan düşünsel sistemin özetidir adeta. Kant: '*Bilmek ve tanımak yürekliliğini göster!*', '*Aklını kendin kullanmak cesaretini göster!*' derken; kendi bilgi kuramının, toplumsal ve siyasal alandaki izdüşümünü ifade eder. Bunu daha çok özgürlük kavramı bağlamında gerçekleştirmiştir. '*Ebedi Barış Üstüne Felsefi Bir Deneme*' daha geç dönemde yazılmış, çağının oldukça ilerisinde görüşleri içeren, toplumsal ve siyasal alanı yeniden yapılandırma önerisidir. Tüm bunlara rağmen O'nun aydınlanma karşısında aldığı tutum Fransız aydınlanmacılardan çok farklıdır.

Bunu Afşar Timuçin şu şekilde belirtiyor : "*Ancak O hiçbir zaman Fransız Aydınlanmacıları gibi devrim düşüncesiyle dolu olmadı. Kant devrimci denilemeyecek kadar az devrimci, hatta biraz tutucudur. Şöyle der. Yasaları koyan devlet yöneticisine karşı halkın yasal direnişi diye bir şey yoktur.*"³ Yine aynı sayfada "*Devrim fikrinden özellikle uzak duran Kant, devrim bir kere başarıya ulaştı mı devrime katılmayı tek çare görür.*" diyor A.Timuçin. Gerçekten de Kant'ın mücadele için önerdiği tek silah düşünce özgürlüğüdür. Fransız aydınlanmacılarının en önemli kişisi olan J.J.Rousseau'nun tutumundan farklıdır Kant'ın tutumu. Buna rağmen Rousseau, Kant Felsefesi

³ Afşar Timuçin, Düşünce Tarihi, Bulut Yayınları, 4.Baskı, İstanbul, 2002, s.323,324.

üzerinde en fazla etkisi olan düşünürlerden birisidir. Kant'ın ilgisinin doğa sorunlarından insana, toplumsal sorunlara yönelmesini sağlayan isimdir O.

Kant'ın, toplumsal yapı, eğitim, hukuk, düşünce özgürlüğü konularına ait fikirlerinde büyük etkisi vardır Rousseau'nun. Ama yine de şunu söylemek gerekir ki; Rousseau'nun eğitim evrelerinde bebeklik ve çocukluk dönemi, başlı başına ele alınması gereken, apayrı bir öneme sahip evrelerdir. Ama Kant'ın ne insan aklının sınırlarını çizdiği bilgi kuramında ne de ahlak sorunlarını ele aldığı yazılarda bebeklik ve çocukluk evrelerinin özelliklerine hemen hiç rastlamayız. Bu durumun, Kant'ın bilgi kuramındaki olumsuz etkisi daha sonraki bölümde yine ele alınacaktır.

Döneminin tüm bilimsel, felsefi ve sanatsal gelişmelerinin bilgisine sahiptir Kant. Ölümüne kadar oturduğu kentten hiç ayrılmamış olan düşünür bu bilgilere ulaşmak, özellikle Avrupa ve Fransa'daki toplumsal ve siyasal gelişmeleri öğrenmek için sık sık evinde konuklar ağırlıyordu. Bu kişiler, genellikle Prusya ordusundaki subaylar, ticaretle uğraşan kişiler, zanaatçılar, uzun deniz yolculuğuna çıkmış kaptan ve tayfalardı. Toplumun tüm katmanlarından ve farklı meslek gruplarından olan bu konuklar sonsuz bilgi kaynaklarıydı Kant için. Döneminde olup bitenlerle bu kadar ilgili olan bir düşünür, güzel sanatların uygulamalarına ise tamamen ilgisizdir. Mozart'ın etkisinin doruk noktasında olduğu o dönemde, müzik ve resim ile hiç ilgilenmemiş olması oldukça şaşırtıcıdır. Üstelik üçüncü kritiğinde ele aldığı konuları düşündüğümüzde bu durum daha da ilginç bir hal alır.

Kant, toplumsal ve siyasal sorunları felsefe dizgesinin ana konusu yapmamış olsa bile, felsefe tarihinde bir dönemin kapanışını, bir diğerinin başlangıcını temsil eder. O güne kadar geliştirilen tüm görüşleri kökünden sarsan ve bir dönüm noktası olan onun felsefesi; 17 yüzyıl rasyonalist filozofları Descartes, Leibniz, Wolf eksenine ve İngiliz empiristleri Locke, Berkeley, Hume ekseninin eleştirisi üzerine yükselir. Bu düşünürlerin bir kısmı bilim dünyasında da önemli kuramlara imzalarını atmışlardı. Bir bilim olarak metafiziğin olanağını araştıran Kant için bilimsel gelişmelerin önemi

çok fazladır. Bu nedenle bir sonraki bölümün konusu, o dönemde matematik ve fizik bilimindeki gelişmelerin Kant üzerine etkileri olacak.

B- BİLİMSEL ARKA PLAN

Kant Prolegomena'da '*sentetik a priori önermeler nasıl olanaklıdır?*' sorusunun önemini şöyle belirtiyor: "*Metafiziğin ayakta kalması ya da düşmesi, dolayısıyla onun varlığı tamamıyla bu sorunun çözülmesine bağlıdır.*"⁴

Bu yanıt arayışında izleyeceği yolda Kant'a fizik bilimi ve matematik ışık tutacaktır. Bunun nasıl olacağı yine Prolegomena'dan bir alıntı ile görülebilir.

*" Saf akıldan gelen bilgilerin gerçek sayıldığı analitik metoda göre, bu soruyu yanıtlamaya geçerken, teorik bilginin (ki burada sadece bu söz konusudur) iki bilimine dayanabiliriz: saf matematiğe ve saf doğa bilimine. Çünkü sadece bu ikisi bize görüdeki nesnelere, dolayısıyla onların içinde a priori bir bilgi olduğu zaman, o bilginin hakikatini ya da nesnesiyle çakışmasını , yani onun gerçekliğini somut olarak gösterebilir."*⁵

'Sentetik a priori önermeler nasıl olanaklıdır?' sorusuna yanıt arayışına başlamadan önce, dört farklı soru daha sorar Kant. Bu sorular:

Saf matematik nasıl olanaklıdır ?

Saf doğa bilimi nasıl olanaklıdır ?

Metafizik genellikle nasıl olanaklıdır ?

Bilim olarak metafizik nasıl olanaklıdır ?

⁴ Immanuel Kant, Prolegomena, çev: İonna Kuçuradi – Yusuf Örnek, 2.Baskı, Türkiye Felsefe Kurumu, Ankara, 1995, s.25.

⁵ Immanuel Kant, Prolegomena, çev: İonna Kuçuradi –Yusuf Örnek, Türkiye Felsefe Kurumu Yayınları, Ankara, 1995 s.28.

Kant'ın felsefesinin temel direkleri olan, noumen (kendinde şey) / phenomen (görüngü), analitik (çözümsel) yargılar / sentetik (bireşimsel) yargılar, a priori bilgi / a posteriori bilgi ayrımlarının mantıksal tutamakları bu dört sorunun yanıtında gizlidir.

Yukarıda saf matematik derken Kant'ın kastettiği, Euclides'ten başlayıp Leibniz'e kadar uzanan bir yoldur. Saf doğa biliminden kasıt ise Kopernik'ten başlayıp, Kepler, Galilei ve Newton'a kadar oluşturulan kuramlardır.

Kant için önemi nedir Euclides'in? Çünkü O, doğruluğu kendinde apaçık olan, kanıtlanması gerekmeyen az sayıdaki aksiyomdan yola çıkarak geometrinin tüm diğer doğrularına deduktif yöntemle ulaşmaktadır. Leibniz'in deyişiyle, Euclides'in 10 aksiyomunu* aklın doğal ışığıyla açık apaçık kendiliğinden anlayabiliyoruz. Bir başka deyişle bunların deneyimden gelen verilere gereksinimi yoktur.

Euclides'in Elemanlar isimli kitabında bu aksiyomlardan deduktif yöntemle, Pisagor teoremi [bir dik üçgende hipotenüsün karesi dik kenarların karelerinin toplamına eşittir], tüm katı cisimlerin sayısı beştir gibi bir çok teorem kanıtlanmaktadır. Thomas Hobbes'un Euclides'le tanıştıktan sonra geometriyi '*Tanrının insana bağışladığı için mutluluk duyduğu tek bilim*' olarak değerlendirdiği söylenir. Einstein ise, Elemanlar kitabının kendisini nasıl etkilediğini şöyle anlatır:

"Üçgenin üç yüksekliğinin mutlaka kesişeceği hiçbir şekilde ortada olmamasına rağmen yine de şüphenin söz konusu olamayacağı bir biçimde"

* Euclides'in bu on aksiyomu:

- A- Eşit olan iki büyüklüğe eşit şeyler eklendiğinde eşitlik bozulmaz.
- B- Eşit olan iki büyüklükten eşit şeyler çıkartıldığında eşitlik bozulmaz.
- C- $a = b$ ve $b = c$ ise $a = c$ 'dir.
- D- Örtüşen şekiller birbirine eşittir.
- E- Bütün parçadan büyüktür.
- F- İki noktanın birleştirilmesinden düz çizgi elde edilir.
- G- İki çizgi iki uçtan sonsuza kadar uzatılabilir.
- H- Bir nokta ve bir uzaklık verildiğinde çember oluşur.
- İ- Tüm dik açılar eşittir.
- J- Bir doğruya dışından yalnız bir paralel çizilebilir.

kesinlikle kanıtlanabileceği öne sürülüyordu. Bu açıklık ve kesinlik üzerimde tarif edilmez bir etki bırakmıştı. Aksiyomların kanıtlanmadan kabul edilmeleri durumunda olmaları beni hiç rahatsız etmemişti. [...] Saf düşünce yoluyla, deneyime ait nesnelere hakkında kesin bilgi sahibi olmanın imkan dahilinde olduğu görülüyordu.”⁶ Son cümle tam da Kant’ın açıklamak istediği şeydir.

Elemanlar kitabında Euclides’in izlediği yöntem o kadar etkiliydi ki birçok düşünür ve doğa bilimci eserlerini birebir aynı yöntem ile yazmışlardır. Bunlardan en bilinenleri:

Hobbes’un Leviathan’ı

Descartes’in Felsefenin İlkeleri

Spinoza’nın Ethika’sı

Newton’un Principia’sı

J. Stuart Mill’in Devlet Üzerine Deneme’sidir.

Kant için en az Euclides kadar önemli bir başka isim ise Descartes’tir. Onun cebirsel yöntemlerin geometriye uygulanmasını sağlayan analitik geometriyi kurması, doğa olaylarının açıklanmasında matematiğin önemini göstermesi açısından oldukça önemliydi. Matematik ve geometride olduğu gibi, apaçık ilkelere yola çıkarak hipotetik-deduktif yöntemle doğa bilimlerini, evreni açıklamak olanaklıdır diyen Descartes için, analitik geometri bu işlevi görmektedir.

Madde – uzay ilişkilerinin (dolayısıyla maddenin birincil özelliklerinin) analitik olarak ifade edilebilmeleri Kant’ın uzay tanımının temelini oluşturmaktadır. Leibniz’in integral [sonsuz büyükler hesabı] ve türev [sonsuz küçükler hesabı] uygulamalarını keşfi de yine madde-uzay ilişkilerinin matematiğin dili ile ifade edilmesidir. Bir başka deyişle, kendinde apaçık doğrulardan başlayarak uzam, doğa ve nesnelere hakkında bilgi sahibi olmak olanaklı hale geliyor. Kant’ın ‘sentetik a priori bilgiler nasıl olanaklıdır?’

⁶ Alan Musgrave, Bilim Kuşkuculuk Sağduyu, Paradigma Yayınları, İstanbul, s.66.

sorusuna verdiği yanıt, Euclides, Descartes ve Leibniz'in matematik kuramlarından gelir. Peki bunun önemi nedir Kant için? Çünkü Kant bilgi kuramının yapısını, matematiğin ilkelerinin sentetik a priori olduğu gerçeğine dayandırır. Matematiğin sentetik a priori yargılara sahip olduğu da Euclides, Descartes ve Leibniz tarafından apaçık biçimde ortaya konmuştur Kant'a göre.

Doğa bilimleri söz konusu olduğunda ise Kant'ın önem verdiği isimlerin, Kopernik, Kepler, Galileo ve Newton olduğu belirtilmiştii. Doğa bilimlerinin önemi Kant'ın kategorileri temellendirmesinde kendini gösterir. Kütlenin korunumu, töz, nedensellik, anlama yetisinin en önemli kavramlarıdır. Öyleyse bunlar a priori yargılar olmalıdır. Bunun kanıtlanmasını ise Newton mekaniğinin yorumu ile gerçekleştiriyor Kant. Çünkü Newton'da aynen Euclides'in yaptığı gibi birkaç ilkedden başlayarak tüm evrenin, doğanın yasalarını ortaya çıkardığı iddiasındadır. Newton Principia'da, evrenin dizgesi adlı bölümde şöyle söylüyor:

“Önceki kitaplarda felsefenin ilkelerini ortaya koydum; felsefi değil ama matematiksel ilkeler. Bu ilkeler belli devimlerin ve güçlerin ya da kuvvetlerin başlıca felsefe ile ilgili yasa ve koşullarıdır; ama kendi başlarına kuru ve çıplak görünmesinler diye, onları şurada burada daha genel doğada ve görünürde felsefenin başlıca dayanağı olan şeylerin açıklamalarını veren kimi felsefi notlar örnekledim: cisimlerin yoğunluk ve dirençleri, tüm cisimlerden boşaltılmış uzaylar, ışığın ve seslerin devimi gibi. Geriye aynı ilkelerden şimdi evrenin dizgesinin çerçevesini tanıtlamam kalıyor.”⁷

Newton'un mekaniği, Kopernik'in güneş merkezli sisteminin, Kepler'in gezegen hareketleri ile ilgili kuramının ve Galilei'nin hareket kuramlarının sentezi üzerinde yükselir.

“Doğa matematik diliyle konuşur” diyen Galilei, Kopernik ve Kepler'in gök cisimleri ile ilgili kuramlarının matematiksel olarak ifade edilebileceğini

⁷ I.Newton, Doğal Felsefenin Matematiksel ilkeleri, çev: Aziz Yardımlı, İdea Yayınları, İstanbul, 2000, s.107

gösterir. Aynı zamanda ilk teleskopu yaparak, Kopernik'in kendisinin kanıtlayamadığı, güneş merkezli sistem kuramını da bu yolla kanıtlar.

Galilei, maddenin birincil özellikleri olarak tanımladığı kütle, biçim ve hareket üzerinde çalışıyordu. İlk kez O, maddenin eylemsizlik ilkesini [süredurum yasası] , serbest düşme yasasını* ileri sürdü. Daha sonra da onları matematiksel olarak kanıtladı. Gök cisimlerinin yanı sıra yerküre üzerindeki cisimlerin hareketlerinin de matematiksel olarak açıklanabileceğinin kanıtlanması bütünsel doğa anlayışının ve nedenselliğin tutamakları oldu. Kant'ın matematiğin ilkelerini sentetik a priori olarak tanımladığı düşünülürken, tüm doğa olaylarının matematikle ifade edilebilmesinin önemi daha kolay anlaşılacaktır. Artık *Metafizik bir bilim olarak olanaklı mıdır?* sorusunun yanıtı kaçınılmaz bir şekilde evet olacaktır.

Newton mekaniğinin bir başka önemi ise; bu alandaki Aristoteles egemenliğine son vermesidir. Ay üstü alem ile ay altı alemin aynı doğa yasalarına bağlı olduğunu kanıtlamak, üstelik bu yasaları matematik dili ile ifade etmek en ağır darbeydi Aristotelesçiler için. Euclides'in geometride gerçekleştirdiği, fizikte de Newton tarafından başarılmıştı. Principia'da açıklanan maddenin hareket yasaları ve evrensel çekim yasası**, o güne kadar nedenleri bilinmeyen birçok doğa olayının açıklanmasını sağladı. Artık doğanın bir bütün olduğu , doğruluğu apaçık temel birkaç ilkeden başlayarak, doğada olup biten her şeyin açıklanabileceği konusunda hiç kimsenin

* Eylemsizlik yasası anımsanacağı gibi şöyledir: Eğer bir cisme etki eden kuvvetlerin bileşkesi sıfıra eşit ise cisim ilk konumunu korur. Başlangıçta hareketli ise aynı hızla hareketine devam eder, hareketsiz ise aynı konumda kalır. Serbest düşme yasası: bir cismin düştüğü yükseklik, düşme süresinin karesi ile doğru orantılı olarak değişir. Kütleyle bağlı değildir.

** Newton'un 1.hareket yasası eylemsizliktir. 2.Yasa: hareketteki değişim, uygulanan kuvvetle doğru orantılı ve aynı yödedir.($F = ma$). 3.Yasa: Doğada her etkiye karşı ona eşit büyüklükte ve zıt yönde tepki vardır.(Etki-Tepki). Son yasa: Evrende var olan herhangi iki cisim birbirlerini, kütlelerinin çarpımı ile doğru, aralarındaki uzaklığın karesi ile ters orantılı olarak çekerler.(Evrensel Çekim Yasası).

kuşkusu kalmamıştı. Kant'da hiç kuşku duymadı bundan. Çünkü Newton'un hareket yasalarından yola çıkarak aşağıda sıralanan:

Kepler'in gezegen hareketleri ile ilgili yasaları

Galilei'nin serbest düşme ve eylemsizlik yasaları

Gezegenlerin yörüngelerindeki sapmaların nedenleri

Okyanuslardaki gel-git olayları

Sarkaç hareketinin ekvator da daha yavaş, kutuplarda daha hızlı olmasının nedeni

Halley kuyruklu yıldızının ve başka gök cisimlerinin periyotlarının hesaplanması

Dairesel hareketin, merkezci kuvvetin özellikleri gibi doğa olayları ve yasaları büyük bir kesinlikle kanıtlanabiliyor ve açıklanabiliyordu.

Dönemindeki çoğu düşünürde olduğu gibi, Kant'ın kuramlarında da bu etkiler çok açık bir şekilde görülüyordu. Öyle ki; nedensellik ve töz kategorileri, uzay-zamanın açıklanması Newton'un hareket yasaları üzerine kurulmuştur.

Kopernik'in ise bir başka bağlamda önemi büyüktür. O'nun gökbiliminde yaptığı devrimin benzerini, kendisinin metafizikte gerçekleştirdiğini söyler Kant. Bunu Arı Usun Eleştirisi'nin ikinci basımına yazdığı önsözde şu şekilde açıklar:

" Gök cisimlerinin devimlerini bütün bir yıldızlar kümesinin gözlemcinin çevresinde döndüğü varsayımı altında iyi sonuç alamadığını görünce, Kopernik gözlemcinin kendisini döndürüp, buna karşı yıldızları dingin tuttuğu zaman daha başarılı olup olamayacağını araştırmıştı. Metafizikte de, nesnelere sezgisi açısından benzer bir yol denenebilir. Eğer sezgi kendini nesnelere yapılarına uydurmak zorundaysa, bunlar üzerinde herhangi bir şeyin nasıl a priori bilinebileceğini anlamak güçtür; ama nesne (duyu nesnesi

olarak) kendini sezgi yetimizin yapısına uyduracaksa , o zaman bu olanağı kolayca anlayabilirim.”⁸

Böylece Kant, o güne kadar nesnelere bilgisinde önemsenmeyen gözlemcinin (öznenin) etkisini başat duruma getirdi. Deneyimden gelen verilerin bilgi niteliğine kavuşması öznenin, usun yetileri ile açıklandı. Böyle olunca kendinde şey ve görüngü ayrımı da kaçınılmaz olarak yapılmak zorundaydı. Analitik yargılardan, doğruluğu kesin sentetik yargılar çıkarılamayacağını gösteren Kant, anlama yetisinin kavramlarının da sentetik apriori olması gerektiğini ileri sürdü.

Bu bölümü sonlandırırken, aslında Newton’un mekanik kurallarının da evrensel geçerliliği iddiasının ortadan kalktığını belirtmek gerekir. Einstein’la birlikte başlayan modern fizikteki gelişmeler, Newton mekaniğinin sadece düşük hızlar ve büyük kütleler için geçerli olduğunu ortaya koydu. Hiç kuşkusuz Kant’ın bu durumu öngörmesi o tarihsel koşullarda olanaksızdı. Bu tezin son bölümünde, kuantum fiziğinin Kant’ın bilgi kuramına etkilerine de kısaca değinilecek.

C- FELSEFİ ARKA PLAN

Kant, öğretisini oluşturmaya başladığı dönemlerde Leibniz- Wolf felsefesinin etkisi altındaydı. Daha sonra ise onu ‘dogmatik uykusundan uyandıran’ Hume ile birlikte deneyimin önemini farkına vardı. Kant’ın rasyonalizm yorumunda en önemli isimlerdir, Descartes, Wolf ve Leibniz. İdealizm eleştirisi ise Berkeley, Locke ve daha çok da Hume üzerine kurulur. Bu isimler Kant’ın izleyeceği yola kayalıklar döşemişlerdir. Kant ise idealizmin ve rasyonalizmin yoluna diktiği kayalıklar arasından gemisini güvenle kıyıya ulaştırmak istemektedir.

Hume, kuşkuculuğuyla gemisini kumsala saptırmıştı. Oysa Kant asıl yapılması gerekeni şu sözlerle bildiriyor Prolegomena’da:

⁸ Immanuel Kant, *Anı Usun Eleştirisi*, çev: Aziz Yardımlı, İdea Yayınları, İstanbul, 1993, s.25.

" o gemiye eksiksiz bir deniz haritası ve pusulasıyla donatılmış bir kaptan vermektir ki, yerkürenin bilgilerinden çıkarılmış dümencilik sanatının emin ilkelerine göre, gemiyi kendisine uygun görünen yere emin bir şekilde sürebilsin".⁹ Kant'ın deniz haritasının ve pusulasının, yolu başarıyla tamamlamak açısından yeterliliği çok tartışmalı olsa da, bilgi kuramı tartışmalarına bambaşka bir yön verdiği bir gerçektir. O şimdi bize rasyonalizmin ve ampirizmin sentezinden bir yol çizmeye başlamıştır.

Dönemin en önemli rasyonalist düşünürü olan Leibniz'in etkisinden, bir başka bağlamda bir önceki bölümde söz etmiştik. O, bilimsel katkısının dışında; deneyimden bağımsız olarak aklın bir takım a priori ilkelere sahip olduğunu söyleyerek, Kant'ın anlık kuramına öncülük etmiştir. Aklın bu ilkeleri özdeşlik ve yeter neden ilkesidir. Apaçık, kesin, a priori bilginin varlığından hiç kuşkusuz yoktur Leibniz'in. Bunu matematiğin zaten kanıtladığını düşünür. Kant'ın matematiğe yüklediği anlamla örtüşür O'nun bu düşüncesi. Aklın bu a priori doğruları zorunlu ilkelere dir. Olgunun doğruları ise rastlantısaldır ve bize kesin bilgi veremezler. Bu ayırım, Arı Usun Eleştirisi'ndeki duyulur dünya, düşünülür dünya ayırımına kaynaklık eder. Doğanın nedensel bir yapıya sahip olduğu inancını da taşır Leibniz. Nedensellik bilindiği gibi Kant'ın en önemli kavramlarından biridir. Bu iki filozofun yöntem öğretileri de büyük benzerlikler taşır. Buna rağmen köklü bir Leibniz eleştirisini görürüz Kant'da. Bu eleştiri kısaca beş maddede özetlenebilir:

Leibniz, tüm şeyleri yalnızca kavramlar yoluyla birbiri ile karşılaştırdı, ayırttı, duyarlığın önemini göremedi.

O, görüngüleri anlaksallaştırdı, oysa onlar hem anlıkta hem de duyarlıkta aranmalı.

Monad öğretisi gereği, yalnız anlık aracılığıyla tözlere ortaklık yüklemek zorunda kalan Leibniz, önceden kurulmuş uyum ile nedenselliği açıklamaya çalışır. Bunu da ancak bir Tanrı aracılığıyla yapabildiğinden özgürlük ortadan kalkar.

⁹ Immanuel Kant, Prolegomena, çev:Ioanna Kuçuradi-Yusuf Örneç, Türkiye Felsefe Kurumu Yayınları, Ankara, 1995 s.10.

Uzay, zaman sezgi biçimleri olmasına rağmen, Leibniz için onlar, monadları birbirine bağlar, onların ortak düzenini sağlarlar, anlıkla ya da duyarlılıkla doğrudan bağlantıları yoktur.

Leibniz'le ilgili bölümü sonlandırmadan, Cassirer'in bu konudaki bir yorumunu almak yararlı olacaktır. O'na göre, önceden kurulmuş uyum iddiası Leibniz'in metafizik sistemini karaya oturtan bir noktadır.

*"Kant'a göre Leibniz sisteminin en büyük sıkıntısı şuradadır: bu sistemde bir yandan rasyonel olanın ancak kendi içinde ve kendi dolayısıyla tanınabileceği belirtilir; öbür yandan rasyonel olanın form olarak empirik varlığa taşınabileceği söylenir. Buradaki yanlışlık şudur: Leibniz, ampirik-Gerçek olanı, salt rasyonel form altına sokmuştur; oysa ampirik-Gerçek olanın altında durduğu form, salt rasyonalite değil, uzay ve zamandır. Uzay da zaman da, Leibniz sisteminde kendine özgü bilgi araçları olarak tanınmazlar; onlar olsa olsa, bozulmuş ön tasarımlar olarak ele alınırlar."*¹⁰

Cassirer, bunun doğal sonucu olarak, matematiğin ampirik yolla temellendirilmesi gerektiğini söylüyor. Oysa Leibniz için bunun tam tersinin doğru olduğunu biliyoruz.

Felsefe tarihinde, Leibniz'in ismiyle daima birlikte anılan Wolf için oldukça olumlu görüşlere sahiptir Kant. Tüm rasyonalist filozofların en büyüğü dediği Wolf'un yöntemini eleştirenlere hiç tahammülü yoktur Kant'ın. Onları Arı Usun Eleştirin'de " *Wolf'un yöntemini ve aynı zamanda arı usun eleştirisinin yöntemini yadsıyanların bilimin zincirlerini atarak çalışmayı oyuna, pekinliği sanıya ve filo-sofiyi filo-doksiye çevirmekten başka amaçları olamaz.*"¹¹ diyerek suçlar. Oysa Wolf yöntemiyle, bir bilimin güvenilir yolunun tüm özelliklerini göstermiştir. Zorunlu doğrular, olgusal doğrular ayrımı, ilkelerin saptanışı, kavramların açık, seçik belirlenişi etkiler Kant'ı. Wolf'un en büyük hatası yeterli neden ilkesini özdeşliğe indirgemesidir ki; bu yolla nesnelere bilgisini olanaksız kılmıştır. Yine Leibniz gibi O'da matematiğin ve

¹⁰ Ernst Cassirer, Kant'ın yaşamı ve öğretisi, çev: Doğan Özlem, İnkılap Kitabevi, İstanbul, 1996, s.119.

¹¹ Immanuel Kant, Arı Usun Eleştirisi, çev: Aziz Yardımlı, İdea Yayınları, İstanbul, 1993, s.31.

geometrinin doğrularının analitik olduğunu söyler. Kant'ın en temel tezi ise bunların sentetik doğrular olduğudur. Bu hataları nedeniyle kişisel olarak suçlamaz Wolf'u. Bu eksiklerin sorumlusu olarak, zamanın dogmatik düşünce yapısı suçlanır. Görüldüğü gibi Kant, felsefesine rengini veren en temel noktaları bu iki filozoftan almıştır. Ama 'bilginin elde edilmesinde deneyimin etkisi nedir?' sorusu Leibniz-Wolf felsefesini aşmasını sağlamıştır. Çünkü Kant'ın tüm bilgimizin deneyimle başladığı konusunda hiçbir kuşkusu yoktur. Deneyim söz konusu olduğunda ise İngiliz ampirizminin eleştirisi gereklidir.

Kant, Hume'u tüm felsefeciler arasında sentetik yargılar, analitik yargılar ayrımına en fazla yaklaşan filozof olarak görür. Hume, insan aklının yada soruşturmasının tüm nesnelere ikiye ayırıyordu. İdea ilişkileri (relation of ideas) ve olgu sorunları (matters of fact). Dolayısıyla idea ilişkileri analitik yargılara, olgu sorunları ise sentetik yargılara kapı açıyordu. Deneyciliğini de diğerleri gibi (Locke, Berkeley) matematiği kapsayacak kadar genişletmedi asla. Hume, "*Euclides tarafından tanıtılan hakikatler, kesinliklerini ve apaçıklıklarını sonsuza dek koruyacaklardır.*" der. Kant için bu ifadenin ne kadar önemli olduğu önceki bölümlerde gösterilmeye çalışıldı.

Hume, genellikle iddia edildiği gibi nedenselliğin doğa bilgisi açısından işe yararlılığını ve geçerliliğini sorgulamamıştır. Hume'un sorusu: '*nedensellik, tüm deneyden bağımsız olarak, sadece akıl yoluyla a priori düşünülebilir mi?*'. İşte bu soruşturmadır ki; Kant'ı dogmatik uykusundan uyandırmıştır. İndüksiyonun (tümevarım) geçerliliğini de sorgulaması ayrıca değerlidir Kant için. Hume'un sorusuna ve soruşturmasına büyük değer veren Kant, onun yanıtını ise şiddetle eleştirir. Nedensellik bağlamındaki bu eleştiriyi kısaca şöyle özetleyebiliriz. Neden kavramı algıda bilinemez. O zorunlu olmalıdır. Bu ise ancak a priori bilinirse olanaklıdır. Oysa Hume, nedeni algıda temellendirmeye çalışmıştır. Deneyim bilgisi zorunluluk içermediğinden, neden kavramı da uydurma, kuruntu, aldatıcı olarak nitelendirilmiştir. Hume, matematiğin yargılarının hepsinin analitik olduğunu söylerken de yanılıyordu. Her ne kadar nedensellik yorumu konusunda iç tutarlılığa sahip olsa da. Hume'un hatalarının asıl kaynağı, deneyim nesnelere kendi başına şeyler (noumen) olarak değerlendirmesidir. Bu

yüzden nedenselliğin kaynağında sadece alışkanlık ve inanç görür. Kant için Hume'un affedilmez hatası ahlakı ortadan kaldırmasıdır. Çünkü o, nedenselliği deneyime hapsederek, aklın görgül olanın ötesine geçme eğilimini hiçlik olarak değerlendirdi. Özgürlükten doğan nedenselliğin dayanağı ortadan kalkınca da ahlak yok olur. Aslında Kant'ın iddia ettiği gibi ahlakı tümünden ortadan kaldırmaz Hume. Ahlak yargıları bilme ile, bilgi ile ilgili değildir ona göre. Onlar sadece beğenme, beğenmeme duygularını dile getiren yargılardır.

Ampirist düşünürler arasında, Kant üzerinde en az etkisi olan isim Locke'tur. Bilindiği gibi aklın doğuştan bir takım ilkeler taşıdığına itiraz eder O. İnsan aklı Tabula Rasa'dır ve ancak deneyimle doldurulabilir. Tüm felsefesini sentetik a priori yargıların varlığı üzerine kuran Kant için hiçbir tutamak bulunmaz bu felsefede. Şöyle diyor Locke için Arı Usun Eleştirisinde: “ *anlağın arı kavramları ile deneyimde karşılaştığı için, onları da deneyimden türetti. Ve sonra öyle tutarsız yolda ilerledi ki, onlar aracılığıyla tüm deneyim sınırlarını çok çok aşan bilgiler elde etmeye çalıştı.*”¹² Kendinde şeylerin varlığından hiçbir kuşkusu olmayan Kant, Berkeley'den de kendini ayırmaktadır. Çünkü Berkeley kendinde şeyleri de görüngüye çevirerek tekbenciliğe düşmüştür.

Bu bölümü sonlandırmadan Kant'ın nedenselliği; zorunlu, a priori ve anlama yetisinin bir kavramı, hatta en önemli kavramı olarak tanımladığını söylenmelidir. Öyle ki; ancak nedensellik kategorisi yoluyla ahlak ve özgürlük olanaklı olmaktadır. Asıl olarak tezin temel konusu da budur. Daha sonraki bölümler tamamen nedensellik ve özgürlük konularının irdelenmesine ayrılmıştır.

¹² Immanuel Kant, Arı Usun Eleştirisi, çev: Aziz Yardımlı, İdea Yayınları, İstanbul, 1993, s.85.

II.BÖLÜM: NEDENSELLİK

A- AŞKIN ESTETİK BAĞLAMINDA NEDENSELLİK

1- DUYULUR DÜNYA, DÜŞÜNÜLÜR DÜNYA

Anlama yetisinin kavramları olan kategoriler tablosunda nedensellik, ilişki grubundadır. Dört farklı grupta toplanan on iki kategori arasında nedenselliğin ayrı bir önemi vardır. Kant'ın bilgi kuramına öz niteliğini, kimliğini bu kavram verir demek yanlış olmaz.. Öyle ki hem doğa olaylarının mekanizmi, hem de istenç özgürlüğü hiçbir çelişkiye yol açmaksızın nedensellik kategorisi ile açıklanır. Bunu sağlamak için, iki tür nedensellik tanımı yapılır: Doğada gerçekleşen nedensellik ve özgürlük yoluyla gerçekleşen nedensellik. İki farklı varlık düzenine karşılık gelir bu nedensellikler. İlki, duyulur dünyada (sinnen welt), ikincisi, düşünülür dünyada (intelligibele welt) varolur. Bu ayrım, Kant'ın sistematik felsefesinin en temel noktasıdır. 1770 yılında kendisine profesörlük unvanı getiren tezinin başlığı "De Mundi Sensibilis Atque İntelligibilis Forma et Principiis" (Duyu dünyası ile düşünce dünyasının form ve ilkeleri)'dir. Eleştiri felsefesine giriş niteliğini taşıyan bu tezden on bir yıl sonra ilk kritik yayınlanır. 1.Kritik olan 'Salt Aklın Eleştirisi' nde ki tüm temel kavramlar [noumen-phenomen, a priori-a posteriori, duyarlık-anlık] ancak duyulur dünya, düşünülür dünya ayrımıyla gerçek anlamlarını kazanırlar.

Aslında varlık düzeninin ikiye bölünmesi sorunu Kant'tan önceye dayanır. Platon'un idealar öğretisi, Aristoteles'in ay altı dünya, ay üstü dünyası, Descartes'in res extensa (uzamlı şey), res cogitans'ı (düşünen şey) Leibniz'in monad öğretisi, varlık düzeninde benzer bir ayrımı varsayarlar. Kant, kendisinin diğerlerinden farkını şu şekilde açıklıyor:

" Felsefenin en eski dönemlerinden beri, saf akli araştıranlar, duyular dünyasını oluşturan duyu varlıkları ya da görünüşlerden (phainomena) başka, bir anlama yetisi dünyasını oluşturdıkları düşünülen bir de özel anlama yetisi varlıkları (noumena) düşündüler: ve görünüş ile kuruntuyu bir

saydıkları için (ki bu, daha gelişmemiş bir çağda pekala bağışlanabilir), ancak anlama yetisinin varlıklarının gerçekliğini kabul ettiler.”¹³

Oysa Kant'a göre, duyu nesnelere, sırf görünüşler olsalar da, onların ardında kendinde şeyler bulunduğu zorunlu olarak kabul edilmelidir. Zaten onlar varlıklarını, duyularımızı etkilemek yoluyla kanıtlarlar. Bizim için olanaksız olan kendinde şeylerin bilgisidir. Bu olanaksızlığı kabul etmeyen ve bundan kurtulmak için duyuluru düşünülürü indirgeyen rasyonalistlerin de, düşünülürü duyulara indirgeyen ampiristlerin de yanılığa düştüklerini söyler Kant. Birinciler, deneyimin önemini hiç dikkate almaz, ikinciler ise tüm bilginin sadece deneyimle elde edilebileceğini iddia eder. Tüm bilginin deneyimle başladığı doğrudur ama, tamamlanması için anlığın arı kavramlarına ihtiyaç vardır. Deneyim, duyarlıkla anlığın ortak etkinliğinin sonucudur. Duyarlık kurallarının bilimi Aşkın Estetik, anlık kurallarının bilimi de Aşkın Mantık olarak isimlendirilir. Hem duyarlığın hem de anlığın a priori kavramlara sahip olduğunu söyleyerek asıl ayırım noktasını koyar Kant. Duyarlığın da a priori kavramlar taşıdığını söylemek Kopernik benzeri bir devrim gerçekleştirmektir. O ana kadar hep bilgi kuramlarında nesne referans kabul ediliyor, bilginin nesneye uyması gerektiği düşünülüyordu. Kant'la birlikte, nesnelere kendilerinin bilgimize uymaları gerektiği iddia edildi. Bir başka deyişle referans noktası artık nesne değil özne oldu.

Bilgi kuramında şimdiye kadar bir karşıtlığı ifade eden, duyulur dünya ile düşünülür dünya arasındaki ayırım Kant tarafından öznenin merkeze alınması ile aşılmaya çalışılır. Bu öyle bir öznedir ki; iki farklı nedenselliğe bağlıdır. Sadece doğadaki nedenselliği kabul edersek insanın düşünme yetisinin etkilerini açıklayamayız. Öyleyse bir başka nedensellik daha olmalı ki özgürlük olanaklı olsun. Bu ise insanın ancak bu iki dünyaya bağlı bir varlık olması ile mümkündür. İnsan bedeni, iç güdülerini ile bir görüngü olarak duyulur dünyaya bağlıdır. Aynı zamanda insan, özgür istenç sahibi bir varlık olarak düşünülür dünyaya aittir.

¹³ Immanuel Kant, Prolegomena, çev: İoanna Kuçuradi-Yusuf Örnek 2. Baskı, Türkiye Felsefe Kurumu, Ankara, 1995, s.66.

Kant, Salt Aklın Eleştirisi'nin ikinci basımına yazdığı önsözde, insanı sadece duyulur dünyada bir varlık olarak ele aldığımızda düşeceğimiz açmazları şu şekilde açıklıyor:

*"... o zaman nedensellik ilkesi. Ve bunun ardından da, şeylerin belirlenimindeki doğal mekanizm, genellikle etkileyici nedenler olarak kabul edilerek bütün şeylere mutlak bir biçimde yaygınlaştırılmak zorunda kalınacaktır. Bu durumda aynı varlık, örneğin insan ruhu üzerinde söz edildiğinde onun istencinin özgür olduğunu ama aynı zamanda da fizik zorunluluğa bağlı bulunduğunu, yani özgür olmadığını pek açık bir çelişkiye düşmeksizin söyleyemem: çünkü yargıda bulunan bu iki ifadede de ruh kavramını aynı anlamda, yani genel olan bir şey gibi (kendinde bir şey olarak) aldım, ve önceden bir eleştiri yapmaksızın da onu başka bir anlamda kullanamazdım. Fakat, Eleştiri bize bir nesnenin iki ayrı anlamda alınabileceğini, yani o şeyin hem fenomen, hem de kendinde şey olarak düşünülebileceğinde yanılmıyorsa, eğer anlama yetisinin kavramlarından yaptığı çıkarım doğru ise, sonuç olarak da, eğer nedensellik ilkesinin uygulanışı yalnız şeyler birinci anlamda alındığında, yani onlar deneyin nesnelere olduklarında mümkün bulunuyorsa, ve bu şeyler ikinci anlamda, yani kendinde şeyler olarak kabul edildiğinde, bu kavramlara bağlı değilse, o zaman yukarıda açıkça çelişki diye gördüğümüz savı hiçbir çelişkiye düşmeksizin düşünebilirim; ..."*¹⁴

Duyulur dünya ile düşünülür dünya arasındaki bağlantıyı, akıl sahibi bir varlık olan insan dolayımı ile sağlıyor Kant. Böylece ahlak öğretisinin temelleri de burada atılmış oluyor.

2- DUYARLILIK VE ANLIK AYRIMI

Nedensellik yukarıda belirtildiği gibi birinci anlamda, doğadaki yasalılığın anlaşılmasını sağlar. Evrendeki nesnelere birbirleri ile bağlantılarını açıklamak, bilginin nasıl oluştuğuna verilen yanıtla sıkı sıkıya

¹⁴ Immanuel Kant, Seçme Yazılar, Çev: Nejat Bozkurt, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1984, s.62.

ilişkilidir. Kant ilk kritiğinde, bilginin oluşumunun ilk ilkelerini açıklarken şöyle diyor:

“Bir bilgi nesnelere hangi kipte ve hangi araç yoluyla ilişkili olursa olsun, onlarla dolaysızca ilişkisini sağlayan ve tüm düşüncenin araç olarak göz önünde tuttuğu şey sezgidir. [...] Nesnelere bizi etkilemiş kipi yoluyla tasarımları alma yetisine (alıcılık) duyarlık denir. Öyleyse duyarlık aracılığıyla nesnelere bize verilirler ve yalnızca o bize sezgileri sağlar; anlayış yoluyla ise düşünülürler ve kavramlar ondan doğar.”¹⁵

‘Görüsüz kavramlar boş, kavramsız görüler kördür.’ diyen Kant’ın bu sözü, duyarlık ve anlayışın işlevini etkili bir şekilde ortaya koyar. Bedia Akarsu: *“Ancak bu ikisinin, duyarlıkla anlayışın birlikte çalışmasıyla bilgi oluşur. İşte duyarlığın alıcılığının formları olan uzay ve zamanla, anlayışın spontaneitesinin (etkinliğinin) formları olan kategoriler arasındaki bu ilgiyi göstermesi Kant’ın en önemli buluşlarından biridir.”¹⁶* diyerek vurguluyor bu durumu.

Sözü edilen bu ilgi deneyimin olanağında gizlidir. Kant için, tözün kalıcılığı, nedensellik, karşılıklı etki* deneyimden türettiğimiz kavramlar değildir; tam aksine ancak onlar yoluyla ki deneyim olanaklı hale gelir. Dış deneyim bize yalnızca nesnelere özne ile ilişkisini verebilir, ama öznenin kendisinin bilincine nasıl vardığını açıklayamaz. Bu nokta Kant’ın Descartes’in ‘cogito ergo sum’ yargısını çürüttüğü yerdir. Descartes hiçbir şekilde kuşkuya düşmeden ulaşılabilecek ilk doğrunun kendimizin bilinci olduğunu söyler. İç deneyimdir bizi bu bilgiye ulaştıran. Oysa Kant’ın iddiası odur ki; iç deneyimimiz bile ancak dış deneyim varsayımı altında olanaklıdır. Kant bu sonuca zincirleme uzun bir akıl yürütme sonucunda ulaşır. Bu gidimli düşüncüyü şu şekilde özetlemek mümkün: Duyarlık ile bize bir takım sezgiler verilir ama bunlar dağınıktır, henüz bir bütünsellikleri yoktur, deneyim nesnesi nitelmesini taşımazlar. İlişkisiz bir çoklu olan bu duyuru verileri ancak anlamaya yetisinin kavramlarının onlara uygulanması ile görüngü olarak

¹⁵ Immanuel Kant, Arı Usun Eleştirisi, çev: Aziz Yardımlı, İdea Yayınları, İstanbul, 1993, s.51.

¹⁶ Bedia Akarsu, Immanuel Kant’ın Ahlak Felsefesi, 4. basım, İnkılap Yayınları, İstanbul, 1999, s.40.

* Bilimsel arka planda belirtildiği gibi deneyimin bu üç a priori ilkesi Newton’un hareket yasaları ile uyum içindedir. Eylemsizlik yasası tözün kalıcılığını, $F = ma$ nedenselliği, etki-tepki yasası karşılıklı etkiyi açıklar.

tanımlanabilirler. ‘Düşünüyorum’ bir tasarım olarak ele alındığında, diğerlerinden farklı bir özelliğe sahiptir. Çünkü onda duyarlığa ait hiçbir şey yoktur. Ancak bir özbilinç varsayımı onu anlamlı kılar. Bu özbilinç aracılığıyla ki; sezgide verilen çoklu duyu verilerinin anlıkta düşünülmesi ile oluşan tasarımlar, ‘benim tasarımlarım’ olur. Bir örnek verilerek burası daha anlaşılır hale getirilebilir. Diyelim ki duyarlılıkta bize renk, şekil, ses ve hareket olarak farklı duyu verileri veriliyor. Eğer bunlar tek bir özbilinçte anlığın etkisi altına girmezler ise bireşimleri, bütünsellikleri gerçekleşemez. Beyazlık için ayrı, küresel şekil için ayrı, hız için ayrı bir özbilincin varlığını kabul etmek gerekir. Bu durumda tüm bu verilerin aynı tözde özdeşliğinin sonucu bir kar topu ise eğer, bana doğru hızla atılan bir kar topunu ben hiçbir zaman algılayamam. Kar topunun algılanması öznenin tek bir özbilince sahip olmasını gerektirir.’

Kant’ın özbilinç konusundaki değerlendirmelerine ilişkin ilginç bir yorum getiren düşünürlerden birisi Slovaj Zizek’tir. Düşünce ve varlığın özbilinç ediminde örtüştüğünü ve bu noktada Kant’ın Descartes’e çok yaklaştığını iddia eder. Ayrım Kant’ın buradan düşünen tözün varlığını çıkarmamasıdır. Zizek, Kant’ın insanın kendinin bilincinin farkına varmasını açıklamasını özbilinç paradoksu diye nitelendirir. ‘Düşünen Şey’ makalesinde bu paradoksu şu şekilde açıklar:

“Kısacası: ‘düşünen şey nasıl yapılır?’ sorusunun olası bir cevabı vardır. Özbilincin paradoksu, ancak kendi imkansızlığının arka planında mümkün olabilmesindedir.[...] Artık, özbilinç kavramının kendisinin, öznenin kendi kendini, özne ile nesne arasındaki karşıtlıktan çok daha radikal biçimde merkezsizleştirmesini içerdiğini görebiliriz. Kant’ın metafizik teorisi son kertede bununla ilgilidir: Metafizik ‘asli bastırma yarasını’ (düşünen şeyin ulaşılmazlığını), özneye ‘büyük varlık zinciri’ içinde bir yer tahsis ederek iyileştirmeye çabalar. Metafiziğin dikkat etmeyi beceremediği şey, bu tedavi için ödenmesi gereken bedeldir: tam da açıklamak istediği yetinin yani insan özgürlüğünün kaybedilmesi.”¹⁷

¹⁷ Slovaj Zizek, Kırılgan Temas, çev. Tuncay Birkan, İstanbul, Metis Yayınları, 2002, s.91

Zizek'e göre özbilinç ancak ulaşılmazlığı ile anlam kazanır, bir işleve sahip olur. Kant'ın hatasının özbilince varlık kazandırma isteği ile tanrıya yer açmak zorunda kalmasıdır. Bunun bedeli ise büyüktür. Ahlak felsefesinin temeli olan özgürlük yok olur çünkü. Kanımca Zizek, özbilincin Kant tarafından ne görüngenü olarak ne de kendinde şey olarak kısır döngüye düşmeden açıklanamadığı konusunda haklıdır. Ancak özgürlüğün, tam da insanın kendinin bilincine ulaşamaması nedeniyle olanaklı olduğunu ileri sürmesi etkisizleştiriyor Zizek'in yorumunu. Tartışmayı sonlandırmadan Kant'ın arı-bütünlüklü algı ve özbilinç ilişkisini kendi sözleriyle açıklamak gerekir.

*" Sezgide verilen çoklunun tamalgısının bu baştan sona özdeşliği bir tasarımlar biresimini kapsar ve ancak bu biresimin bilinci yoluyla olanaklıdır. Çünkü değişik tasarımlara eşlik eden görgül bilinç kendinde dağınıktır ve öznenin özdeşliği ile bağıntıdan yoksundur. Bu bağıntı yalnızca her tasarıma bilinçle eşlik etmem** yoluyla değil, ama bir tasarımı bir başkasına bitıştirmem ve biresimlerinin bilincinde olmama yer alır. Bu yüzden ancak verili tasarımların bir çoklusunu tek bir bilinçte bileştirebilmem yoluyla bilincin bu tasarımların kendilerindeki özdeşliğini tasarımlamam olanaklıdır; başka bir deyişle tamalgının çözümsel birliği ancak herhangi bir biresimli birliğin varsayımı altında olanaklıdır."*¹⁸

Bu gidimli düşünüşle ulaşılan son; 'Kendi öz varoluşumun yalın, ama görgül olarak bilinci uzayda dışımdaki nesnelere varoluşunu tanıtılar' savıdır. Özbilincin bu çıkarımı, Aşkınsal Felsefenin en yüksek ilkesi olarak görülür. Çünkü böylece aşkınsal estetik, aşkınsal mantık arasındaki uyum sağlanmıştır ve yanılgıya düşmeden şeylerin bilgisine ulaşılabilir artık. Anlık ile duyarlık arasındaki bağlantı doğru kurulmadığında ise; tıpkı uçarken havanın direncini hissedip, onsuz daha kolay uçabileceğini sanan güvercin gibi yanılısama içinde oluruz.

** Descartes, 'düşünüyorum öyleyse varım' yargısı bu varsayımın sonucudur.

¹⁸ Immanuel Kant, Arı Usun Eleştirisi, çev: Aziz Yardımlı, İdea Yayınları, İstanbul, 1993, s.99.

Dolayısıyla doğanın nedenselliği, deneyim sonucunda ulaştığımız bir yargı gibi görülürse yanılığın kaçınılmazdır. Oysa anlama yetisi, yasalarını doğadan almaz, onları doğaya buyurur. Nedensellikte anlıkta a priori bulunduğu için biz doğayı bu yasaya bağlı olarak algılarız.

3- SEZGİ KAVRAMLARI OLARAK UZAY VE ZAMAN

Kant'a göre, bir bilim olarak metafiziğin olanağı, doğa bilimlerinde ve matematikte sentetik a priori ilkelerin varlığının tanıtılması ile açıklanabilir. Böylece, bu iki bilimin en temel kavramları olan uzay ve zamanın tanımlanması özel bir önem kazanır. Descartes, uzay ve zamanı nesnelere belirlemeleri olarak tanımlar. Leibniz ise 'uzay, beraber bulunmanın zaman ilkesi ile ilişkisinin adıdır' der. Bir başka deyişle, her ikisi de onları şeylerin ilintileri olarak görürler. Oysa uzay ve zaman ilinti olamazlar. Çünkü nesne ortadan kalktığında ilinti de ortadan kalkar. Newton diğerlerinden çok farklı bir şekilde, her şeyden bağımsız gerçek, mutlak varlıklar olarak tanımlar onları. Kant buna, sentetik a priori yargılar'ın olanağı ortadan kalktığı için itiraz eder. Öyleyse nedir uzay ve zaman? Birinci kritikte, onların oldukça özgün bir açıklaması yapılır:

“ Zaman ve uzay, birlikte alındıklarında, tüm duyuşsal sezginin arı biçimleridirler ve böylece a priori bireşimli önermeleri olanaklı kılarlar. Ama bu a priori bilgi kaynakları, yalnızca duyarlılığın koşulları olmakla, kendi sınırlarını da belirlemiş olurlar; başka bir deyişle, nesnelere ancak bunlar görüngüler olarak görülebildikleri ölçüde uygulanabilir, ama kendilerinde şeyleri sunmazlar. Bu geçerliklerinin biricik alanıdır ve eğer bunun ötesine geçilecek olursa nesnel hiçbir kullanımları olanaklı değildir.”¹⁹

Nesnelerin bilgilerine ulaşmada gerekli, ama yeterli olmayan ön koşullardır, uzay ve zaman. Kendinde şeylerin duyularımızı etkileme tarzıdır onlar. Bilincimizde bulunan filtreler ya da hiç çıkartamayacağımız gözlükler diye de düşünülebilirler. Şöyle ki; eğer tüm insanların gözünde mavi renkten

¹⁹ Immanuel Kant, Arı Usun Eleştirisi, çev: Aziz Yardım, İdea Yayınları, İstanbul, 1993, s.59.

yapılmış ve iki metreden daha uzun şeyleri göstermeyen lens olsa, şeyler hakkındaki tüm bilgimize bu iki özellik damgasını vuracaktır. Bu durumda bizim için her şeyin rengi mavinin tonlarında olacaktır. Boyu iki metreden fazla olan hiçbir şeyin bilgisine de ulaşamayacağız. Dolayısıyla, dışımızdaki nesnelere gereksinim duymadan, sadece lensin yapısını araştırarak da şeyler hakkında birtakım yargılara ulaşabiliriz. Bir başka deyişle, sadece lensin yapısına bakarak, nesnelere tümünün mavi renkte olduğunu ve uzunluklarının en fazla iki metre olabileceğini biliriz. İşte benzer şekilde uzay ve zamanda, kendinde şeylere damgalarını vururlar ve bizim için bilginin sınırlarını çizerler. Kant'ın, bu konu hakkındaki tartışmasını biraz daha ayrıntılandırmak gerekiyor.

Uzay, herhangi bir kendinde şeyin özelliğini temsil etmez. Duyarlığımızın bu nesnelere tarafından etkilenme tarzının öznel biçimidir. Nesnelere birbirlerinden ayrı yerlerde, art arda veya yan yana tasarımılanabilmeleri için duyarlığımızda uzay a priori bulunmalıdır. Geometrinin a priori sentetik ilkelere sahip olmasının, bunu nasıl kanıtladığına bilimsel arka planda değinilmişti. Kant'a göre, uzay özsel olarak birdir. Nesnelere uzamları bu birliğe engel oluşturmayan bölümlenmeler, sınırlamalardır sadece.

Zaman ise iç duyunun, kendi kendimizin sezgisinin biçimidir. Uzay gibi o da kendinde şeyin özelliğini temsil etmez. Olguların, aynı zamanda veya değişik zamanlarda gerçekleştiğini tasarımılama yetisinin ön koşuludur. Doğa biliminde sentetik a priori yargıların bulunması zamanın bu özelliği ile olanak kazanır. Eğer sezgide zaman kavramı olmasaydı, değişim ve hareket bizim için olanaksız hale gelirdi. Kant'a göre, zaman sınırsızdır. Değişik zamanlar sözü, bir ve aynı zamanın farklı bölümlerini ifade etmekten başka anlam taşımaz.

Uzay ve zamanın bu şekilde tanımlanması* deneyimi olanaklı kılan üç ilkenin geçerli olmasını sağladığı için oldukça önem taşır. Newton'un hareket

* Kuantum mekaniği ile birlikte yeni bir uzay ve zaman kuramı geliştirilmiştir. Kant'ın kuramı ile benzerlikler taşıdığını düşündüğüm bu kurama son bölümde daha ayrıntılı değinilecek.

yasalarının etkisi hemen fark edilir bu ilkelerde. Kant'ın deyişi ile 'doğaya buyurduğumuz' ilkeler:

- 1- Tözün kalıcılık ilkesi
- 2- Nedensellik yasalarına göre zamansal ardışıklık ilkesi ve
- 3- Etkileşim ya da topluluk yasasına göre eşzamanlılık ilkesi'dir.

4-NEDENSELLİĞİN AŞKINSAL ESTETİK BAĞLAMINDA GENEL BİR DEĞERLENDİRMESİ

Doğanın düzeni, belli yasalara bağlı olduğu gerçeği ilk çağlardan beri hep şaşırtmıştır insanlığı. Bilimin tartışmasız en ünlü fizikçisi olan Einstein bile *"Benim için en anlaşılmaz şey; doğa olaylarının anlaşılır kurallara bağlı olmasıdır"* diyor.

Evrenin nedensel yasalara bağlı oluşu birbirine tamamen zıt felsefi yorumlara yol açmıştır çağlar boyunca. Bir taraftan Tanrının varlığının kanıtı olarak değerlendirilirken, diğer taraftan Tanrının yokluğunun göstergesi sayılmıştır. Bilindiği gibi Kant, en azından Arı Usun Eleştirisi'nde bu konuda kararsızdır. İkisinin de aynı kesinlikle, kanıtlanabileceği gibi çürütülebileceğini de iddia eder. Nedensellik, aşkınsal estetik bağlamında ortaya konulduğu biçimiyle tamamen özneye hapsedilir. Doğadaki nedensellik de özne dolayımıyla açıklanmaya çalışılır. Sorun bu şekilde ele alınınca, nedenselliğin açıklanabilmesi için insan usunun özelliklerini ortaya koymak yeterli olacaktır. Böylece Tanrının varlığı üzerine yapılan tartışmadan kendini kurtarmaya çalışır Kant.

Duyarlılığın özelliklerinin açıklandığı bu bölümde nedensellik kuramının ön koşulları belirtmeye çalışıldı. Kant, doğa olayları açısından nedenselliğin anlamını asıl olarak aşkınsal mantık bölümünde ete kemiğe büründürür. Bir sonraki başlıkta bu temellendirme açıklanmaya çalışılacak.

B- AŞKINSAL MANTIK BAĞLAMINDA NEDENSELLİK

1- SENTETİK YARGI, ANALİTİK YARGI AYRIMININ ÖNEMİ

Aşkınsal estetik bölümünde ulaşılan noktada, duyarlıkta uzay, zaman süzgecinden geçmiş ama henüz işlenmemiş veriler bulunur. Bu ham verilerin bilgi haline gelmesi için anlıkta işlenmeleri gerekir. İşte bu işlemin gerçekleşebilmesi için anlıkta sentetik a priori kavramlar bulunmalıdır. Kant, analitik öncüllerden doğruluğu kesin sentetik önermeler çıkarılamayacağını iddia eder. Doğruluğu kesin sentetik önermelere ancak doğruluğu kesin sentetik önermelerden gidilebilir. Bu koşul bilgilerimize biçim ve düzen verir. A priori, bilgiye, evrenselliğini ve zorunluluğunu veren bir koşuldur. Sentetik koşulu ise deneyime olanak sağlar, duyarlılığı da işlevli kılar. Aşkınsal mantıkta sentetik a priori nasıl olanaklıdır? sorusuna Kant'ın verdiği yanıt; deneyim dünyasını yaratmak üzere duyuşsal uyarılara anlığın yüklediği yasaların zorunlu varlığıdır.

Kant'a göre genel mantık nesnelere hakkında zaten sahip olduğumuz kavramları bölümlenmeye hizmet eder ama bu bilgilerin hangi kaynaktan geldiklerini ve hangi tarzda elde edildiklerini açıklamaz. Analitik yargılar bu nedenle onun için yeterlidir. Oysa aşkınsal mantık genel mantığın ilgilenmediği diğer iki soru ile ilgilenir ve sentetik yargılara gereksinim duyar. Analitik yargıları da tamamen işlevsiz bulmaz Kant. Analitik yargılar olumlu olarak kullanılabilirler ve yanlışlığı bulup uzaklaştırmanın yanında gerçekliği bilmek içinde kullanılabilir. Analitik yargıların en yüksek ilkesi diye tanımlanan çelişki önermesi bu işlem için yeterlidir. Ama genel mantıkla asla sentetik bilgiye ulaşılamaz. Bu durum Arı Usun Eleştirisi'nde şu şekilde açıklanıyor:

“ Çelişki önermesi öyleyse tüm çözümsel bilginin evrensel ve bütünüyle yeterli ilkesi olarak geçerli sayılmalıdır. Ama yeterli bir gerçeklik ölçütü olarak yetkesi ve kullanılabilirliği çözümsel bilginin ötesine geçemez. Çünkü hiçbir bilginin kendini yok etmeksizin ona aykırı olamayacağı olgusu

*bu ilkeyi conditio sine qua non yapar, ama bilgimizin gerçekliğinin belirleyici bir zemini değil.*²⁰

Analitik yargılarda verili olanın dışında bir şey elde edilmez. Sentetik yargılarda ise verili olanının ötesine geçip onda düşünülenden tümüyle farklı bir şey onunla ilişki içinde görülebilir. Dolayısıyla özdeşlik ve çelişmezlik yeterli değildir. Tüm sentetik yargılar ancak iç duyu ve bunun a priori biçimi zamanda düşünöldüklerinde olanaklı olacaktır. Deneyimin önemi tam burada ortaya çıkar. Kant bilginin oluşması için duyarlılığın nesnelere tarafından uyarılmasını gerekli görür. Bu yüzden gereksinim duyar sentetik yargılara. Onlar, sonlu ve sonsuz, genel ve özel, tümel ve tikel arasındaki bağlantının olanağını da sunarlar anlığa. *“Her nesne olanaklı bir deneyimde sezginin çoklusunun bireşimli birliğinin zorunlu koşulları altında durur”*²¹, önermesi tüm sentetik yargıların en yüksek ilkesinin tanımı olarak verilir.

Kant, deney yargılarının, matematik yargıların ve metafiziğin tüm yargılarının sentetik olduğunu söyler. Deney yargıları ve matematiğin yargılarının sentetik niteliğinin tanıtlanması bilimsel arka planda verilmeye çalışıldı. İlk kritiğin bütünü metafiziğin yargılarının sentetik olduğunun kanıtlanması üzerine kurulmuştur. Bu nedenle diğer alt başlıklarda bu ayrımın önemine tekrar değinilecek.

Kant, deney yargıları ile algı yargıları arasında da bir ayrıma gider ve buradan sentetik yargıların varlığına ulaşır. Sadece tek bir özne için geçerli olanları algı yargıları, nesnel geçerli, bir başka deyişle zorunlu olanları deney yargıları olarak nitelendirir. Algı ile deney arasında, algının deneye dönüşmesi için başka bir yargının kurulması gerekir. Kant buna şu şekilde açıklık getiriyor.

“Verilen görü, genel olarak yargılamanın biçimini görü bakımından belirleyen, bu görünün deneysel bilincini genel olarak bir bilinç halinde birleştiren, böylece de deneysel yargılara genel geçerlik sağlayan bir kavram altına sokulmalıdır; bu tür bir kavram a priori bir saf anlama yetisi kavramıdır;

²⁰ Immanuel Kant, Arı Usun Eleştirisi, çev: Aziz Yardımlı, İdea Yayınları, İstanbul, 1993, s.118.

²¹ age. s.120

gördüğü iş de, bir görünün yargıda bulunmaya ne şekilde yarayabileceğini belirlemekten başka bir şey değildir.”²²

Bunun nasıl olduğuna, Kant verdiği bir örnekle açıklık kazandırır. Her zaman güneş ışınlarının nesnelere sıcaklığını artırdığını algılarız. Bu gözlemden, güneş ışınları bir taşla vurursa taş ısınır sonucuna ulaşılır. Ama bu yargı Kant için bir deney yargısı değil, bir algı yargısıdır ve nesnel geçerliliği yoktur. Ancak bu algıya anlık kavramı olan neden kavramını ekler ve ‘güneş taşı ısıtır’ dersem, nesnel geçerliliği olan sentetik yargıya ulaşırım. Ancak bu koşullardır ki; bir algı, deneye dönüşebilir.

Kant, tüm felsefeciler içinde, sentetik yargılar, analitik yargılar ayrımına en fazla yaklaşan düşünürün Hume olduğunu söyler. Ama buna çok yaklaştığı halde sentetik yargıları çelişme ilkesi ve özdeşlikten türetmeye çalışması sonuca ulaşmasını engellemiştir. Oysa bunlar sadece analitik yargıların çıkarımında işlevlidirler. Dolayısıyla Hume’un felsefesinde ki bu yanlış çıkarım, nedenselliğin alışkanlıktan kaynaklanan bir kuruntu olarak değerlendirilmesine yol açmıştır.

Kant’ın sentetik a priori yargıları başka bir güçlüğü de yanıt arayışıdır. Roger Scruton bu güçlüğü şöyle bir soru ile ortaya koyuyor: “*Dünyanın a priori yapısını belirleyen şey bizim düşüncemiz midir? Yoksa onu nasıl düşünmemiz gerektiğini belirleyen şey dünyanın kendisi midir?*”²³ Anlıkta a priori deneyim ilkelerinin varlıkları kabul edildiğinde bu soruların her ikisine de evet demek bir tutarsızlık oluşturmaz. Çünkü duyarlık yoluyla us kendinde şeylerle etkileşim içindedir. Düşüncemize veriler dış nesnelere gelir. Tözün kalıcılığı, nedensellik gibi düşünme yasaları ile deney kurulur. Dolayısıyla düşünme tarzımız, içinde bulunduğumuz evreni belirler. Unutulmasın ki anlık doğaya yasalarını dikte ediyordu. Algıları deneyime

²² Immanuel Kant, Prolegomena, çev: Ioanna Kuçuradi-Yusuf Örnek, Türkiye Felsefe Kurumu Yayınları, Ankara, 1995, s.51.

²³ Roger Scruton, Düşüncenin ustaları KANT, çev: Cemal Atila, Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul, 2003, s.36.

dönüştüren sentetik a priori yargılar yoluyla anlıkta bilgi oluşur. Kendimizin öz bilincine vardığımız yerde burasıdır.*

Bu soruların her ikisine de olumlu yanıt versek bile yine de Kant'ın tüm insanların aynı görüngüler dünyası ile karşı karşıya olduklarından nasıl emin olduğu konusu tam anlamıyla açıklık kazanmaz. Çünkü Kant'ın kuramına göre bir özne başka bir özne için kendinde şey niteliğindedir. Kendinde şeyler konusunda ki bilgi ise olanaksızdır. Öyleyse tüm öznelerin aynı görüngüler dünyası ile karşı karşıya olduğundan emin olmak için sağlam bir zeminimiz yoktur. Kant burada ki güçlüğü, düşünme yetisine sahip insandan başka varlık olursa kabul etme eğilimindedir. Duyarlık, anlık ve usun bütün özelliklerinin tüm insanlar için aynı olduğundan ise hiçbir kuşkusu yoktur.

Görüldüğü gibi Kant için bilgi bir defa elde edildiğinde onun geçerliliği analitik yargıların ilkeleri ile test edilebilir. Ama bilginin elde edilmiş sürecine karakterini veren sentetik yargılardır. Metafiziğin bir bilim olarak olanağı da onlara bağlıdır. Ancak bu koşullardır ki nedensellik sentetik a priori ilke olarak hem kuramsal usun doğa tanımını hem de pratik usun ahlak yasasını verir bize.

2- ANLIK KAVRAMLARININ TANIMLANMASINDA NEDENSELLİĞİN ÖNEMİ

Kant bir filozof için en fazla arzulanabilecek şeyin; önceleri dağınık bir şekilde görülen tüm kavram ve ilkelerin çeşitliliğini tek bir a priori ilkeden türetmekten başka bir şey olamayacağını söyler.* Anlığın a priori kavramları olarak tanımladığı kategoriler yardımıyla bunu gerçekleştirmeye çalışır. Anlık kavramları, sezgide verilen çoklunun belli tasarımlar olarak düşünölmelerini sağlarlar. Bir başka deyişle kavramsız görölere içerik kazandırırılar. Buradaki amaç tüm nesnelere a priori bilgisine ulaşmaktır ve bu üç adımda gerçekleştirilir. Öncelikle duyarlıkta uzay ve zaman dolayısıyla verilen bir çokluya sahiptir özne. İkinci olarak imgelem yetisi bu çokluyu

* Kendimizin bilincinin farkına nasıl varıldığına, bir önceki bölümde Descartes'in eleştirisi alt başlığı altında değinildi. Bkz s.5.

* Bkz. Prolegomena, s.75.

sentezleyerek yeniden üretir, tasarımlar. Son olarak imgelem yetisinin tasarımlarına birlik veren kavramların [kategoriler] uygulanması sonucu verili bir nesnenin bilgisi olanaklı hale gelir. Kant imgelem yetisinin, deneyimi olanaklı kılan bir yeti olarak görüngüleri çağrışımda ve yeniden üretimde temsil ettiğini belirtir. Tıpkı duyunun onları algıda temsil ettiği gibi. Kategorilerin imgelem yetisi aracılığıyla sezgilere uygulanma biçimi gelişigüzel değildir, belli bir sisteme sahiptir. Onların sayıları da genel mantığın tüm olanaklı yargıları ile eşittir. A priori yasaların nesnelere uygulanma tarzlarına bağlı olarak dört grupta toplanır arı anlık kavramları. Bunlar:

1

Nicelik

Birlik

Çokluk

Bütünsellik

2

Nitelik

Gerçekli

Olumsuzlama

Sınırlama

3

Bağıntı

Töz ve rastlantı

Nedensellik ve bağımlılık

Ortaklık, karşılıklı etki

4

Kiplik

Olasılık- olmazlık

Varoluş- varolmayış

Zorunluluk-Olumsuzallık

Arı anlık kavramlarının bu tablosu Kant'ın ulaşmak istediği hedef açısından çok önemlidir. Şu şekilde ifade ediyor bunu:

“Çünkü bu tablonun felsefenin kuramsal bölümünde olağanüstü yararlı olduğu, giderek bir bilimin bütünü için tasarımı bu bilimin a priori kavramlar üzerine dayanıyor olması ölçüsünde eksiksiz olarak çizdiği ve onu belirli ilkelere göre dizgesel olarak bölümlendiği için vazgeçilmez olduğu bu tablonun anlaşımın tüm ögesel kavramlarını eksiksiz kapsamaması [...] olgusundan açıktır.”²⁴

Her grupta üç kavramın olması rastlantı değildir. İlk ikisinin sentezinden ulaşılır üçüncüye. Bu ise kendiliğinden oluşmaz, anlaşımın etkisi ile olanaklıdır. Etki, neden ve töz kavramlarının; tümlük, birlik ve çokluğun; sınırlama, olumsuzlama ve olgusalılığın birleşiminin sonucu elde edilen kavramlardır. Ayrıca bu on iki kök kavrama dayanılarak arı anlaşımın tüm kavramlarının türetilebileceğini belirtir Kant. Nedensellik kategorisinden eylem, kuvvet, tutku gibi türev kavramlara ulaşılabilir. Ama Kant'ın konusu ilk ilkeler olduğu için bunları başka bir çalışmaya bırakır. O şimdi ikinci aşamayı, kategorilerin olgulara uygulanma biçimini açıklamak ister. Bir nesneyi düşünmek imgelem yetisi ile oluyordu, onu tanımak ise ancak arı anlaşımın şematizmi ile olanaklıdır. Bununla anlatılmak istenen bilginin oluşabilmesi için nesnenin bir kavram altında tanımlanmasıdır. Yargı yetisi, verili bir şeyin belli bir kural altında durup durmadığına karar verme yetisidir. Ve bu kararın verilebilmesi için iki koşul sağlanmalıdır. Bu koşulları:

“ Bu aşkınsal yargı öğretisi iki ana bölümden oluşur: birincisi arı anlık kavramlarının kullanımının biricik olanağını sağlayan duyusal koşulu, Arı Anlaşımın şematizmini, ikincisi ise bu koşullar altında arı anlık kavramlarından a priori doğan ve tüm geri kalan bilgiler için a priori temelde yatan birleşimli yargıları, e.d. arı anlaşımın ilkelerini ele alacaktır.”²⁵ diyerek belirtir Kant.

²⁴ Immanuel Kant, Arı Usun Eleştirisi, çev: Aziz Yardımlı, İdea Yayınları, İstanbul, 1993, s.78,

²⁵ Immanuel Kant, Arı Usun Eleştirisi, çev: Aziz Yardımlı, İdea yayınları, İstanbul, 1993, s.113.

Kategorilerin görüngülere uygulanması Kant'ın şema dediği koşullara bağlı olarak gerçekleşir. Şema tanımı Platon'un idealarını çağrıştırır. Şöyle ki; imgelem yetisi ile bir üçgen tasarımı yapmak istediğimizde mutlaka belirli bir üçgendir tasarımı olan şey. İkizkenar, eşkenar veya dik üçgen gibi. Dolayısıyla genel olarak üçgen bulunamaz imgelemde, gözümüzde de canlandırılmaz, o ancak düşüncede şema olarak bulunabilir. Sayı da benzer biçimde bir şemadır. Arı anlağın şematizmi insan ruhunun derinliklerine gizlenmiş bir sanat diye nitelenir. O bize kendini sezdirmeden kendiliğinden etkindir. Kant sorunu bu şekilde kapatırken aslında bir boşluğun varlığına da işaret etmiş olur. Arı anlak kavramlarının görüngülere uygulanma biçimi olan aşkın şematizmini Kant'ın felsefesinin en sorunlu noktası olarak değerlendirir Afşar Timuçin. " *Bu nokta da Kant'ın başlıca çabası anlıkla duyumsama arasında bize biraz yapay görünen şemalar kavrayışını getirir. [...] Zaman duyarlığın a priori biçimi olmakla şemaların gerecini sağlar. Şema gerçekte bir kuraldır, bu kurala dayanarak bir kavrama karşılık olan imgeler oluştururuz.*"²⁶ diyerek belirtir bu sorunlu noktayı.

Gerçekten zamanla sıkı sıkıya bağlantı içindedir şemalar. Öyle ki Kant için kurallara göre a priori zaman belirlenimlerinden başka bir şey değildir onlar. Ama yine de bilgilerimize nesnel geçerliliklerini verirler. Bunun için ikinci koşul olan arı anlağın ilkelerinin uygulanması gerekir. Kategorilerin nesnel kullanımının kuralları olan ilkeler onlarla uyum içinde dört başlık altında toplanırlar.

A- Sezgi Belitleri İlkesi: Tüm sezgiler uzamlı büyüklüklerdir

B- Algı Ölçelemeleri İlkesi: Tüm görüngülerde olgusal olanın, bir duyum nesnesi olanın yeğin büyüklüğü, bir derecesi vardır.

C- Deneyim Andırımları İlkesi: Deneyim ancak algıların zorunlu bir bağlantısının tasarımı yoluyla olanaklıdır.

1. Andırım: Görüngülerin tüm değişiminde töz kalıcıdır.

²⁶ Afşar Timuçin, *Düşünce Tarihi 2*, 4. Baskı, Bulut Yayınları, İstanbul, 2002, s.345.

2. Andırım: Tüm değişimler neden ve etki bağıntılı yasaına göre yer alırlar.

3. Andırım: Tüm tözler uzayda aynı zamanda algılanabilir oldukları sürece baştan sona etkileşim içindedirler.

D- Görgül düşünceinin konutları: Deneyimin biçimsel koşulu olanaklı, özdeksel koşulu edimsel, evrensel koşullarına göre belirlenen zorunludur.

On iki kategoriden çıkartılan bu ilke ve kurallar ile hem deneyimin olanağını açıkladığını hem de ona nesnel geçerlik kazandırdığını düşünür Kant. Tüm bunlar a priori kavram ve ilkeler olarak duyulur dünyaya yasalarını verirler. Bu durumda ise Kant'ın daha önce kendine sorduğu iki sorunun yanıtı belirsiz kalmaya devam edecektir. Anımsanacağı gibi ilk soru, 'düşüncenin öznel koşulları nasıl nesnel geçerlik kazanacaklar?' ve diğer soru, 'Neden nesnelere, anlığın düşüncesinin bireşimli birliği için gereksindiği koşullara uyum göstermek zorundalar?' şeklindeydi.

İlk soruya, ilke ve kuralların ancak deneyim nesnesi olarak görüngülere uygulanması yoluyla diye yanıt verilebilir. Onlar kendilerinde nesnelere uygulanmak istenildiklerinde, en azından bu aşamada tamamen anlamsız olacaklardır.* İkinci sorunun yanıtı Kant'ta oldukça bulanıktır. Kısaca, arı anlak kavramları olan kategorilerin a priori oluşu diye yanıt verir bu soruya. Ama bu yanıt aslında hala bize 'neden nesnelere kendilerinde varlıklar olarak da göründükleri gibi olduklarını' söylemez. Burada bir güçlük olduğunu Kant'ın kendisinde görür. Ve şöyle der:

"...Çünkü duyusal sezgi nesnelere anda a priori yatan biçimsel duyarlık koşulları ile uyumlu olmaları gerektiği bunların bizim için başka türlü nesne olamayacakları olgusundan açıktır; ama, bunun dışında, anlığın düşüncenin bireşimli birliği için gereksindiği koşullara uyum göstermek

* Pratik aklın eleştirisine nedenselliğin kendilerinde nesnelere uygulanabileceği görülecektir. Burada ise söz konusu olan sadece kuramsal akıldır. Özgürlük başlığı altında bunun olanağı tartışılacak.

zorunda olmalarına gelince, bu vargının zeminini anlamak çok kolay değildir.”²⁷

Arı Usun Eleştirisi’nde Kant karşılaşılan bütün güçlüklerin, kategorilerin ve ilkelerin kendinde şeylere uygulanmak istenmesinden kaynaklandığını söyler. Eğer bunlar sadece görüngülere uygulanır ise O’na göre bütün yanılgılar ortadan kalkacaktır. Oysa burası oldukça tartışmalı bir noktadır. Aşkınsal yanılsama olarak tanımlanan yanlış vargıların nedenleri bundan sonraki bölümde ele alınacak. Ondan önce birkaç noktaya daha değinmeye gereksinim var.

Bilimsel arka planda belirtildiği gibi Kant’ın felsefesine çok fazla etkisi vardır Newton’un. Burada daha berrak bir şekilde görülebiliyor bu durum. Özellikle deneyimin olanağını sağlayan ilkeler bire bir örtüşür Newton’un hareket yasaları ile. Kategoriler tablosunun üçüncü başlığı olan ilişki bunun en belirgin göstergesidir. Neredeyse verdiği tüm örnekler nedensellik üzerinedir. Nedensellik aynı zamanda doğanın bize bir düzen içinde görülebilmesinin de ön koşuludur. Hume’un nedensellik yorumunun eleştirisinin tüm tutamaklarını da görmek mümkün kategoriler öğretisinde.

Aşkınsal estetik ve aşkınsal mantığın işlevlerinin açıklanmasının sonu olan kategoriler öğretisi ile birlikte artık Kant amacına ulaşmıştır. Birkaç zorunlu, evrensel, a priori ilkeden yola çıkarak doğaya bir bütünsellik, kosmos kazandırmıştır. Şimdi olası yanılgıların ortadan kaldırılmasının yöntemi gösterilecektir.

C- AŞKINSAL ESTETİK BAĞLAMINDA NEDENSELLİK

Kant diyalektiği ilkçağ düşünürlerinden farklı olarak yanılsamalar mantığı diye tanımlar. Arı Usun Eleştirisi’nde oldukça edebi bir şekilde açıklamaya başlar yanılgıların nedenlerini.

²⁷ Immanuel Kant, Arı Usun Eleştirisi, çev: Aziz Yardımlı, İdea Yayınları, İstanbul, 1993, s.83,

*"Gerçeklik ülkesidir (tılsımlı bir ad), ve yanılısamanın asıl yuvası olan geniş ve fırtınalı bir okyanus tarafından kuşatılmıştır ki, orada sis bulutları ve çarçabuk eriyip yiten buzdağları yeni topraklar üzerine yalancı öykülerle keşif yolculuğuna çıkmış hayalperest denizciyi boş umutlara düşürmekte ve onu hiçbir zaman bırakamayacağı ama hiçbir zaman da sonuna dek götürmeyeceği serüvenlere sürüklemektedir."*²⁸

Kant, kategorilerin ve ilkelerin deneyim sınırlarının dışında uygulanmasından doğan yanılısamalardan hiçbir zaman tamamen kurtulamayacağımızı ifade eder. Bunu da gerekli görmez zaten. Çünkü bu şekilde usun pratik kullanımının olanağı sağlanmış olacaktır. Yanılısamalar mantığı üzerine yapılan bu uzun araştırmanın bir diğer nedeni de usun yetilerinin, sınırlılıklarının ortaya konulmasıdır. Tüm bilgimiz duyulardan başlayıp, anlıkta işlenir ve düşüncenin en yüksek birliği altına getirilerek tamamlanır. İşte anlığın gerecini bu en yüksek birliğin altına getirme işi usun kullanımı ile olanaklıdır. Anlık kurallar yetisi, us ise ilkeler yetisi olarak tanımlanır. *" Böylece us hiçbir zaman ilk olarak deneyime ya da herhangi bir nesneye değil ama anlağa yönelir ve böylece ondaki bilgiler çoklusuna kavramlar yoluyla a priori birlik verir – bir birlik ki usun birliği olarak adlandırılabilir"*²⁹ Burada söz edilen us kavramlarına aşkınsal idealar ismini verir Kant. İdealar, anlıkta kategorilerin gördüğü işlevi usta gerçekleştirirler. Ama önemli bir fark vardır aralarında. Anlığın ilkeleri bir deneyim nesnesine uygulandıkları için kurucu, oluşturucu bir işleve sahiptirler. Oysa usun deneyimle doğrudan hiçbir bağlantısı yoktur. Bir başka deyişle bir nesnesi yoktur. Bu yüzden arı usun kavramları olarak ideaların kullanımı kurucu değil düzenleyicidir.

Us, anlığın sağladığı kavramları, yargıları belli ilkeler altında düzenleyerek kozmolojiyi, evrenbilimi olanaklı kılar. İç duyarlıkta bize verilen olgulara anlık kategoriler yoluyla etki eder ve onları kavramlaştırır. İşte bu kavramların ruh ideası dolayımı ile düzenlenmesinden psikoloji, ruhbilim

²⁸ Immanuel Kant, Arı Usun Eleştirisi, çev: Aziz Yardımlı, İdea yayınları, İstanbul, 1993, s.154.

²⁹ age. s. 179.

ortaya çıkar. Düşüncenin tüm nesnelere mutlak birliğini veren koşul ise Tanrı idesi, teolojidir.

Bu tezin kapsamına bağlı olarak burada sadece evrenbilimsel idea ele alınacaktır. Kosmolojik idea usun yapısı gereği evrenin bütünü bilmeye yönelir. Bunu gerçekleştirme isteği usu, olanaklı deneyin sınırları dışına, koşulsuz götürür. Burada da us kaçınılmaz olarak bir takım çatışmalar, antinomiler içine düşer. Evrenbilimsel idea açısından dört farklı antinomi vardır. Bu dört çatışmayı sav ve karşısav olarak ikili biçimde tanımlar Kant. Hem savların hem de karşısavların aynı tutarlılıkla doğrulanabileceğini iddia eder. Bu dört çatışma için öne sürülen savlar:

1- Evrenin zamanda bir başlangıcı vardır ve uzay açısından da sınırlar içinde kapalıdır.

2- Evrendeki her bileşik töz yalın parçalardan oluşur ve genel olarak yalın olandan ya da bundan bileşmiş olandan başka bir şey yoktur.

3- Doğa yasalarına göre nedensellik kendisinden evrenin görüngülerinin tümünün de türetilebileceği biricik nedensellik değildir. Bu görüngüleri açıklamak için bir de özgürlük yoluyla nedenselliği varsaymak zorunludur.

4- Evrene öyle bir şey aittir ki, onun parçası ya da nedeni olarak, saltık olarak zorunlu bir varlıktır.

Kant savların kanıtlanması sırasında öne sürdüğü argümanlarla rasyonalizme yaklaşır. Savları çürütmek için ileri sürdükleriyle de ampirizme. Kendi içinde tam anlamıyla tutarlı bir dizge kurma isteğinde olan Kant, bu iki akımın açmazlarını da açıklar çatışmalar bağlamı ile. Ama isteğini gerçekleştirebildiğini söylemek pek olası değil kanımca.

Kant'a göre, usun çatışmalarının temelinde şu varsayım yatmaktadır: 'koşullu verildiğinde, tüm koşullarının bütün dizisi de verilidir.' Aşkınsal felsefe açısından bu varsayım ancak görüngüler için geçerli olabilir. Bu varsayımı deneyim dünyasının dışında uygulamaya başladığımızda aldatıcı olur. Buna

bağlı olarak, ilk iki çatışkı için ne biri ne de diğeri doğrudur diyebiliriz. Ama son iki çatışkı olan nedensellik ve zorunlu bir ilk neden çatışkılarında hem sav hem de karşı sav doğrudur demek gerekir.

Üçüncü çatışkıda hem savın hem karşısavın geçerli olduğunu kanıtlamak için, Kant iki tür nedensellik tanımı yapar. Duyulur evrendeki nedensellik, görüngülerin nedenselliği olarak zorunludur. Doğaya yasalılığını veren de buradaki nedenselliktir. Özgürlük yoluyla nedensellik ise evrenbilimsel anlamda bir durumu kendiliğinden başlatma yetisidir. Deneyimden başlangıçta hiçbir şey almadığı halde onun başlattığı nedenler dizisi yine de deneyime, doğa yasalarına aykırı olamaz. Pratik us bağlamında ahlak yasasının zorunlu koşulu olan özgürlük, evrenbilimsel anlamda tanımlanan özgürlüğe dayanır. Çünkü doğa yasalarına göre bir olayın başlaması için, nedenin bir durumunun belirlenmesi gerekir. Prolegomena'da şöyle diyor Kant:

"Ne var ki nedenselliği yaratan nedenin bu belirlenmesi, kendisinde meydana gelen yada olup biten bir şey olmalı; neden eylemde bulunmaya başlamış olmalı, yoksa neden ile etkinin zamanda birbirlerini izlemesi düşünülemez.[...] Demek ki, nedenin etkide bulunmaya belirlenmesi de görünüşler arasından çıkmış olmalı.[...] Dolayısıyla da doğa zorunluluğu, etkide bulunan nedenin belirlenmesinin koşulu olmalı. Ama buna karşılık eğer özgürlük, görünüşlerin belirli bazı nedenlerinin özelliği olacaksa, o zaman özgürlük, olaylar olan diğer nedenlerle ilgi içinde düşünülürse, olayları kendiliğinden başlatma yetisi olmalı. O zaman da nedenin, nedenselliği bakımından, durumun zamanca belirlenimi altında olmaması, yani görünüş olmaması gerekir. [...] Anlama yetisi varlıklarının, görünüşler üzerine böyle bir etkilemesi çelişkisiz düşünülebilirse, o zama gerçi duyular dünyasında neden ile etkinin her türlü bağlantılılığında doğal zorunluluk bulunacak, ama buna karşılık yine de (görünüşün temelinde olsa bile) kendisi görünüş olamayan nedenin özgürlüğü kabul edilecek; yani doğa ve özgürlük aynı

şeye ama başka açılardan – bir kere görünüş olarak, bir kere kendi başına şey olarak-, çelişmeye düşmeden yüklenebilecek.”³⁰

Kanımca Kant burada daha önce bize yasakladığı kendinde şey kavramını kullanıma sokarak kendi kuramında çelişkiye yol açıyor. Pratik us bağlamında nedensellik tartışmasında bu durum bir kez daha ele alınacaktır.

C – PRATİK US BAĞLAMINDA NEDENSELLİK

1- AHLAK YASASI VE NEDENSELLİK

Neyi bilebilirim? sorusunun yanıtını kuramsal aklın yetileri ile açıklar Kant. Ne yapmam gerekir? sorusunun yanıtı ise pratik aklın yetilerinde gizlidir. Akıl sahibi varlık olarak insan hem duyulur hem de düşünülür dünyaya aittir. Gereklilik başka türlü yapabilmeyi de olanaklı kıldığı için doğa yasalarındaki zorunluluk pratik akıl açısından bağlayıcı değildir. Çünkü gerekliliğin söz edildiği yerde bir seçim de vardır ve bu ancak özgür istençle olanaklı olabilir. Daha Pratik Aklın Eleştirisi'nin ilk sayfalarında bu ayrım kesin bir ifade ile ortaya konulur.

“Doğa bilgisinde olan bitenin ilkeleri aynı zamanda doğanında yasalarıdır; çünkü burada aklın kullanılışı teoriktir ve nesnenin yapısıyla belirlenmiştir. Pratik bilgide yani istemenin sırf belirlenme nedenleriyle ilgili olan bilgide, insanın edindiği ilkeler kaçınılmazcasına bağlı kalacağı yasalar değildir; çünkü pratik alanda akıl özneyle, yani arzulama yetisiyle ilgilidir, öyle ki kural, bu yetinin özel yapısına göre türlü türlü yönler alabilir. [...] Buyruklar ya yalnızca etki ve bu etkiyi elde etme yolu bakımından etkileyen neden olarak akıl sahibi bir varlığın nedenselliğinin koşullarını belirler; ya da etki için yeterli olsun olmasın yalnızca istemeyi belirler. Birinci durumda buyruklar

³⁰ Immanuel Kant, Prolegomena, çev: Ioanna Kuçuradi – Yusuf Örnek, Türkiye Felsefe kurumu yayınları, Ankara, 1995, s.97-98.

koşullu olurlar ve yalnızca beceri buyurtuları taşırlar; ikincisinde ise aksine kesin olurlar ve yalnızca pratik yasalar olurlar.”³¹

Pratik aklın koşullu buyrukları, tutkular ile belirlendiklerinden doğadaki nedensellikle örtüşürler. Oysa koşulsuz buyruk (Kategorik İmperative) yalnız akla dayanır, gerçek ve koşullanmamış istemlerde bulunur. Saf aklın kendi başına pratik olduğundan hiç kuşkusu olmayan Kant böylece ahlak yasasına, saf pratik aklın temel yasasına ulaşır: “ Öyle eyle ki, senin istemenin maksimi, hep aynı zamanda genel bir yasa koymanın da ilkesi olarak geçerli olabilsin.” İstenci belirleyen, tam anlamıyla içeriksiz, deneyime gereksinim duymadan a priori yasa koyabilme yetisiyle akıl kendi nedenselliğini belirler. Yalnız bu nedensellik doğadaki nedensellikten farklıdır. Özgürlükten kaynaklanan nedensellik diyor buna Kant. İki düzeyde tanımlanır bu; ilki Aristoteles’in ilk nedenini çağırıştırır. Evrende nedenler dizisinin ilk başlatıcısı olarak görülen özgür ilk neden. Arı Usun Eleştirisi’nde aklın bir antinomisi olan Tanrıya böylece gerçeklik kazandırılır. Ahlaklılığı olanaklı kılan ikinci düzey ise insanın özgür istenci ile evrendeki olaylar dizisi içinde başlatıcı neden işlevi gören eylemleridir.

Bir dizge filozofu olan Kant, Arı Usun Eleştirisi’nde birkaç temel ilkedен yola çıkarak kendi içinde oldukça tutarlı bir bilgi kuramı oluşturur. O şimdi aynı şeyi ahlak yasası açısından gerçekleştirmek istiyor. Kant’ın ahlak düzeninin Newton’u olarak nitelendirdiği Rousseau, kendi deyimi ile; onu aydınlanmanın bilgi gururundan kurtarmış, insana yönelmiştir. Ama sadece ahlak duygusunun varlığını tanıtlamakla yetinir Rousseau, yasalılık yoktur onun anlayışında ve bu anlamıyla eksiktir. Kant’ın yapmak istediği ise; kalıcı ve nesnel geçerli olması gereken ahlak ilkelerini doğrudan doğruya akıldan çıkarmaktır. Pratik akıl nesnelere bilmek için değil, onlara nesnel geçerlilik sağlamak için uğraşır. Bir başka deyişle belirleme nedeninin akılda bulunması bakımından bir nedensellik olan istenç ile uğraşır. Bu nedenle kuramsal akılda olduğu gibi duyarlıktan, görülerden ilkelere değil, ilkelere görümlere doğru bir yol izler. Kuramsal akılda bir ide olan özgürlük, anlama

³¹ Immanuel Kant, Pratik Aklın Eleştirisi s:22

yetisinin kavramı olan nedenselliğe duyuşsal görü verilerek, ahlak yasası ile nesnel geçerlik kazanır.

Özgürlükle olan nedensellik yasası olan ahlak yasası daha önce bize yasaklanan duyulur üstü bir doğanın da kapılarını açar. Bedia Akarsu bu durumu şu şekilde açıklıyor:

*"İstenç kavramı bir etki yapan kavramını, böylece nedensellik kavramını da içermektedir. Salt istenç kavramı da her türlü doğal nedensellikten ayrı olan bir özgür nedensellik kavramını içerir. Bundan böyle özgür bir istenci olan varlık kavramı bir kendinde neden kavramıdır. Bu kavrama pratik bir gerçeklik verilebilir. Çünkü bu özgür istenci kullanma hakkı duyularla ilgili deneye dayanmaz, çünkü bu kavram a priori geçerlidir. Kısaca, kategorileri, örneğin nedensellik kavramını ancak pratik bakımdan duyulur üstü olana uygulayabiliriz, kuramsal olarak değil, çünkü duyulur üstü olanın bilgisine insan akli ulaşamaz."*³²

Kant aklın pratik kullanımı ile özgürlüğe nesnel geçerlik sağladığı iddiasındadır. Kuramsal akılda yalnızca düşünülebilir bir kavram olan özgürlük, ahlak yasası ile olgusalılık kazanıyor. Nedensellik kendinde şeyle ilişki içinde değerlendirilebiliyor böylece. Burada ki amaç nesnenin bilgisini elde etmek değil ahlak yasasını olanaklı kılmak. Kendinde şeye uygulanan nedensellik, doğa yasalarına göre belirlenemez ve gerçekliği deneysel olarak kanıtlanamaz. Dolayısıyla böyle bir nedensellik ancak ahlak yasası ile anlam kazanır. Pratik akıl kendi nesnelere hiçbir kavramı dayatmaz; iradenin özekliğidir, özgürlük yoluyla nedenselliği başlatan. Burada Kant'ın özgürlük diye tanımladığı; akıl tarafından yönetilebilme yeteneği, tutkulardan bağımsız davranabilme yeteneğidir. Zaten akıl bizi kategorik imperative'i kabul etmeye zorlar. Ahlak yasası aklın sınırlayıcı yasası olarak da tanımlanır. Ahlak yasası a priori'dir, akılda özgürlükten bağımsız bir şekilde düşünölmüştür. Özgürlüğün bilincine ancak ahlak yasası ile varabiliriz. Ama eğer özgürlük olmasaydı ahlak yasasının da hiçbir anlamı olmayacaktı. İnsanın davranışları nedeni ile sorgulanabilmesi için; hesap verebilmesi için; erdemın bir anlamı

³² Bedia Akarsu, Immanuel Kant'ın Ahlak Felsefesi, İnkılap Yayınları, 4.Baskı, 1999, İstanbul, s: 83

olması için gerekli görür özgürlüğü Kant. Bu durum özgürlük olarak nitelendirilebilir mi? sorusu bir sonra ki bölümde ayrıntılı olarak ele alınacak.

Doğadaki nedensellik ile ahlak yasasının zorunlu kıldığı nedensellik arasındaki ayırım konusunda Cassirer şunları söylemektedir:

“varlığın nedenselliği ile özgürlük düşüncesinin dayanağı olan gerekliliğin nedenselliği arasındaki temel ayırım, bu şekilde tüm keskinliğiyle saptanmış olur. Gerekliliğin nedenselliği gerçeklik içinde (gerçeklikle) sınırlanmamıştır: tersine o gerçek olmayana, empirik bakımdan mümkün olmayana yöneliktir. Koşulsuz buyruğun saf içerik ve saf geçerliliği böyle oluşur ve deney bize bu konuda bir tek destek sağlayamaz. Çünkü süje böyle bir empirik desteği koşulsuz bir buyruk gibi izleyemez ve çünkü empirik dünyadan böyle bir koşulsuz buyruk çıkarılamaz.[...] O halde ahlak yasası ancak ve ancak saf aklın bir olgusu olarak verili olabilir.”³³

Özgürlük kategorileri ile anlama yetisi kavramları olan kategorileri bir koşutluk içinde ele alır Kant. Ama önemli bir farkla: Ahlak yasalarının olanağının güvencesi olan özgürlük kategorilerinin, doğanın kategorilerinden üstün olduğunu söyler. Çünkü doğanın kategorileri nesnelere ilişki içindedirler ancak onlara belirsiz biçimde işaret eden düşünce biçimleridirler. Oysa özgürlük kategorileri anlam kazanmak için duyarlılıkta inşa edilmiş bir görüye gereksinim duymazlar; onlar ilgili oldukları şeyin, istencin gerçekliğini kendileri yaratırlar, doğrudan bilgi haline gelirler. Sorun bu biçimde ortaya konulduğunda özgürlüğün, yalnızca ahlaklılığı temellendirmek için zorunlu olarak kabul edildiği izlenimi verilir. Aslında Kant'ın özgürlükle olan nedensellik konusunda ikna edici örnekler verdiği de söylenemez. Bu dolayısıyla duyulur doğa ile insan arasındaki bağlantıyı gerçekleştirdiği iddiasındadır Kant. Burada ahlak yasası ile kurulan bağlantı daha sonra ereklilikle daha geniş bir zeminde kurulmaya çalışılacaktır.

³³ Ernst Cassirer, Kant'ın Yaşamı Ve Öğretisi, cev: Doğan Özlem, İnkılap Ktabevi, 2.Basım,1996, İstanbul,s:269

2- EREKLİLİK VE NEDENSELLİK

Doğada ve toplumda erekliliği bir gerçeklik olarak ele almıyor Kant. İnsan duyulur dünyaya bağlı bir varlık olarak sıkı sıkıya bağlıdır nedenselliğe; ancak o aynı zamanda düşünülür bir dünyaya da aittir. Bu anlamda özgür istenci ile duyulur dünyada bir nedensellik başlatabilir. Dolayısıyla özgürlüğün doğa kavramı üzerinde bir etkisi vardır. Ahlak yasası aracılığıyla kendi kendine erek koyabilen insan, bu ereği duyulur dünyada gerçekleştirmek durumundadır. Bu yüzden doğa özgürlük yasaları çerçevesinde erekli bir yapıya sahipmiş gibi düşünölmek zorundadır. Doğanın kendinde erekli olup olmadığı ise bilgi kuramı açısından problematik olarak kalmaya mahkumdur. Kant'ın söylediği aklımızın sanki ereklilik varmış gibi düşünmeye koşullu olduğudur. Bilimsel arka planda değinilen geometrik nesnelere doğaya uygunluğunu sağlayan a priori ilkeler gibi bir durum söz konusudur burada. Nasıl ki çoklukta birlik yasası olmadan geometrinin nesnelere tasarımılamak olanaklı değilse; ereklilik olmadan da nedensellik yasalarının egemen olduğu doğanın bir birlik içinde tasarımılanabilmesi olanaklı olmazdı. Ancak onun dolayımıyla ki; tek tek olgular bir bütönsellik içinde anlam kazanabilir. Bütönsellik içinde kavrama, ancak düşünömcü (reflexion) yargı yetisi kavramı olan ereklilikle olabilir.* Ereklilik göröldüğü gibi deneyimden çıkarılan bir kavram değil, saf görünün nesnesi ve anlama yetisinin kavramları ile zorunlu bir bağlantı içinde bulunan a priori yargı yetisi kavramıdır.

Doğadaki zorunluluk ile erekliliği bir karşıtlık içinde değeriendirmez Kant. Daha önce de belirtildiği gibi anlama yetisi doğaya yasalarını kategoriler aracılığıyla buyurur. Anlama yetisinin doğaya yüklediği bu ilkeleri birbiri ile bağlantılı değeriendiren, onları ereksel bir yapı olarak ele alan ise

* "the concept of a thing as intrinsically a physical end is, therefore, not a constitutive conception either of understanding or of reason, but yet it may be used by reflective judgement as a regulative conception for guiding our investigation of object of this kind by a remote analogy with our own casuality according to ends generally, and as a basis of reflection upon their supreme source." [Türkçesi: İçgüdüsel doğa amacı olarak şeylerin kavramı, aklın ya da anlam yetisinin kurucu bir kavramı değildir. Fakat o yinede genel amaçlarımıza göre sahip olduğumuz nedensellikte analogi kurularak böyle bir nesnenin bizim tarafımızdan gösterilmesine kılavuzluk eden düzenleyici bir kavram olarak, düşünömcü yargıgücü tarafından kullanılabilir. Ve düşünümün temeli olarak onların aşkın kullanımına olanak sağlar.] I. Kant, Critique of judgement, Boğaziçi Üniversitesi

düşünömcü yargı gücüdür. Özgürlüğün de bu şekilde bir nedensellik içermesi gerektiği Kant'a göre kuşku taşımaz bir şekilde ortadadır. Bu Yargı Gücünün Eleştirisi'nde şu şekilde belirtiliyor:

“ Doğa ve özgürlük alanları arasında karşıt olma ya da etkileşme yoktur, ama fenomen olarak ilki ile duyuusal dünyadaki fenomenler olarak ikincisinin sonuçları arasında karşıtlık ve etkileşim söz konusudur; ve hatta özgürlüğün nedenselliği (pratik ve katkısız aklın) özgürlüğe (insanın yani sonuçta fenomen olarak düşünülen öznenin özgürlüğüne) bağımlı kılınan doğal bir nedenin nedenselliğidir, ve onun belirlenimi özgürlük olarak kavranan zihinsel bir unsur üstünde ama açıklanamaz bir biçimde temellendirilmiştir. (Tıpkı doğanın duyu üstü dayanağını oluşturan zihinsel unsurunun durumunda olduğu gibi.)”³⁴

Yargı yetisinin yukarıda belirtildiği gibi doğa alanından özgürlük alanına geçişi sağladığı kanımca yeterince temellendirilememiştir. Kant'ın kendisi de bunun, nesnel geçerliliği kanıtlanamaz bir ön kabul olması gerektiğini söyler.

Ereksellik ile nedensellik arasında bir karşıtlığın olmadığını başka bir yorumu da doğanın tekniği düşüncesidir. Bu düşüncenin temeli Newton mekaniğine dayanır. O sanki 'form verici bir istenç' gibi birbiri ile ilintisiz gibi görünen gezegen hareketleri, sarkaç hareketleri ve basit makinelerin işleyişi arasında ortak ilkeler olduğunu gösterdi. Bir başka deyişle tüm fiziği aynı form altında topladı. Kant'ta aynı şeyi bir başka bağlamda yapmak ister. Çünkü Yargı yetisi sadece nedensellik yasası altında düşünülen bir doğa kavramı ile yetinemez. Böyle bir durumda doğanın kaotik bir yapıda olması gerekir. Oysa anlama yetisi içinde bir kavram olan doğanın tekniği, doğayı bu formsuzluktan kurtarır. Görüldüğü gibi ereklilik aslında insanın doğaya anlam verme gereksiniminin ortaya çıkardığı bir durumdur. Nesnelere, doğaya atfedilecek bir durum değildir. Düzenleyici bir ilke olarak ereklilik, bilimi de olanaklı kılar. Doğada bir düzen olduğu ön kabulü olmaz ise bilimsel araştırmaya gereksinimde olmaz.

³⁴ Immanuel Kant, Seçme Yazılar, Çev: Nejat Bozkurt, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1984, s:134

Doğayı erekli bir yapıda tasarımlamanın hoşlanma duygusu ile de bağlantılı olduğunu belirtir Kant. Doğa karşısında Kant'ın nasıl bir haz duyduğunu Pratik Aklın Eleştirisi'nin son sayfalarında görmek mümkün. Bu haz duygusu estetik beğeni yargısı içinde de değerlendirilir. Estetik hazı ortaya çıkaran anlama yetisi ile imgelem arasındaki uyumdur. Erekliliğin kaynağı da işte bu uyumdur. Afşar Timuçin'in belirttiği şekliyle:

“Genelde çok zaman uyumsuzluk içinde olan imgeleme anlık güzelin alanında tam anlamında uyumludurlar. Zaten bizde estetik hazı yaratan da bu uyumun kendisidir. Bu uyumun verdiği haz her zaman estetik hazdır. Zaten bizim bir ereklilikten söz etmemizi sağlayan imgeleme anlığın uyumudur. Ancak bu ereklilik katı bir ereklilik değil, bir tür ereksiz erekliliktir, çünkü imgelem burada zorunlu bir bağlanım içinde değildir.”³⁵

Yine de deneyimden gelen bir duygu olan hoşlanma ile ereklilik arasında kurulan bu bağ, yargı yetisinin a priori oluşuna gölge düşürüyor gibidir.

Canlı varlıkların özellikleri zemininde kurulan ereklilik ve nedensellik bağlantısını Kant oldukça ayrıntılı ele alır. Sadece nedensellik yasasına göre bir doğa tasarımı özellikle canlılar dünyası söz konusu olduğunda yetersiz kalır. Çünkü canlı varlıklar kendi kendini yapıcı bir işleve de sahiptirler. Sanki tüm organlar kendi amacının bilincinde gibi ve diğer organlarla işbirliği içinde davranırlar. Yalnız bu ereklilik ne Aristoteles'in söylediği gibi tüm doğadaki oluşun açıklandığı nesnel bir temeldir ne de Spinoza'nın ileri sürdüğü gibi bir bilinemeze sığınmadır. O düzenleyici bir ilke olarak bilgimizi genişleten, derinleştiren aklın farklı yetileri arasında bağlantıyı sağlayan bir işleve sahiptir. Bu anlamda da yararcı bir erek anlayışı yoktur Kant'ta. İçkin bir erekliliktir onunki. Estetikte kullandığı ereksiz ereklilik sözünü organizmalar içinde kullanır. Bu söz bağlamında ele alındığında ereklilik bir bütün olarak doğanın anlaşılmasını sağlayan mantıksal bir olanak olarak değerlendirilebilir.

³⁵ Afşar Timuçin, Estetik, Bulut Yayınları, 5. Baskı, İstanbul, 2002, s:77

Darwin'in evrim kuramını çağrıştıran canlılardaki gelişim Kant için ereksellik ile nedensellik arasındaki bağı bir başka görünümüdür. Durağan bir doğa anlayışı yerine tarihsel bir doğa anlayışı daha 'Evrensel Doğa Tarihi ve Gökler Kuramı'nda kendini gösterir. Erekliliğin en çok doğanın evrimi söz konusu olduğunda kesinlik kazandığını ifade eder Kant.

" Yeryüzü ... bir kaotik durumdan çıkmış gibidir. Başlangıçta en az erekli bir forma sahip varlıklar var gibidir ve bunlar, yeniden kendi yaratım alanlarına ve öbürleri arasında kendi ilişkilerine uygun şekilde meydana gelen öbürlerini doğurur gibidir[...]. Ne var ki doğanın arkeologu doğaya sanki tüm bu yaratılanları erekli olarak yerlerine yerleştiren bir organizasyon koymak zorunda gibidir. Aksi halde hayvan ve bitki dünyasının ürünlerindeki erek formu, kendi imkanlarına göre düşünülemez."³⁶

Ama sorunu bu şekilde ortaya koyuşta nesnel geçerlilik sağlamaz erekselliğe. Onun nesnel geçerlik kazandığı, kurucu bir işleve sahip olduğu alan ahlak alanıdır. Ahlakın kendine pratik yasa koyabilme ve bu yasalara uymayı zorunlu kılması bağlamında başlı başına bir ereği vardır. Mutlu olmak zorunlu olarak her akıl sahibi fakat sonlu varlığın isteğidir ve bu anlamda da bir ereği vardır. Ama bu erek evrensel değildir, ahlaklılığı ancak ödev adı altında buyurmakla erek evrensellik kazanır. Ama yine de ödevin kendisi bir amaç olarak düşünülmemelidir. İstenci olan her varlık kendi başına erek olarak alınmalıdır. Kant akıl sahibi varlıkların sistematik bir birliğe ortak pratik yasalar aracılığıyla bağlı olduğunu belirterek bu düzene amaçlar krallığı adını verir. Amaçlar krallığının dayanağı ise ahlaklılıktan başka bir şey değildir. Ahlak Metafiziğinin Temellendirilmesi'nde, 'Her defasında insanlığa, kendi kişiliğinde olduğu kadar başka herkesin kişiliğinde de, sırf araç olarak değil, aynı zamanda amaç olarak davranacak biçimde eyle' diye verilen pratik buyruk ahlak alanının erekli yapısını gösterir. Doğadaki erekli tasarım ile ahlak alanındaki erekliliğin bir uyum içinde olduğu belirtilir.

³⁶ Kant'tan aktaran Ernst Cassirer, Kant'ın Yaşamı Ve Öğretisi, Cev: Doğan Özlem, İnkılap Ktabevi, İstanbul, 1987,s: 381

“Pratik kullanımda, doğanın yansıması olarak koşulsuz nedenselliğin var olduğunun ön kabulü zorunludur. Bir başka deyişle özgürlüğün var olduğunun ön kabulü. Çünkü o, sahip olduğumuz ahlak yasasının bilincidir. Şimdi burada ödeve uygun olarak eyleme gerekliliği; doğada aklın nedenselliği ya da özgürlüğün yerine bir olgu olarak zıt bir biçimde dikkate alındı. Sonuç olarak açıktır ki; o sadece pratik yetimizin öznel karakterinden türetilir. Bu yeti bir buyruk olarak ahlak yasası olmalı ve ödeve uygun olarak gerçekleştirilmeli. Us, bu gerekliliği olgular ve varolanlar yoluyla değil ama zorunlulukla açıklar. Eğer akıl ve onun nedenselliği, duyulardan bağımsız olarak düşünülürse bu olmazdı. Yani doğada amaçlanan uygulamaların öznel koşullarından bağımsız olarak varolması sonuç olarak, ahlak yasası ile düşünülür dünyanın mükemmel uyumunun nedenidir.”³⁷

Kısaca belirtmek gerekirse aklın düzenleyici ilkelerinden biri olan ereksellik, kendinde şeyin bir özelliği değildir. Düşünülür bir dünyaya ait varlık olarak insan doğayı öyle görmek zorundadır. Estetik yargı yoluyla tasarımıladığımız erekli doğa, bizi hem kuramsal bilgiyi derinleştirmek için hem de ahlaki bir yaşamı sürdürmek için özgürleştirir. İnsan doğaya erekli bir yapı yükleyerek kendi ereklerinin etkilerini de doğada bulabileceğinin bilincine varır. Erekselliğin bu yorumu aynı zamanda son erek bağlamında Tanrının varlığına da zemin oluşturur. Arı Usun Eleştirisinde bir antinomi olan tanrıya nesnel gerçeklik olanağı tanınır böylece. Ancak bu konu başlı başına bir tezin konusu olabileceğinden burada tartışılmayacak.

³⁷ Immanuel Kant, The Critique of judgement, Boğaziçi Üniversitesi Yay, s: 571

Metnin İngilizcesi “ ... in the practical sphere it must presuppose its own casuality as unconditioned in respect of nature, in other words, its freedom , since it is conscious of its own moral command. Now here the objective necessity of action as duty is, however , regarded as opposed to that which it would have as an event if it is source lay in nature instead of freedom or rational casuality. [...] Hence it is clear that it only spring from the subjective character of our practical faculty that the moral laws must be represent as commands and the actions conformable to them as duties, and reason expresses this necessity , not by an is or happens(being or fact), but by an ought to be (obligation). This would not occur if reason and its casuality were considered as independent of sensibility, that is, as free from the subjective condition of its application to objects in nature, and as being, consequently, a cause in an intelligible world perfectly harmonizing with moral law.

D- FİZİK BİLİMİNDEKİ GELİŞMELER AÇISINDAN KANT'IN NEDENSELLİK ANLAYIŞI

Felsefe tarihinde nedenselliği bir sorunsal olarak ilk ortaya koyan düşünür Hume'dur. Kuşkusuz ondan önce de etki-neden, neden-sonuç ikilikleri bağlamında bu tartışma her dönemde yürütülmüştür. Doğanın nedensel yasalara bağlı bir düzenliliği olup olmadığı sorunsalını Thales'e kadar geri götürmek mümkün. Bilindiği gibi Thales M.Ö. 585 yılındaki güneş tutulmasının tam zamanını önceden hesaplamıştır. Ancak olgular arasında nedensel bir bağlantı kurulması durumunda, böyle kesin bir sonuca ulaşılabilirdi. Ama o dönemin ana sorunsalını nedensellik tartışmaları oluşturmuyordu. Daha çok 'maddenin var olmasını sağlayan ilk neden nedir? ve çeşitlilik nasıl gerçekleşir?' gibi sorular ekseninde tartışılıyordu. Bir başka deyişle, varlık konusuydu ana tartışma, nedensellik ancak bu dolayım ile ele alınıyordu denilebilir. Aristoteles 'bilmek nedenlerle bilmektir' diyerek nedensellik konusunda bir dizge oluşturur. Varlık ve oluş bu bağlamda açıklanır. Kant'ta sadece anlama yetisinin kavramları olan kategoriler, Aristoteles için hem varlığın formları hem de düşünmenin formlarıdır. Oysa Kant varlığın bilinemeyeceğini, onun bizim aklımızın sınırlarını aşan bir niteliğe sahip olduğunu söyler. Dolayısıyla nedensellik anlayışı varlık temelinde değil, bilgi kuramı çerçevesinde kurulur. Bilgi kuramı söz konusu olduğunda ise Kant'ın üzerinde en fazla etkiye sahip isim Isaac Newton'dur.

Kant'ın yaşadığı dönemde, Newton'un hareket yasalarının etkisi ile belirlenimci bir doğa anlayışı doruk noktasına ulaşmıştır. Öyle ki Laplace belli bir andaki tüm etki ve konumların bilinmesi durumunda evrenin geleceğinin kesin bir şekilde hesaplanabileceğini iddia eder. Descartes için ise doğada her şeyin bir nedeni vardır ilkesi insanın doğuştan olan bir idesidir. Tam anlamıyla mekanik doğa anlayışına sahiptir. Spinoza, tanrı doğa ve töz kavramlarının bir ve aynı şey olduğunu söyleyerek mekanik doğa anlayışını, geometrinin ilkelerinden yola çıkarak temellendirir. Leibniz önceden kurulmuş uyum görüşü ile belirlenimci doğa anlayışına sahip bir başka düşünürdür. Rasyonalist düşünürlerin doğa anlayışlarının köklü biçimde eleştirilmesi, on yedinci yüzyılda modern bilimin gelişmesinin yarattığı sonuçlardan biridir.

Ampirizme güçlü dayanaklar sunan bu bilimsel gelişmeler tüm bilginin deneyimin bir sonucu olduğu, doğuştan, a priori hiçbir ilkenin olmadığı yargılarının kesin kanıtları olarak sunuldu. Başlangıçta söylendiği gibi, Hume nedenselliği deneyimden edindiğimiz bir alışkanlık olarak tanımladı ve bilimin dayanaklarını kökünden sarstı. Hume'un nedensellik eleştirisinin ele alındığı bölümde Kant'ın yanıtı da verilmişti. Newton'un kuramı Kant için tartışılmaz doğruları ortaya koymuştu. Hume'un eleştirisinin dayanakları onları bile tehdit ediyordu. Bu nedenle hem Newton'un kuramını içeren ama aynı zamanda Hume'a yanıt oluşturacak bir nedensellik kuramı gerekiyordu. Anlama yetisinin kategorileri ile Newton'un hareket yasalarını bir koşutluk içinde dizgeleştiren Kant, nedenselliği aklın a priori bir kavramı olarak tanımladı. Böylece nedensellik deneyimden türetilen bir kavram olmaktan çıkarıldı. Tam aksine o deneyimi olanaklı kılan ilkelerden biridir ve bu anlamıyla bilimin sonucu değil, ön kabulü haline getirildi.

Tutamaklarını fizik ve geometride bulan Kant'ın bilgi kuramı onun zannettiği kadar sağlam temellere dayanmıyordu. Newton mekaniğinin ve Euclides geometrisinin temellerinin, Einstein'ın kuramları ile tahtından indirilmesi; o güne kadar doğruluğundan emin olunan doğa anlayışlarını köklü biçimde etkiledi. Einstein, özel görelilik kuramı ve genel görelilik* kuramı ile Newton'un uzay, zaman ve hareket kavramlarının doğayı açıklamakta yetersiz kaldığını gösterdi. Kant'ın a priori diye tanımladığı üç hareket yasasının en temel kavramı olan kuvvet, bu iki görelilik kuramı ile yerini alan kavramına bıraktı. Zaman ise referans sistemine bağlı bir büyüklük, dördüncü boyut olarak ele alınmak zorundaydı artık. Einstein'a bir söyleşi sırasında görelilik kuramını yalın bir şekilde ifade etmesi istendiğinde şöyle diyor;

* Özel Görelilik: Doğa yasaları düzgün hareket eden tüm sistemler için geçerlidir. Işığın hızı gözlemcinin hızına bağlı değildir, tüm referans sistemlerinde aynı değerdedir. Bu tanımdan çıkan sonuçlara göre zaman kavramı referans sistemlerinin hareketine bağlıdır. Işık hızına ulaşan kütle enerjiye dönüşür.

Genel Görelilik Kuramı: Bütün referans sistemleri için, ivmeli hareket eden sistemler için de doğa yasaları eşdeğerdir. Dolayısıyla uzayın herhangi bir noktasında yer çekimi kuvveti ile ivmeli hareketin etkisi eşdeğerdir.

“ Görellilik öncesi yerleşik görüşe göre, evrendeki maddesel nesnelere tümünü yok etseniz bile zaman ve uzay var olmaya devam ederdi. Oysa görellilik kuramına göre, yok edilen nesnelere birlikte zaman ve uzay da yok olur.”

Daha önce dışsal olgular olarak görülen madde ve enerjinin bir ve aynı şey olduğu belli koşullarda birbirlerine dönüşebileceği yine Einstein tarafından kanıtlandı. Ünlü $E=mc^2$ eşitliği bu ilişkinin matematiksel ifadesi olarak bilim tarihinde yerini aldı. Foto-Elektrik yasası ile ışığın parçacık (kuanta) gibi davrandığının kanıtlanmasıyla doğada sıçramalar olmaz ön kabulü de çökmüş oldu. Kuantum kuramının en bilinen ilkesi olan belirsizlik veya daha doğru ifade ile kesinsizlik ilkesi³⁸ nedensellik tartışmalarını daha da alevlendirdi. Tüm bu gelişmeler doğa da sürekliliğin olmadığını, değişmelerin sıçramalı gerçekleştiğini, kütlelerin sabit değil hıza bağlı olarak değişen bir büyüklük olduğunu gösteriyordu. Herhangi bir parçacığın yerinin ve hızının eş zamanlı olarak ölçülemeyeceği, ancak kesinsizlik ilkesinin sınırları içinde bir ölçümün olanaklı olduğu gerçeği herkesçe kabul edilen olgulardı. Böylece Laplace'ın tamamen belirlenebilir evren anlayışı savunulamaz oldu. Einstein bu süreci başlatan kişi olmasına rağmen doğanın nedensel yasalara bağlı olduğunu yaşamının sonuna kadar savundu. Kuantum kuramının nedensellik karşıtı tüm yorumlarına karşı çıkan bir çok makale yazdı. Hatta onun bazı ifadeleri Kant'ın nedenselliği a priori bir kavram olarak ele almasına dayanak oluşturur gibidir. Şöyle ki;

“Bilim yalnızca bir yasalar derlemesi, bir bağlantısızlar kataloğu değildir. Bilim, özgürce ulaşılmış düşünceleri ve kavramları ile birlikte insan aklının bir yaratısıdır. Fizik teorileri bir gerçeklik tanımını geliştirmeye ve onunla duyumsal izlenimlerin engin aleminde bağlantı kurmaya çalışır.”³⁸

* Bir parçacığın konumuyla momentumu(kütlesi ile hızının çarpımına eşittir) aynı anda tam olarak ölçülemez. Bu iki özelliğin ölçümündeki belirsizlik en az Planck sabiti kadardır. Bu belirsizlik ölçme yönteminden veya araçların yetersizliğinden kaynaklanmaz.

³⁸ A.Einstein-L.İnfeld, Fiziğin Evrimi, çev: Öner Ünalın, Onur Yayınları, Ankara, 1972, s:262

Heisenberg, kuantum mekaniğinin olguları ile Kant'ın felsefesinin geçerliliğini yitirdiği iddiasındadır. Kesinsizlik ilkesi³⁹ ile Kant'ın kuramının ilişkisi üzerine yaptığı bir değerlendirme şu şekilde ifade ediyor bu görüşünü:

“Kant'ta bile kendinde şey sorunsal bir kavram, Kant kendinde şeyden yola çıkılarak hiçbir şeyin açıklanamayacağını biliyor. Bize sadece algı nesnelere verilmiştir. Ama Kant bu algı nesnelere kendinde şey modeline göre düzenlenebileceğini kabul eder. O halde Kant günlük yaşantımızda alışkın olduğumuz ve kesin bir biçimde klasik fiziğin temelini oluşturan deneyin yapısını a priori verilmiş sayar. Bu görüşe göre dünya, uzayda zamanla değişen nesnelere, bir kurala göre birbirini izleyen olaylardan oluşmuştur. Ama atom fiziğinden öğrendiğimize göre algılar artık kendinde şey modeline göre düzenlenemez ve bu modelle bağlantılı hale getirilemez.”³⁹

Kuantum kuramının bir başka fizikçisi Louis De Broglie ise aynı konuda benzer görüşleri dile getiriyor.

“Sanırım ki, mikroskopik dünyada nedensellik çizgisini izlemekte karşılaştığımız güçlük, parçacık, uzay, zaman v.b. kavramları kullanmaktan ileri gelmektedir. Günlük makroskopik deneyimlerimizin verilerine dayanarak kurmuş olduğumuz bu kavramları, mikroskopik betimlemeye de olduğu gibi aktarıyoruz; ama onların burada ki gerçeklik tasarımlarına uyarlanmış olduğunu hiçbir şey göstermiyor, durum tam tersine: Yalnız quantum fizikte gerçekten açık bir görüşe varabilmek için, köklü yeniden düzenlemelerin yapılması bizce kaçınılmaz görünse de eski zamanın belirlenimciliğinin bütünüyle yeniden kurulabileceği kişisel olarak bize pek olası görülüyor.[...] Günümüzde, içinde quantumların yer aldığı olayların fiziği, bundan böyle, belirlenimci değildir.”⁴⁰

Nedenselliğin, belirlenimciliğin, kuantum kuramı ile çürütüldüğü iddiası başlangıçta oldukça yaygındı. Kopenhag yorumu olarak isimlendirilen

³⁹ Werner Heisenberg, Parça ve Bütün, çev: Ayşe Atalay, Düzlem Yayınları, İstanbul, 1990, s:145

⁴⁰ Louis de Broglie, Yeni Fizik Kuvantumları, çev: Yakup Şahan, Kabalcı Yayınları, İstanbul, 1992, s:197

öznelci, bilinemezci bu yorumların karşıtı görüşlerde ileri süren kuantum fizikçileri de yok değildi. Schrödinger, Planck, Dirac, Einstein bunlar arasında sayılabilecek en önemli isimlerdir. Kuantum kuramının ışığında her geçen gün, daha önce açıklanamayan bir çok doğa olayı anlam kazanıyor. Kuantum fiziğindeki son gelişmeler, yeni belirlenimci evren tasarımlarının ortaya çıkmasına neden oluyor. Newton'un dolayısıyla Kant'ın belirlenimci doğa anlayışı onların uzay, zaman kuramlarına dayanıyordu. Şimdi başka bir uzay-zaman kuramı ile karşı karşıyayız. Bir çok doğa olayı da yeni kuramla açıklanabiliyor. Öyleyse doğanın nedensel yasalara bağlı olduğu gerçeği ortadan kalkmış değil. Yapılması gereken yeni uzay-zaman kuramı temelinde ve kesinsizliği de içeren bir nedensellik yorumunu oluşturmak. Nedenselliğin Olasılık Kuramı, Paralel Evrenler Kuramı gibi yorumlar bu arayışın ifadeleri olarak değerlendirilebilir. Hep söylenenin aksine Kuantum fiziği; Newton'un kuramını çürütmüş ortadan kaldırmış değildir. Onun geçerlilik sınırlarını çizmiştir. Bu anlamıyla Marks'ın kullandığı aşma kavramı ifade edebilir aralarındaki ilişkiyi. Kanımca bu alanda ki gelişmelerin felsefi açıdan yorumlanması için acele etmemek gerekir. Kuramın inşası da yeni arayışlar da hala devam ediyor çünkü. Ancak Kant felsefesini köklü biçimde sarstığı noktalar olduğu gibi; ona dayanak oluşturan bir çok olguyu da barındırdığı söylenebilir kuantum mekaniğinin. Kant nasıl kendinde şeylerin kendisi ile değil onların etkilerinden kurulan görüngüler üzerine bilgi kuramını oluşturuyorsa; kuantum fiziğinde de gerçeklik, parçacıkların kendisi ile değil onların etkilerinin gözlenmesi ile oluşturuluyor.

Nedensellik açısından ise Kant iyice güvenceye almıştır kendisini. Deneyimden geleri hiçbir şey yoktur onun nedensellik kuramında. Dolayısıyla bilimsel gelişmelerden bağısızdır, etkilenmez onlardan denilebilir. Kant günümüzde yaşamış olsaydı yanılığının kaynağının, ilkeleri görüngülere değil kendinde şeylere uygulanması olduğunu söylerdi herhalde. Bugün modern bilimin geldiği yere baktığımızda Klasik fiziğin çizdiği gerçeklik tanımlardan oldukça farklı gerçeklik yorumları ile karşı karşıyayız. Kant'ın bilgi kuramı geçmişte olduğu gibi bu günde bu tartışmaların önemli bir başlığını oluşturuyor. Marks, Hegel gibi düşünürlerin Kant'a yaptığı sayısız

göndermelerin yanı sıra en öznelci, idealist düşünörlere de dayanak olmuştur onun nedensellik yorumu. Bu durumu Kant'ın dehası ile açıklamak olanaklı olduğu gibi, kuramının eksikliğinin tutarsızlığının bir sonucu olarak görmek de olası.

III. BÖLÜM: ÖZGÜRLÜK

A- ARI USUN İDEASI OLARAK ÖZGÜRLÜK

Özgürlük kavramı, hem politik olarak hem de ahlak felsefesi ve estetik teori açısından Alman aydınlanmasının en önemli kavramıdır. Kant ilk kritiğinde, özgürlüğü usun bir idesi olarak ele alır. Bir ide olarak da nesnel geçerliliğinin kanıtlanamayacağını ifade eder. İlk sistemli özgürlük tartışmasını gerçekleştirmeye başladığı eser Arı Usun Eleştirisi'dir. Buradaki özgürlük kuramı bilgi kuramı ile koşutluk içindedir. Kant'a göre nesnel bilgisi, öznenin bilme tarzına sıkı sıkıya bağlıdır. Özne doğaya yasalarını buyurur. Öyleyse düşünme yetisine sahip olan öznenin, kendi eyleminin yasalarını da kendisine buyurabilmesi gerekir. Ama Kant, duyulur dünyanın üyesi olan insanın nedensellikte belirlenmesi ve düşünülür dünyanın üyesi olarak özgürlükle belirlenmesi arasında bir çelişki olduğunu da belirtir. Bu yüzden ilk kritiğinde çözümlenmemiş bir sorun olarak kalır özgürlük. Nedensellik gibi anlama yetisi kavramlarının geçerli olmadığı düşünülür bir dünyanın kavramı olan özgürlük, nasıl oluyor da nedensellik zincirini başlatan bir etkiye sahip olabiliyor?

Düşünülür dünya da bir geçerliliği yoktur nedenselliğin, eş deyişle anlama yetisi kavramlarının. Buna rağmen özgürlük görüngüler dünyasında bir nedensellik başlatabiliyor. Bu ancak insanın görüngü olarak doğaya, kendinde şey olarak ahlak yasasına bağlılığı ile açıklanabiliyor. Kant bunu temellendirirken, düşünülen varlık olarak insanın kendinin bilincinin farkında olmasıyla özgürlüğe olanak sağladığını söyler.

Usun bir idesi olan aşkın özgürlük doğa hakkındaki bilginin genişletilmesine hizmet eder. Düzenleyici bir ilkedir. Aşkın özgürlük kavramını tamalgı ile ilişkilendirirken Kant şöyle der;

"insan duyulur evrenin görüngülerinden biri, ve bu düzeye dek nedenselliği görgül yasalar altında durması gereken doğa nedenlerinden biridir. [...] Ama doğanın tüm geri kalanını, yalnızca duyuları yoluyla bilen insan kendini salt tamalgı yoluyla da bilir. Böylece kendi için hiç kuşkusuz bir

*yandan fenomen, ama öte yandan, belli yetiler açısından ise yalnızca anlaşılır bir nesnedir, çünkü bunların eylemleri duyarlılığın alıcılığına yüklenemez*⁴¹

Duyarlılığın alıcılığına yüklenemeyen, tamalgının yol açtığı eylemlerin bulunması özgürlüğün olanağını ortaya koyuyor. Tamalgının gerçekleştiği us kendisi bir görüngü olmadığı için duyarlılığa da bağlı değildir. Bu nedenle doğanın hareket yasaları, uzay-zaman onun için geçerli değildir. Us belirlenebilmek için, nesnel geçerlik kazanmak için insanın görüngü olarak ele alınmasına gereksinim duymaz. Usun belirlenmesinin görüngüye önceliği olduğu için doğa nedenselliğine bağlı kalmaksızın özgürce davranabilir. Kant bu özgürlüğü görgül koşullardan bağımsızlık olarak görmez sadece. Daha genişletir bu tanımı. Us aynı zamanda bir olaylar dizisini kendiliğinden başlatan bir yetidir. İlkini negatif özgürlük diye isimlendirirken, ikincisi pozitif özgürlük olarak adlandırılır. Usun pozitif özgürlüğü sonucu ortaya çıkan eylemlerin etkisi görüngüler dizisinde başlamasına rağmen, ilk ortaya çıkışı, mutlak başlangıcı görüngüler dizisinde olmaz. Koşulsuz nedensellik olarak tanımlanan bu durumdan tözün koşulsuz varlığına da bir geçiş sağlanmış olur. Yalnız Kant, burada önemli bir fark olduğunu belirtir. Koşulsuz nedensellikte, özgür istenç ile gerçekleştirilen eylem nedensellik zincirinin bir parçasıdır, ona aittir. Zorunlu varlık ise bütünüyle duyulur evrenden bağımsızdır. Görüngülerin her türlü nedenselliğinden ayrı olarak düşünülmesi zorunludur.

Kant'ın tamalgı yoluyla özgürlüğe zemin hazırlayan ve ona nesnel geçerlilik kazandırma arayışı belirsiz kalmaktadır. Onun asıl kaygısı özgürlüğün değil ahlaklılığın anlam kazanması olduğu için buradaki belirsizliği fazla önemsemez, doğal bulur. Deleuze bu durumun Kant için özgürlük kavramının kendisinin değil neyi temsil ettiğinin daha önemli olmasına bağlıyor.⁴²

“Temel soru şu: pratik aklın yasallığı neye dayanır? Hangi varlıklar yada nesnelere pratik senteze boyun eğer? Bu soru artık pratik aklın ilkesinin

⁴¹ Arı Usun Eleştirisi, s:275

bir "sergilenmesi" değil, bir çıkarsamadır. Şimdi biz burada bir iletişim tezine sahibiz. Yalnız özgür varlıklar pratik akla boyun eğerler. Pratik akıl, özgür varlıklar üzerine yasa koyar yada daha doğrusu, bu varlıkların nedenselliği üzerine yasa koyar.(Özgür bir varlığın bir şeylerin nedeni olması işlemine göre) şimdi biz, özgürlük kavramını, kendisi için değil, böyle bir kavramın neyi temsil ettiğine göre düşünüyoruz" ⁴²

Anlama yetisi Kavramları ile hiçbir nesne tasarımılanamaz, der Kant. Ama özgürlük idesinde olduğu gibi, görüngülere uyguladıklarında deneyim kavramları içinde nesnel olgusalıkları için gerekli olan gereçleri bulurlar. Kuramsal olarak gerçekliğinin bilinemez olarak kalacağı kabul edilen bir kavramdır özgürlük, dolayısıyla onun nesnel geçerlik kazanabilmesi için kuramsal kullanımı ile pratik kullanımını birbirinden ayırmak bir zorunluluktur Kant için. Kuramsal bilgide aklın zorunlu eylemidir bilgiyi ortaya çıkaran. Oysa özgür istençle gerçekleştirilen eylemlerde özne akıl yasalarına uygun olarak hareket etmeyebilir. Bir seçme hakkı vardır. Özgür istencin seçimi akıl yasaları ile belirlendiği sürece pratik us olarak nitelendirilebilir. Bir başka deyişle özgürlüğün nesnel geçerlilik kazanması ancak ahlak yasası ile olanaklıdır. Aslında burada söz konusu olan nesnel geçerlilik değil, özgürlüğün bilincine varmaktır. Akıl yasası ile belirlenir özgür istenç, yaptığı seçimlerle de görüngüler dünyasında etkileri duyulabilir. Ahlak yasası da özgürlük bilinci olmadığında bütün anlamını yitirir. Öyleyse ahlak yasası, gereklilik, insan için bir anlam ifade ediyorsa, bir gerçeklik taşıyorsa, onun varlık koşulu olan özgürlükte öyle olmalıdır. Kant'ın usun bir idesi olarak özgürlük kavramına nesnel geçerlik kazandırma arayışı kısaca şu şekilde özetlenebilir;

Usun ideleri görüngüler dünyasında türetilen kavramlar değildir. Usun kaçınılmaz olarak düşündüğü, düşünmek zorunda olduğu kavramlardır onlar. Özgürlük de usun idelere göre bir sistem oluşturmasından türer. Görgül olarak verili zemine boyun eğmemekten kaynaklanır. Us tam anlamıyla gerçekleştirip, gerçekleştiremeyeceğinden bağımsız olarak, görgül koşulları idealara uygun kılar. Eylemlerini de onlara göre düzenleyebilir. Kant,

⁴² Deleuze, s:40

ideaların deneyim alanında bir etki yaratabileceğini varsayar. Eğer böyle ise der; usun da görüngüler içinde bir nedensellik başlatması olanaklıdır. Us kendisine yasaklar ve yükümlülükler koyabilir. 'Gerek' denilen şeyin 'yapmalısın'ın anlam kazanması ancak böyle olanaklıdır. Görüldüğü gibi görüngüler dünyasında özgürlüğe bir nesnel geçerlilik sağlanamamıştır. Kuramsal usta, özgürlük, sorunsal nitelikte ama düşünülmesi olanaksız görülmeyen bir kavram olarak belirlenmiştir.

Özgürlüğün nesnel dayanağının pratik usta aranması ise belirsizlikler taşımaktadır. Çünkü burada kanıtlanması gereken, baştan varsayılıyor. Bu da bir kısır döngüye yol açıyor. Şöyle ki; Usun özgürlüğüdür kanıtlanmak istenen. Ama sonra yasa koymanın koşulu olarak (Ahlak yasası) özgürlük varsayılıyor. Özgürlüğün kanıtlanmasından daha çok, ahlak yasası oluyor ana eksen. Dolayısıyla doğa alanının dışında bir özgürlük temellendirmesi bir zorunluluk oluyor. Çünkü usun yetileri bütün doğa açısından nedenselliğe sahip değildir. Özgürlüğe nesnel olgusalılık, ahlak yasası ile kazandırılabilir. Onun nesnel geçerliliği ancak pratik us açısından sağlanabiliyor.

Alman aydınlanmasının en önemli kavramı olan özgürlük daha önce belirtildiği gibi usun bir idesi olarak ele alınıyordu. Kant'ın idea tanımı; duyuda ona karşılık düşen hiçbir nesnenin verilemediği, zorunlu bir us kavramıdır. Kant bunların keyfi olarak yaratılmadıklarını, usun kendi doğası yoluyla verildiklerini söyler. Bunun neden böyle olduğunu açıklarken de arı us ile anlama yetisi arasındaki farka vurgu yapar. İlkinin kavramlarının nesnel kullanımı her zaman aşkın olurken, ikincisinin kavramları daima deneyim tarafından sınırlandırılır. Dolayısıyla

"aşkınsal us kavramı her zaman yalnızca koşulların bireşiminin saltık bütünlüğüne yöneliktir ve hiçbir zaman saltık olarak koşulsuz olandan başka bir şeyde sonlanmaz. Çünkü arı usun ilkin sezgi nesnelere ile ya da daha doğrusu bunların imgelem gücündeki bireşimleri ile ilgili her şeyi anlağa bırakır. Us yalnızca ahlak kavramının kullanımındaki saltık bütünlükle ilgilenir

ve kategoride düşünölen bireşimli birliği saltık olarak koşulsuz olana götürmeye çalışır.”⁴³

Tüm görüngölerin mutlak bütönlüğü ancak görüngöler dünyasının dışına çıkılarak tasarımılanabilir. İnsanın yetileri ise bunu gerçekleştirmeye yeterli değildir. Bu yüzden tüm görüngölerin mutlak bütönlüğü salt bir idea olmalıdır. Prolegomena’da ise ideaların işlevini açıklarken vurguyu başka bir noktaya yapar. şöyle ki; *“Salt aklın, ideleriyle amacı, deney alanının ötesinde bulunan özel nesnelere değildir tek istediği, anlama yetisinin deneyle bağlantılı olarak kullanılışının tam olmasıdır”⁴⁴* Hiçbir nesnel geçerlik olanaklı olmadığına göre bu durum çözümsüz kalmaya mahkumdur. Ama Kant usun pratik kullanımında bunun aşılabileceğini de belirtir. İdealar edimsel olan her şeyin üzerinde bir kural olarak etkiye bulunabilirler. Kant’ın kendi sözcükleri ile ifade edilirse; *“Usun kavramları belki de doğa kavramlarından pratik kavramlara bir geçişi olanaklı kılar ve bu yolla ahlaksal ideaların kendilerine usun kurgul bilgileri ile destek ve bağlantı sağlanabilir.”⁴⁵*

Arı usun yalnızca üç ideası tanımlanır. Tanrı, özgürlük ve ölümsüzlük. İdealar yoluyla tanrı bilimi ve ahlaka, ikisinin bileşimi yoluyla dine nesnel geçerlik sağlandığını iddia eder Kant. Bu yüzden idea tanımı ve ideanın görüngöler dünyasına etkisi, özgürlük kavramının olanağı oldukça önemlidir. Aynı zamanda, arı usun üçüncü çatışkısının temel kavramlarıdır, özgürlük ve nedensellik. Bu çatışkının sav’ı; *‘Doğa yasalarına göre nedensellik kendisinden evrenin görüngölerinin tümünün de türetilebileceği biricik nedensellik değildir. Bu görüngöleri açıklamak için birde özgürlük yoluyla nedenselliği varsaymak zorunludur.’*

Görüldüğü gibi nedenselliği anlama yetisine hapsedtiği için özgürlüğün olanağını temellendirmekte güçlük çekmektedir Kant. Hem savın hem de karşı savın aynı tutarlılıkta kanıtlanabileceğini iddia eder çünkü. Bu güçlüğü aşmak ve doğadaki görüngöler dünyasındaki, nedensellik ile arı usun bir kavramı olan özgürlük arasındaki çelişkiyi ortadan kaldırmak için kuramını

⁴³ Arı Usun Eleştirisi, s:187

⁴⁴ Prolegomena, s:85

⁴⁵ Arı Usun Eleştirisi, s:188

çok zorlar. Us, uzay-zamana bağlı olmadığından, onlar tarafından belirlenmediğinden doğa yasalarından da bağımsızdır. Kant'a göre insan etkinliğinin sonuçları doğa nedenselliğine bağlıdır, ancak o eylemi, o etkinliği gerçekleştirme kararı, eylemde bulunma yetisi ile ilişkisinde özgürdür insan. Us duyular yoluyla, sezgi yoluyla belirlenemez ve bu yüzden özgürdür, sonucuna ulaşır. Özgürlük idesinin geçerlik kazanması için, anlama yetisinin kavramı olan nedenselliğe bir duygusal görü verilmelidir. Bu da ancak ahlak yasası olabilir.

Sadece özgürlük kavramı, kendi dışımıza çıkmak gerekmeksizin koşullu ve duygusal olanda koşulsuz olanı ve düşünülür olanı bulmamızı sağlar diyordu Kant. Özgürlük yoluyla nedensellik konusunda Deleuze'un getirdiği yorum ise şöyledir;

"Öyle görünüyor ki pratik akıl özgürlük kavramına nesnel bir gerçeklik verirken, açıkça kavram nesnesi üzerine yasa koyuyor. Pratik akıl, kendinde şeyler üzerine, kendinde şeyler olarak özgür varlık üzerine, böyle bir varlığın numenal nedenselliği üzerine, böyle bir varlığın oluşturduğu duyu-üstü dünya üzerine yasa koyar" ⁴⁶

Benzer bir yorum Heimsoeth tarafından da yapılıyor. *"Kant, salt aklın kritiğinde özgürlük idesini nedensellik sorunu bakımından, aklın antinomilerinden birisi olarak ele alınır. Kozmolojik bir ide olan özgürlük, insan varlığı alanında, insanın akla dayanan eylemlerinde olanağı buluyor. Kant'a göre, özgürlüğün olanağı ve gerçekleşmesi, insanın bilen varlığında, yani insan aklının ilgilerinin bilmeye çevirdiği yerde değil: aklın pratik alandaki kullanılmasında aranmalıdır."*⁴⁷

Tüm bu özgürlüğe nesnel geçerlik kazandırma çabaları, Kant'ın bir önceki bölümde değinilen nedensellik kuramındaki sorunlar nedeniyle sonuçsuz kalıyor kanımca. Kant, Arı Usun Eleştirisi'nde oldukça karmaşık ve belirsiz ifadelerle ortaya koyduğu özgürlük idesini fragmanlarında oldukça net

⁴⁶ Deleuze, s:41

⁴⁷ Heimsoeth, s:115

bir biçimde ifade eder. Yedinci, on dördüncü, on sekizinci, ve yirmi yedinci fragmanlar özgürlüğün en özlü biçimde tanımlandığı sözlerdir.*

B-AHLAK YASASI OLARAK ÖZGÜRLÜK

‘Özgürlükte kuvvet de ancak yararlanabileceğin kadardır, ondan ötesi senin için esaret, hayal ve göz boyacılıktan başka bir şey değildir. Başkaları üzerinde hakim olma isteğin seni de esir eder.’

‘İnsanın arzuları ne kadar çoksa çaresizliği de o kadar büyüktür.’

‘Vicdan ve ahlaki duyguların sağlıklı bir şekilde gelişebilmesi için kurallara uymak zorunludur.’

‘Doğallıktan ne kadar uzaklaşırsak tabii zevklerimizden de o kadar uzaklaşırız, daha doğrusu alışkanlıklarımız giderek öyle kuvvetlenir ki onların doğal olmadıklarını unuttur ve gerçekten ihtiyaç olduklarını zannetmeye başlarız.’

‘O halde arzularımızı azalttığımız zaman yani ancak yapmaya gücümüz yetenleri gerçekleştirdiğimiz zaman daha kuvvetli oluruz.’

Yukarıdaki satırlar Kant’ı, yıllarca büyük bir disiplinle sürdürdüğü günlük yürüyüşlerinden etmişti. Bu olayın Königsbers’te yıllarca konuşulduğu söylenir. Herkesin saatlerini ona göre ayarladığı bu gezinti rutininin bozulmasının sebebi Rousseau’nun Emile isimli eseridir.

Kant bu satırların yazarından özdisiplinini bozacak kadar etkilenmişti.

* Sözü edilen Fragmanlar:

7- İçimde öyle bir varlık var ki, etkinliğin nedensel ilişkileri içinde benden ayrı olarak benim üstümde durur, kendi kendine özgür olarak, yani, uzam ve zaman içindeki içinde ki doğa yasasına bağımlı olmadan, beni içimden yargılar (haklandırır ya da lanetler) ve ben insan, kendim, bu varlığım; bu öyle, benim dışımda bir töz değildir, ve asıl garip olan şu; nedensellik, gene de, eyleme özgürlük içinde belirlenmişliktir. (Doğa zorunluluğu olarak değil.)

14-İnsanda etkin ama duyu-üstü bir ilke vardır ki, doğadan ve dünyanın nedenselliğinden bağımsız olarak, berikinin görünüşlerini belirler, buna özgürlük denir.

18-Kişi özgürlük ilkelerine göre kendi kendini belirleyen varlıktır. Özerklik. Özgürlük ise kendi başına varlığın özelliğidir.

27-Özgürlük kavramı: kendi kendinin yaratıcısı olmak.

Ahlak metafiziğinin temellendirilmesi isimli eserinin önsözünün ilk sayfasında “... *çünkü bu yasalarda ya doğanın ya da özgürlüğün yasalarıdır. İlk yasalara ilişkin bilime fizik, diğerlerine ilişkin olana ise etik denir; ayrıca, ilk bilime doğa öğretisi, ikincisine ahlak öğretisi de denir.*” diyerek, ahlak yasası ile özgürlük arasında doğrudan bir bağ kurar. Arı Usun Eleştirisi’nde usun bir ideası olan özgürlük sorunsal olarak bırakılmıştı. Bu sorunsal pratik akıl ile çözüme ulaştırılır. Kuramsal akılda sadece düşünülebilen, nesnel geçerliği kanıtlanamayan özgürlük, ahlakta olgusallık kazanıyor. İnsan özgür olmasaydı ahlak yasasının hiçbir anlamı kalmazdı. Ahlak yasası olmasaydı bu defa ise özgürlüğün bilincine varılamazdı.

Kant’ın ahlak kuramı, Rousseau’nun satırlarından da anlaşılacağı gibi mutlulukçu ve yararçı ahlak anlayışları eleştirisi üzerine inşa edilmiştir. Ahlak yasası dışsal bir olgu değildir. İnsan usunun varlık yapısından ileri gelmektedir. Uzay-zamanın sezgi yetisinin yapısında a priori bulunmasına benzetilebilir bu durum. Kant’a göre sadece doğal gereksinimlerin, mutluluk eğilimlerinin yönettiği davranışlar özgür değildir. Çünkü bu durumdaki insan aklın değil, doğanın yasaları tarafından yönetilmektedir. İnsanın son amacının mutluluk olduğunu ileri sürmek aslında insanı sadece duyulur dünyaya ait bir varlık olarak görmektir. Sonunda kendisine bir yarar sağlayacağı beklentisi ile eylemde bulunmada aynı şekilde değerlendirilebilir. Oysa insan aynı zamanda düşünülür dünyaya ait bir varlıktır. Dolayısıyla kendi eylemine yasa koyma yetisine sahiptir. İnsanın tamamen istek ve eğilimlerden bağımsız olamayacağı da görür Kant. Bu nedenle ahlak yasası, zamana bağlı olmadan daima var olacaktır.

Kant için, insanın ahlak yasasına özveri ile uyması, severek ve isteyerek uymasından çok daha anlamlıdır. İkinci durumda ahlaklı bir eylem olmaktan uzaklaşır; tutkuların ve eğilimlerin sonucu bir etkinliğe yaklaşır. Görüldüğü gibi Kant için, mutluluk isteği ve yararcılık, erdem ve ahlak yasası açısından olumsuz etkisi olan bir kavrama dönüşür. Ahlak yasasının zemini mutluluk ve yararcılık değil; gereklilik ve yükümlülük olmalıdır. Kant zaten böyle olduğunda mutluluğun kendiliğinden gerçekleşmesi gerektiğini ileri sürer. Mutluluk ile erdem arasındaki bağı tamamen kopartmak istemez

aslında. Ama erdemın nedeni mutluluk isteği olamaz. Çünkü sonunda mutluluğa ulaşıp ulaşmayacağına bağlı değildir ahlak yasasına uygun davranış. Onu belirleyen tek ilke iyi istençtir çünkü. Terside mümkün değildir, erdemde mutluluğun nedeni olamaz. Ahlak yasasına uygun eylem her zaman mutluluk vaat etmez; aksine çoğu zaman acı ve mutsuzluk verir. Hatta böyle olduğunda erdemliliğe daha yakın olacağını da söyler Kant. Onun için insanın tutkuları ile istekleri konusundaki fikirleri neredeyse çileciliğe kadar varır zaman zaman. Pratik usun eleştirisinde “*özgürlük bilinci soysuz ve bozucu etkilerin insanın ruhsal yapısına sokulmasını önleyecek en iyi, aslında tek koruyucudur.*” der örneğin. İnsanın özerkliğini ise tutkuların üstesinden gelebilme yeteneğine sahip bir özne olması ile açıklar.

Eğer akıl ampiristlerin ileri sürdüğu gibi tutkuların esiri olsaydı ahlak yasası da anlamsız hale gelirdi. Çünkü insanın başka türlü davranabileceği olgusu ortadan kalkardı. Oysa koşullar ve istekler ne olursa olsun, insan kendi kendine ahlak kurallarını ve ödev gereklerini zorunlu kıldığında ve ahlaksal yükümlülüklerinin zorunluluğu içinde davrandığında özgürlüğe ulaşır. Yalnız buradaki zorunluluğun doğadaki zorunluluktan oldukça farklı bir anlamı vardır. Ahlak yasasının varlığı, istenci tek biçimde davranmaya zorlayamaz. Çünkü istenç başka türlüde davranabilir. Ama Kant der ki; eğer söz konusu olan istenç tutkularla değil, akılla belirlenmişse ahlaksal bir zorunlulukla yasaya uygun davranılır. Bir başka deyişle, bir eylemin akla dayanarak gerekli olmasıdır buradaki zorunluluk. Bu zorunluluğu Cassirer, Kant'ın bir yarışma yazısından aktarıyor;

“ *Şu veya bunu yapmak, diğerlerini yapmamak gerekir yükümlülüğu ifade eden formül budur. Ne var ki gereklilikle bir eylem zorunluluğunu ifade eder ve iki anlamda kullanılır. Buna göre, ya bir başka şeyi (bir amaç olarak) istediğimde bir şey (bir araç olarak) yapmam gerekir; ya da doğrudan doğruya bir başka şeyi (bir amaç olarak) yapıp gerçekleştirmem gerekir. Birincisi aracın zorunluluğu ikincisi amacın zorunluluğu diye adlandırılabilir.*”⁴⁸

⁴⁸ Cassirer, s:245

İlk anlamdaki zorunluluk hiçbir biçimde yükümlülük içermez. Koşulludur çünkü. Kant'ın ahlak yasasında ise önemli olan koşulsuza ulaşmaktır. Ahlak yasası olarak özgürlüğün temellendirilmesinde a priori ilkelere ulaşmak istenir. Ancak bu şekilde evrensellik ve nesnel geçerlik olanaklı olacaktır. Tüm ahlak kavramlarının yeri ve kaynağı tamamen a priori olarak akılda bulunur der Kant. Ve bunu da Kategorik İmperative ile açıklar.

C-KATEGORİK İMPERATİVE VE ÖZGÜRLÜK

Bilgi kuramında olduğu gibi, pratik akıl konusunda da Kant'ın amacı, deneyim içermeyen, zorunlu ve evrensel ilkelere ulaşmaktır. Çünkü ancak bu şekilde kalıcı ve tüm akıl sahibi varlıklar için geçerli olacak bir ahlak yasasına ulaşılabilir. Kant birkaç temel ilkeden yola çıkarak Newton'un tüm doğa yasalarını açıkladığını düşünüyordu. Aynısının insan davranışlarında da gerçekleştirilebileceği iddiasındaydı. Bu yüzden insan etkinliklerinin tüm çeşitliliğine rağmen onların hepsinin bağlı olabileceği birkaç temel yasa zorunlu olarak varolmalıydı. İnsanın düşünülür varlığı kendine kural koyabilme yetisi ile açıklanıyordu. Bu kural, bu ilke istencin öznelliğine göre belirlendiğinde maxim; tüm akıl sahibi varlığın istenci olarak belirlendiklerinde, nesnellik kazanıyorlar ve pratik yasa olarak isimlendiriliyorlar. Bu tanımlar arasında ki farkı şöyle belirtiyor Kant:

*"Maxim, eylemde bulunanın öznel ilkesidir ve nesnel ilkeden, yani pratik yasadan ayırt edilmelidir. İlki, aklın öznenin koşullarına (sık sık bilgisizliğine yada eğilimlerine) uygun olarak belirlediği pratik kuralı içerir, bundan dolayı da öznenin, ona göre eylemde bulunduğu ilkedir; yasa ise, her akıl sahibi varlık için geçerli olan nesnel ilke ve ona göre eylemde bulunması gereken ilkedir, yani buyruktur."*⁴⁹

İnsanın düşünülür yanına ait olan bu pratik yasanın zemini, dayanakları ortaya konulmalıdır. Bir önceki bölümde insanın, özgürlüğün bilincine dolaysızca ulaşamayacağı belirtilmişti. Doğrudan doğruya

⁴⁹ Nejat Bozkurt, s:169

karşılaşılan şey ahlak yasasıdır, kendiliğinden bilincine varılır onun. Dolayısıyla ahlak yasasının en temel ilkelerine de dolaysızca, deneyimden hiçbir şey edinmeden ulaşılmalı. Bir başka deyişle onlar içeriksiz olmalı. Bu şekilde duyular üstü doğanın bir kavramına da ulaşır. Saf pratik aklın özerkliği (yasa koyabilme yetisi) altında olan bir doğa der buna Kant. Bu da özerkliğin yasası, ahlak yasasıdır. Özgürlüğün bilincine de bu şekilde varılır. Ahlak yasası tüm akıl sahibi varlıklar için geçerli olacağına göre; bu yasa doğrultusunda ki davranışları herkesin, her zaman uygulayabilmesi kendi elinde olmalıdır. Aklın arzulama yetisine tam anlamıyla egemen olması durumunda gerçekleşebilir ilkelerdir, ahlak yasası. Bu durumda istenç, tüm tutkulardan, eğilimlerden bağımsız, sadece yasaya göre eylemde bulunduğu özgür olabilir. Burada artık söz konusu olan, istenci yükümleyen, onu yasaya uygun davranmaya iten bir zorunluluk yani ödev kavramıdır. Kant böyle bir istenci, içinde zorlama olmayan zorunluluk, gereklilik olarak ifade eder. İstencin belirlenmesinde yasadan başka hiçbir içeriğin bulunmadığı bir buyruktur, zorlama olmayan zorunluluk. Tüm bu özelliklerinden dolayı bu buyruğun sentetik a priori olması gereklidir. Kant bu buyruğu kategorik imperative diye isimlendirir. Dolaysızca bu buyruğun ne olduğunu bilebiliriz ancak nasıl olanaklı olduğunu kanıtlayamayız der. Ama böyle bir buyruk varolduğuna göre, özgür istençte zorunlu olarak varolmaktır. Ahlak Metafiziğinin Temellendirilmesi'nin son satırlarında bunun kanıtlanamayacağı şu sözlerle belirtiliyor;

*" ... aklın özgürlük amacıyla pratik kullanılışı bir mutlak zorunluluğa, ama yalnızca akıl sahibi bir varlığın, böyle bir varlık olarak eylem yasalarının zorunluluğuna götürür.[...] Ahlaklılığının en üst ilkesini türetememizin, (kesin buyruğun olması gerektiği gibi) koşulsuz bir pratik yasayı, mutlak zorunluluğu bakımından kavranılır kılamaması, bu türetimin bir kusuru değil, genel olarak insan aklına karşı yapılması gereken bir serzeniştir."*⁵⁰

Duyulur doğada, aklımızın yapısı nedeniyle kendinde şey bizim için bir sınır oluşturuyordu. Düşünülür doğada da yine aklımızın yapısı nedeniyle koşulsuz buyruğun olması gerektiğini dolaysızca biliyoruz ama onu nasıl

⁵⁰ Ahlak Metafiziğinin Temellendirilmesi, s: 83

olanaklı olduğunu kanıtlayamıyoruz. Bunu bir sorunsal olarak ele almaz Kant, tam aksine doğal bulur. Çünkü kendinde şey olarak, insanın kendine koyduğu bir yasadır bu buyruk, bu anlamda da kanıtlanamaması çok doğaldır. *"Özgürlüğü teorik bakımdan da kanıtlamak zorunda kalmayayım diye, onu akıl sahibi varlıklarca eylemlerinin temelinde sırf idede konmuş kabul etme yolunu seçmeyi amacımız için yeterli sayıyorum."*⁵¹

Kuramsal zorunluluğu kanıtlanamayan ama pratik kullanımı açısından a priori zorunlu olan koşulsuz buyruk aynı içerikte, ama iki farklı biçimde ifade edilir.

Öyle eyle ki; senin istencinin maximi, hep aynı zamanda genel bir yasa koymanın da ilkesi olarak geçerli olabilsin.

Öyle hareket et ki; insanlığa, her seferinde kendi kişiliğinde olduğu gibi başka herkesin kişiliğinde de yalnız araç olarak değil, ama aynı zamanda amaç olacak biçimde davranasın.

Ahlak yasası niteliğindeki buyruklar koşullu olamazlar. Bir eğer içermemelidir ahlak buyurtuları. Eğer insan sırf başka şeye ulaşmak için - araç olarak- iyi olacaksa bunun ahlaklılık açısından bir değeri yoktur. Sonucu iyi olsa bile. Oysa sonunda bir beklenti bulunmadan, kendiliğinden, akla uygun bir istencin ilkesi olarak iyi olmalıdır istenç. Ancak bu durumda buyruk kesin ve koşulsuz olabilir. Ahlak metafiziğinin ilk cümlesi, *'dünyada dünyanın dışında bile, iyi bir istençten başka kayıtsız şartsız iyi sayılabilecek hiçbir şey düşünülemez'* şeklindedir.

Koşulsuz buyruk, eylemin içeriğiyle, sonunda ulaşılan şeyle ilgili değildir. Ortaya çıkan sonuç ne olursa olsun, bu eylemde özce iyi olan niyettir. *'Kendi mutluluğunu sağlayan araçların seçimine ilişkin buyruklar hep koşulludur.'* der Kant. Öyleyse insanı koşulsuz buyruğa göre eylemde bulunmaya iten neden mutluluk değilse nedir?

⁵¹ Ahlak Metafiziğinin Temellendirilmesi, s:66

Buradan Kant'ın ödev kavramına ulaşırız. Yasaya saygıdan dolayı yapılan eylemin zorunluluğudur ödev. Öyleyse ödev daima yasaya uygun olmalıdır. Nesnelliği ve genel geçerliliği için zorunludur bu. Maximler için ele aldığımızda, o artık öznedir, kişinin yasaya saygı duyması, istencin yasayla belirlenmesinin güvencesidir.

Kant ödeve uygun eylem ile ödevden dolayı eylem arasına keskin bir ayırım koyar. İlkini yasallık, ikincisini ahlaklılık olarak nitelendirir. Ödev uygun eylemleri gerçekleştirme istencini tutkular ve eğilimlerde belirleyebilir. Eylemin ödeve uygunluğu iyi istençten kaynaklanmak zorunda değildir. Raslantısal bir durumdur. Oysa ödevden türetilen eylem, hiçbir eğilimin tutkunun etkisi olmadan yalnız yasaya saygıdan gerçekleştirilen eylemdir. Saygı duygusu, bir yasaya boyun eğmeyi, buyruğa uymayı zorunlu olarak getirir. Kant; *“o içinde haz taşımaz; eylemin kendisi bakımından daha çok acı verir. Ama o aynı zamanda içinde yüceltmeye taşır.”* der. Bu şekilde davranan, koşulsuz buyruğa boyun eğen insan, yaşamdan herhangi bir tat aldığına değil artık yalnızca ödevden dolayı yaşar. Ahlak yasasını sadece a priori ilkeler olarak temellendirmek isteyen Kant'ın kategorik imperativi açıklarken 'saygı duygusuna' başvurması şaşırtıcı gelebilir. Ancak Kant, saygı duygusunun deneyimden elde edilmediği inancındadır. Şöyle der;

*“saygı, insanın edilgin olarak edindiği bir duygu değildir. Kendi kendine yaşanan, aklın bir kavramı ile yaşanan duygu olması nedeniyle eğilimlerden kaynaklanan tüm diğer duygulardan ayrılır. İstencin yasa tarafından belirlenmesinin ve bunun bilincinin adıdır saygı.”*⁵²

Bu saygı nedeniyledir ki; insan yasaya uymakla yükümlü görür kendisini. Bu yükümlülüğün sonucu olarak kategorik imperative'in ikinci biçimine ulaşırız, buradan da 'erekler ülkesine.' Bir sonraki bölümde ayrıntılı olarak incelenecek 'erekler ülkesi.'

Bu bölümü sonlandırmadan önce birkaç noktanın daha belirtilmesi gerekiyor. Kant'a göre insan akıl sahibi bir varlık olarak, sadece doğa

⁵² age. s:17

nedenselliğine bağlı olan varlıklardan üstündür. Çünkü o doğal eğilimlerden, tutkularından bağımsız, hatta onlara karşı davranabilme yetisine sahiptir. Ayrıca kendine yasa koyabilme ve ona uygun davranabilme yetisi de vardır. Bu anlamıyla Kant insanın özgürlüğünün var olduğunu söyler. Ama bu özgürlüğü temellendirirken başvurduğu kavramlar; kesin buyruklar, zorunluluklar, boyun eğme, ödev, yükümlülük, ahlak yasası gibi kavramların hepsi sınırlayıcı kavramlardır. Zaten özellikle koşulsuz buyruk temellendirirken özgürlükten çok özerklik kavramıdır kullanılan. Özerklik ise tutkulardan, duygulardan bağımsız eylemde bulunabilme yetisi olarak çoğu zaman özgürlükle özdeş bir kavram gibi kullanılır. Bedia Akarsu koşulsuz buyruktan türetilebilecek formülleri sayarken şöyle diyor;

“Bir üçüncüsü de kendisinde, kendini her türlü işe yarayacak insan haline getirilebilecek bir yetenek bulur. Ama bu doğal yatkınlığını geliştirmeye çalışacak yerde rahatlık içinde, kendini eğlenceye vermeyi yeğ tutar. Ama böyle bir şeyin doğal yatkınlığını harcıyıp kendini eğlenceye vermenin ödev denilen şeyle uyuşmadığını kendi kendine soracak olursa, genel bir yasa olarak böyle bir ilkenin var olması olanaklı olsa bile, bunun genel bir doğa yasası olmasını isteyemeyeceğini görür. Çünkü Kant’a göre, her akıllı varlık, bütün yeteneklerini geliştirmeyi zorunlu olarak ister, bu yetenekler kendisinin her istediğini gerçekleştirecektir de ondan, her maksadına yarayacaktır da ondan”⁵³

Özgürlüğün gerçek anlamda varolabilmesinin ön koşulu, insanın kendini gerçekleştirmesinin önündeki tüm engellerin kaldırılmasıdır. Kant’ın deyişiyle her akıllı varlığın, bütün yeteneklerini geliştirmesini sağlayacak koşulları oluşturmaktır. Ancak Kant’ın özgürlüğü temellendirme biçimi, sıkı sıkıya yükümlülüğe, ödevle bağlı kılması yukarıdaki koşulu olanaksız kılıyor. Kant’ın insanı duyulur dünya, düşünülür dünya arasında bölünmüş bir varlıktır çünkü. Duygulardan, tutkulardan, isteklerden, cinsiyetten, sınıftan bağımsız bir insan kavrayışıdır bu. Geriye sadece yükümlülük, ödev ve boyun eğme kalır. Ahlak felsefesinde insanın kendini gerçekleştirme

⁵³ Bedia Akarsu, s:107

koşullarından, yeteneklerini geliştirmesinin nasıl olacağından hemen hemen hiç söz etmez Kant.

Özgürlük, ahlak yasası için varsayılmak zorunda olunan bir kavramdır sadece. Çünkü Kant'a göre bir tek özgürlük kavramı, kendi dışımıza çıkmamız gerekmeksizin, koşullu ve duygusal olanda koşulsuz olanı ve düşünülür olanı (Kategorik imperative) bulmamızı sağlar. Ahlak yasasının varlık koşulu olarak tanımlanan özgürlük, oldukça sınırlayıcı bir kavram olarak bırakılır. Özellikle bir sonraki bölümde değineceğimiz aklın diğer iki ideası olan Tanrı ve ölümsüzlük idelerinin özgürlükle kurulan bağı, insanı iyice uzaklaştırır özgürlükten. Salt pratik akıldan ve onun kendine koyduğu yasalardan, tüm sevinç, zevk, doyum dışlanır. Böyle bir durumda özgürlüğün olanağından söz etmek oldukça zorlaşır. Bazı durumlarda Kant öyle uçlaştırır ki yorumlarını; Scruton'un '*Ahlakta ki bir öğenin değeri onun eğilimi karşısında direnme yeteneğinde yatmaktadır.*' değerlendirmesini yapmasına yol açar. Örneğin, Kant için ödeve saygıdan gerçekleşen iki eylemden birisi seve seve değil de özveri gösterilerek, acı çekerek, zorlanarak gerçekleştiriliyorsa, ahlaklılık açısından daha değerlidir.

Özgürlüğün, ahlak yasası ile nesnel geçerlik kazandığı iddiası da bir iddia olmaktan öteye gidemiyor, sadece ahlak yasasının olanaklı olduğunu kanıtlamak için kullanan bir araç düzeyinde kalıyor. Bedia Akarsu bunu oldukça özlü bir şekilde belirtiyor kitabında.

" Özgürlükte bir koyuttur, çünkü özgür olduğumuz inancı gerçekte kuramsal bir doğma değil, pratik bakımdan zorunlu olan bir varsayımdır yalnızca. Çünkü ahlak yasasına boyun eğmemiz pratik bakımdan zorunlu ise, bunu yapabileceğimizi de, yani özgür olduğumuzu da, eğilimlerin doğal yasalarından bağımsız olduğumuzu da varsaymak zorundayız." ⁵⁴

⁵⁴ Age. s:137

D – EREKLER ÜLKESİ VE ÖZGÜRLÜK

Bir önceki bölümde ele alınan koşulsuz buyruğun ikinci ifadesi, Kant'ın erekler ülkesi diye tanımladığı durumun dayanağını oluşturur. Kendisine yasa koyma yetisine sahip olan akıl sahibi varlık, eylemlerinde aynı zamanda kendisi bir amaçtır. Ahlak metafiziğinin temellendirilmesinde, Kant bunu şu şekilde ifade ediyor; “ *İnsan ve genel olarak her akıl sahibi varlık, şu veya bu istenç için rasgele kullanılacak sırf bir araç olarak değil, kendisi amaç olarak vardır; ve gerek kendine gerekse başka akıl sahibi varlıklara yönelen bütün eylemlerinde hep aynı zamanda amaç olarak görülmelidir.*”⁵⁵

Pratik aklın, usun idealarına nesnel gerçeklik sağlayan kullanımı, deneyim nesnesi içermediğinden, hiçbir koşula bağlı olmayan bir gereklilik taşır. Bu koşulsuz gereklilik, insan usunun taşıdığı, ona yapısal olarak verilmiş olan son amaç olmalıdır. Çünkü akıl sahibi varlık olarak insanı diğer varlıklardan ayıran şey, bilgi alanında değil, insanın kendi eylemlerinde gerçekleşir. Salt pratik aklın, koşulsuz buyruğuna göre, ödeve dayanan eylemlerde aranmalıdır insanlığın son amacı. Bütün akıl sahibi varlıkları birbirine bağlayan onları birbirine karşı sorumlu kılan bir işlevi vardır bu son amacın. Böylece, tüm insanlığın gönüllü olarak boyun eğdiği, özerk biçimde hareket ettiği, evrensel bir yasa ile birbirine bağlamış akıl sahibi varlıkların oluşturduğu bir erekler ülkesine ulaşılmış olur. Kant bazen ‘amaçlar krallığı’ diye de ifade eder bu durumu. “*Krallık derken ise, çeşitli akıl sahibi varlıkların, ortak yasalar aracılığıyla kurulan sistematik birliğini anlıyorum*” diyor; Ahlak Metafiziğinin Temellendirilmesi’nde.

Duyulur dünyada, doğada birlik, sistematik yapı, anlama yetisi kavramları olan kategoriler ve sezgi yetileri uzay-zaman ile sağlanıyordu. Ancak bu a priori ilkeler nedeniyle doğa bir bütün olarak kavranabiliyordu. Kant, doğadaki ereksellik ile ahlak alanındaki ereksellik arasındaki ayrımı ortaya koyarken şöyle diyor;

⁵⁵ Ahlak Metafiziğinin Temellendirilmesi, s.45

“Teleoloji doğayı bir amaçlar krallığı olarak, ahlak ise olanaklı bir amaçlar krallığını doğanın bir krallığını düşünür. İlkinde amaçlar krallığı, olanı açıklamak için teorik bir idedir. İkincisinde ise, olmayanı, ama bizim yaptıklarımız ve yapmadıklarımızla gerçekleştirebilecek olanı – hem de ona uygun- gerçekleştirmek için pratik bir idedir.”⁵⁶

Bu alıntıdan da anlaşılacağı gibi düşünülür dünya olan ahlak alanında insanları birbirine bağlayan koşulsuz buyruk, a priori ahlak yasasıdır. Özerk varlık olarak insanların bu karşılıklı bağlılığı oluşturur erekler ülkesini.

Bedia Akarsu, bu erekler ülkesindeki karşılıklı bağıntıların, özgürlük kategorileri ile olan ilişkisini oldukça ayrıntılı ele alır. Doğa kategorilerinden farklı olarak özgürlük kategorilerinin anlam kazanmak için görüye gereksinimleri yoktur. Çünkü onlar verilmiş bu gerçekliğe uygulanamazlar, aksine kendini özgür istençle eylemde bulunarak başka bir gerçekliği oluşturabilme yetisine sahiptirler.

“ Bütün bu kategorilerin özgür akıl varlığının etkinliği ile ilişkisi vardır. Her özgür kişi etkin olmayı ister. Bu da ahlaksal anlamda şu demektir. Kişinin ahlaklılığı doğrudan doğruya o kişinin kendi özgür istemesine dayandığından, ahlaksal kişiliğe herhangi başka bir şey yapılamaz. Bundan böyle bir başkasının ancak durumuna etki yapabilir.”⁵⁷

İnsan erekler ülkesinde, hem yasa koyucu olma niteliği ile kurucudur, hem de o yasaya uymakla yükümlü olduğundan o ülkenin bir üyesidir. Kant'ın erekler ülkesi olarak tanımladığı bu durum, aynı zamanda bireysel ahlaktan toplumsal ahlaka geçiştir. Erekler ülkesinin özelliklerini açıklarken şöyle diyor. Heimsoeth;

“Amaçlar ülkesi, ahlak dünyası, insanın iyiyi istemesinde, ahlaklı olmasında, yani ancak onun yaptıklarında ettiklerinde gerçekleşir. Akıl sahibi bir varlık olarak, ahlak yasalarını gerçekleştirmek, insanın ödevidir. Bu

⁵⁶ age. s.54

⁵⁷ Bedia akarsu, s.85

*gerçekleştirme, insana ilgileri, doğal eğilimleri, istekleri olan insana, kesin bir şekilde buyrulur; yoksa insana hazır bir şekilde verilmiş değildir. İnsan aklı, insandan, bu yasaları gerçekleştirmesini ister; hem de gerçeklik dünyasında; birbirine bağlanan, birbirine dayanan insanların gerçek insanca bağlılıklarında, bu yasalar bir idea olarak gerçekleştirilebilir.”*⁵⁸

Kuramsal usta da ele alındığı gibi akıl, yapısı gereği mutlak bütünlüğe koşulsuz olana ulaşma eğilimi taşır. Aklın ideaları olarak ruhun ölümsüzlüğü, özgürlük, Tanrının varlığı nesnel geçerlik kazanmadan sorunsal olarak bırakılmışlardı. Aynı şekilde pratik akılda mutlak olana, koşulsuz olana ulaşmak amacındadır. Kant bu mutlak bütünlüğü, koşulsuz olanı en yüksek iyi kavramı ile tanımlıyor.

*“O, saf pratik akıl olarak (eğilimlere ve doğa gereksinimine dayanan) pratik koşullu olanda koşulsuz olanı; hem de onu istemeyi belirleyen neden olarak değil, bu neden(ahlak yasasında) verilmiş olduğu zaman bile, saf pratik aklın, en yüksek iyi adı altındaki nesnesinin koşulsuz tümlüğü olarak arar”*⁵⁹

En yüksek iyinin gerçeklik kazanabilmesinin ön koşulu en üstün iyi ahlaklılık olacaktır . En üstün iyi ahlaklılık tüm tutkuların, eğilimlerden isteklerden bağımsız bir şekilde yalnızca yasaya uygun olarak ödeve boyun eğmekle gerçekleşebilir. Duyulur doğaya bağlı bir varlık olarak insanın mutlak bir biçimde bunu gerçekleştirmesini olanaksız olduğunu görür Kant . Zorunlu olarak, aklın yapısı gereği insan en yüksek iyiyi gerçekleştirmeye yönelmiştir. Ama bu dünyada bunun tam anlamı ile gerçekleşmesinin olanağı da yoktur. Öyleyse, ölümsüzlük ve Tanrıya nesnel geçerlilik kazandırılmalıdır. Kant'ta böyle yapar.

Ruhun ölümsüzlüğü ve Tanrının varlığını pratik aklın koyutları olarak, varsaymak zorunda olduğumuz kavramlar olarak belirler Kant. Ahlak yasasının evrenselliği için bunları zorunlu görür;

⁵⁸ Heimsoeth, s.140

⁵⁹ Pratik Usun Eleştirisi, s.112

“Akıl sahibi, ama sonlu bir varlık için yalnızca ahlaksal yetkinliğin alt basamaklarından başlayıp üst basamaklarına doğru, sonsuza dek giden ilerleme olabilir. Zaman koşulunun, kendisi için hiçbir şey ifade etmediği sonsuz varlık, bizim için sonu olmayan bu dizide ahlak yasasına uygunluğun tümünü görür; ve herkese en yüksek iyiden dağıttığı payda, adaletine uygun olabilmek için, sonsuz varlığın buyruğunun hiç aksatmadan talep ettiği kutsallığı da, akıl sahibi, varlıkların bir tek düzensel görüşünde tam olarak rastlanabilir.”⁶⁰

Kant için insan olmanın başladığı yerdir erekler ülkesi. Deneyim dünyasında, duyulur doğada nedensellik ile belirlenmiş bir varlıktır insan. Doğa yasalarına olan mutlak bağımlılığı insanı rastlantılar içinde bırakır, kişiliğinin önemi yoktur. Oysa erekler ülkesinde kendisinin koyduğu yasalar söz konusudur. Diğer akıl sahibi varlıklarla arasında genel, gerekli ve koşulsuz bağlar vardır. Kant, gerçek sonsuzluğun bilincine de ancak bu ülkede varabileceğimizi söyler. Pratik Usun son bölümünde bu görüş özgün bir şekilde ifade edilir;

“ikincisi (- ahlak yasası -) benim görünmez benliğimde, kişiliğimde başlar ve kendimi, gerçek sonsuzluğu olan, ama yalnızca anlama yetisine fark edilebilen bir dünya içinde gözünün önüne getirir. Bu dünyayla (ve onun aracılığıyla aynı zaman da bütün o görülebilen dünyada) ben kendimi, orada olduğu gibi sırf rastlantısal bir bağlantı içinde değil, genel ve zorunlu bir bağlantı içinde tanıırım ilk görünüm, sayısız dünyaların çokluğu görünümü, benim kısa bir süre için (nasıl olduğunu bilmediğim bir şekilde) yaşama gücüyle donatıldıktan sonra, kendisinden oluştuğu maddenin (evrende sırf bir nokta olan) gezegene geri vermesi gereken hayvansal bir yaratık olarak önemini adeta yok eder. İkincisi buna karşılık, düşünen bir varlık olarak değerini, kişiliğim aracılığıyla, sonsuza dek artırır; çünkü bu kişilikte ahlak yasası, hayvanlıktan hatta bütün duyular dünyasından bağımsız bir yaşamı-en azından varoluşumuzun bu yasa tarafından amaca uygun belirlenişinden,

⁶⁰ age. s.133

bu yaşamın koşulları ve sınırlarıyla sınırlanmamış olup sonsuza doğru uzanan bu belirlenışten açığa çıktığı kadarıyla – açığa çıkar.”⁶¹

Duyulur dünyada hiçbir geçerliliği olmayan özgürlüğe, erekler ülkesinde nesnel gerçeklik kazandırılır. Özgür istençle koymuş olduğu yasaya yine özgürce uymakla yükümlü kılar kendini. Mutlak anlamda özgürlüğün gerçekleşmesi, en yüksek iyi kavramı ile bağlantılıdır. Dolayısıyla, şu anda, bu tarihsel koşullarda yaşayan bir kişi için özgürlük bir olanak olmaktan öteye geçemez.

Marks'ın özgürlük zorunluluğun bilincidir tanımı ile koşutluk içindedir, Kant'ın özgürlük tanımı. Ama Marks bunu insanın kendini gerçekleştirmesinin yalnızca ön koşulu olarak ele alır. Özgürlüğün başladığı ama tamamlanmadığı bir noktadır bu. Oysa Kant için özgürlük ahlak yasasına uymakla sınırlı bir kavramdır. İki farklı niteliğini aşılmaz duvarlarla böldüğü insanın sadece tek yanına hitap eden bir kavram olarak kalır. Ahlak yasası ile nesnel gerçeklik kazandığı iddiası da iddia olmaktan öteye gidemez. Ereker ülkesi de herkesin aynı yasaya bağlı olduğu statik bir toplum yapısını çağırıştırır. Gelişmeye, devrime, harekete yer yoktur böyle bir ülkede. Gerçekte Kant'ın özgürlük tanımının en fazla nesnel gerçekliğe yaklaştığı alan estetik alan, sanat alanıdır. 'Ereker ülkesi' kavramının önemi, Kant'ın empirik alanın önemine yaptığı sıra dışı vurgudur. Tarihsel ve toplumsal koşullarla sıkı sıkıya bağlıdır, bu koşullara uyarlanabilir. Her ne kadar Kant'ın bunu gerçekleştirdiği söylenemese de, en azından bunun olanağını duyumsatır bize.

E – ESTETİK DENEYİM VE ÖZGÜRLÜK

Kant, insanı duyulur dünyaya ve düşünülür dünyaya ait bir varlık olarak ele alır. Bu nedenle de bir yanıyla nedensellik kategorisi ile sıkı sıkıya belirlenmiş bir doğaya; diğerk yanıyla ahlak yasasıyla belirlenmiş özgürlüğün bulunduğu, erekler ülkesine ait akıl sahibi bir varlıktır. İnsanın bu şekilde

⁶¹ age. s.175

bölünmüş varlığı aslında özgürlüğü de bir gerçeklik olmaktan çıkarıyor; onu sadece bir olanak düzeyine indiriyor. Kant, estetik alanda, sanatta insanın bu bölünmüşlüğü ortadan kaldıracak düşünceler ileri sürer. Sanatta, estetik deneyimde Kant, doğada ve ahlak alanında nesnel geçerliğini açıklayamadığı özgürlüğe çok fazla yaklaşır. Çünkü estetikte belirlenimci yargıgücü değil, düşünömcü, (yansıtıcı) yargıgücü söz konusudur. Düşünömcü yargıgücü yetisi; anlama yetisi kavramlarınca belirlenmez. Aynı zamanda o, hiçbir koşulsuz buyrukla da doğrudan ilintili değildir. Ahlak yasalarının belirlenimlerinden de tamamen bağımsızdır. Estetik deneyime, hiçbir kategori uygulanmak zorunda değildir; O, hiçbir buyruğa uymakla yükümlü değildir. Estetik deneyimin gerçekleşmesi, imgelerin özgür oyunu ile olanaklıdır. Kant, bu özgür oyunun algılama sırasında da gerçekleşebileceğini, sadece duygulanım yolu ile sanat yapıtı oluştururken de gerçekleşebileceğini söyler. Her iki durumda zorunlu yasalardan daha çok duygulara bağılıdır ve doğrudan algılanır. Jane Kreller ahlak alanındaki özgürlük ile estetik deneyimdeki özgürlüğün farkını şu şekilde belirtiyor. *"Kant'ın söylediği gibi ahlaki özgürlük ödölsüzdür. Gönöllü eylemlerimizin gerekli koşulu olarak mutlak bir değere sahiptir.[...] Ahlaki özgürlük bir yanılsama, illüzyon değildir. Fakat imgelerin özgürlüğü, bizim dünyaya bakışımızın, o sanki bir uyum ve düzen içindeymiş gibi, ön koşuludur."*⁶²

Estetik deneyim, imgelem ile anlama yetisinin özgür oyunun da ortaya çıkıyor. İmgelem ile anlama yetisinin bu ortak etkinliği Arı usun eleştirisinde şematizm olarak isimlendirilmişti. Şematizm, duyu algılarının uzay ve zaman içinde birbirlerine bağlanmaları ve deney nesnelere birleştirilmesi sırasında gerçekleşir. Özgür oyun da durum farklıdır. Çünkü burada tasarımlamanın özgür süreci, nesnelere bilimsel kavramlar ve yasalar içinde saptadığımız nesnel duruma bağımlı kalınmaz, onunla sınırlanmaz. Kant buna rağmen bu sürecin belirsizlik içermediği iddiasındadır. Çünkü imgelemin özgür hareketi içinde bir yapıntıya ulaşır ve bu yapıntı belli formlara göre düzenlenir. Özgür oyun tasarımların sunucunda gerçekleşen bir şey değildir, tasarımların nesnelere ile ilgili değildir. Aksine tasarımı gerçekleştirme süreci ile ilgilidir,

⁶² Kreller Jane, *İmaginative Freedom and German Enlightenment*, s.

tasarım güçleri ile ilişkilidir. Her tasarım ayrı bir kavramla karşılanmadığından, estetik deneyim sırasında süreç ve sonuç bütünsel olarak dışa vurulur. Bu yüzden insanın tüm güç ve yetileri etkindir. Kant bu duruma "yaşama duygusu" adı veriyor. Yaşama duygusundan anlaşılması gereken, insanın sahip olduğu tüm yetilerin tümünün birlikte etkin olmasıdır. Kant'a göre böylesi bir durum ancak estetik deneyim sırasında yaşanabilir. Cassirer bu konudaki yorumunda şöyle diyor;

*"Yani estetik durum; süjenin sahip olduğu yetilerin tümünün birlikte etkinliği, Kant'ın deyişiyle yaşama duygusu içinde ortaya çıkabilir. (...) işte biz, yalnız ve yalnız bu bütünün özel ve tekil bir şey olarak sanat yapıtı karşısındaki, rezonansında kendimizi bir oyun özgürlüğü, ancak böyle bir yaşama duygusu içinde, yani tamamen saf sübjektiflik alanı içinde ulaştığımız oluruz."*⁶³

Estetik deneyim, akıl sahibi varlıkların yetenekleri ile duyulur dünya arasındaki ilişkiyi dışlaştırır. Doğada yaşanan estetik deneyim hem insanın yetkilerinin sınırlarını hem de onları aşma olanaklarının kavranmasını sağlar. Bu deneyim Kant'ın başının üzerindeki gökyüzünü seyrettiğinde duyumsadığı şeylerdir. O böylece kendi sınırlarını, dünyanın görkemini ve etkinlikte bulunmayı sağlayan mükemmel düzeni dolaysız biçimde kavrar. Buradan doğanın sanki erekli bir yapıdaymış gibi düşünülmesine ulaşılır. Estetik seyir hem güzelin hem de yaşamın içkin kurucu bir güce dayalı olduğunu düşündürür insana. Estetik seyir sırasında, Tanrı, gerçeklik ve olanak bir bütün olarak içerilmiş durumdadır. Bir sanat yapıtı karşısında duyumsananlar bu durumun en iyi ifadesidir. Çünkü sanat yapıtı belli kurallar, yasalar altına sokularak çözümlenemez. Aksine sanat yapıtı, aracısız doğrudan verilmiş gibi kavranır. Yapıt karşısında insan usu, kendini bir görüngünün neden-sonuç ilişkileri bağlamında ya da ahlak yasasının koşulsuz uyrukları altında hapsedilmiş değildir. O bizim imgelerimiz yoluyla, aracısız, topyekün kavranıyor. Sanat yapıtı ile bütünleşir, onun dışına çıkılamaz. Estetik nesnenin bir defalık yasallığıdır bunu sağlayan. İmgelemin doğrudan

⁶³ Cassirer, s.340

kavradığı bu bir defa yasallık içindeki nesnedir. Güzel bu kavrayışın sonucudur. İyi ve hoştan farklıdır bu anlamıyla; iyi, ahlak yasası ile ilgilidir., hoş ise duygusal bağlantılara sahiptir. Sezgi ve anlama yetisine bağlıdır her ikisi de. Oysa güzel, estetik deneyimin doğrudan sonucudur. Bu durum güzelin, estetik nesnenin evrenselliğini ortadan kaldırmaz. Sanat yapıtı tekil ve biriciktir, kuramsal ve pratik olarak belirlenebilecek yasalar altında durmaz. Bu anlamda bir evrenselliğe sahip değildir. Ama o, ortaya çıktığı anda kendiliğinden bir evrenselliğe sahiptir zaten. Afşar Timuçin Kant'ın bu görüşünü şu şekilde özetliyor:

“Estetik haz her türlü çıkardan soyutlanmıştır. Güzelin verdiği haz hiçbir kavrama bağlanmadan evrenseldir. (...) Estetikte kavramsal bilgi yoktur, ama kavramsallığı andıran, gene de kavramı düşündüren bir genel geçerlik vardır, hatta bir zorunluluk vardır, anlığın kavramlarındaki kadar belirleyici bir zorunluluk vardır, Hazzın evrensel düzeyde yaşanabilmesi buradan gelir.”⁶⁴

Güzel imgelerin özgür oyunu ile kavramsız bilinebilir. Yine de anlıkla bağlantılıdır, onun imgelerle uyuşmasında kendini gösterir. Oysa yüce, deha özgürlüğe çok daha fazla yaklaşan kavramlardır. Yüce insan kavrayışının dışındadır, yücede anlıkla imgelerin bir uyumundan söz edilemez. Aksine o, imgeleri zorlar. İnsanda bir saygı duygusu yaratır. Kant'ın sözcükleri ile ifade edilirse; *“Yüce, her duygu ölçütünü aşan bir anlık yetisinin kanıtı olan salt düşünebilir olan şeydir.”* Dolayısıyla anlıkla değil usla doğrudan ilintilidir. Sanat yapıtının yaratıcısı deha, dışarıdan hiçbir kurala bağlı olmamasıyla; bizzat kendisi bir kural olması ile özgürlüğe yaklaşır. Cassirer'in belirttiği gibi: *“Deha ve onun eylemi, en yüksek bireysellik ve en yüksek genellik, özgürlük ve zorunluluk, saf yaratıcılık ve saf yasallığın birbirine çözülmeyen bir şekilde geçtikleri bir noktada gerçekleşir.”*

Deha, bir defalık yasallık içeren sanat yapıtının yaratıcısıdır. Bir başka deyişle, kendisinde kesin olarak gösterilemeyecek kurallar bulunan yapıtlar meydana getirir. Özgürlüğe en fazla yaklaştığı estetik alanda Kant daha fazla

⁶⁴ Afşar Timuçin. Estetik, Bulut Yayınları, 2002, İstanbul, s.

ilerlemez. Özgürlük, dehanın sahip olabileceği bir düzeyde değerlendirilir. Başlangıçta belirtildiği gibi; insanın yeteneklerini hiçbir sınırlama olmadan ortaya çıkabileceği, geliştirebileceği bir durumdur sanat alanı. Tüm yetileri eş zamanlı bir biçimde etkindir insanın. Burada özgürlüğün somut bir biçimde gerçekleştirilebileceğini duyumsatır Kant.

F- DİN VE TARİH FELSEFESİ AÇISINDAN ÖZGÜRLÜK

Kant'ın felsefe dizgesi üç kritik ile tamamlanmış diye düşünebilir. Onun diğer yazıları bu üç kritiğindeki görüşlerinin olgular üzerine temellendirilmesidir. Kant'ın tarih ve din felsefesi üzerine görüşlerini içeren temel yazılarında* özgürlüğün toplumsal olarak taşıdığı anlam bulunabilir. Kant'ın tarih ve din anlayışı onun ahlak anlayışına sıkı sıkıya bağlıdır. Onun için tarih insanın kendini gerçekleştirme sürecidir. Heimsoeth şöyle der:

*"Kant'ın idealist görüşüne göre, tarih insan özgürlüğünün büyük çapta bir oluşumundan başka bir şey değildir. İnsanın doğal varlık durumundan çıkıp, kendisini yöneten özgür bir varlık olmaya ulaşması, bir anda ve insan türünün başlangıcında olup bitmiş değildir; bu oluş sürüp gitmektedir."*⁶⁵

Kant'a göre insanın kendini gerçekleştirme, tüm yeteneklerini geliştirme ödevi ancak toplumsal ilişkiler içinde yerine getirilebilecektir. İlk defa burada, tarih anlayışında Kant için tutkular olumlu bir işlev görürler. Çünkü bu ödev – yeteneklerin gelişmesi – insanların ereklerinin, tutkularının çatışması sonucu yerine getirilebilecek bir ödevdir. Rousseau'nun dediği gibi insan doğal durumda kalsaydı, tarih diye bir şey olmazdı. İnsanlığın gelişmesi, tutkuların, ereklerin karşılıklı çatışması sonucu gerçekleşebilir.

Akıl sahibi varlık olarak insanın yasa koyucu niteliği -onu tüm diğerlerinden ayıran özellik – ancak toplumda, bir anlam kazanabilir. Tarihin

* 1- Aydınlanma Nedir? Sorusuna Yanıt
2-Şürekli Barış Üstüne Felsefi Bir Deneme
3-Salt aklın Sınırları İçinde Din
4-Dünya Yurttaşlığı Amacına Yönelik Genel Bir Tarih Düşüncesi
5-Antropoloji
⁶⁵ Heimsoeth, s.189

değeri de burada gizlidir. Birey olarak insanın özgürlüğü ve eğitimi, tarihin ereği olmalıdır. Tarihin ereği ile doğa arasında koşutluk vardır. Doğa sadece çeşitliliklerin bir arada rastlantısal bir şekilde bulunduğu bir durum değildir. Nedensellik birbirine bağlanmış, anlama yetisi kavramları ve aklın idelerinin altında bir bütün olarak kavranır doğa. Tarihte benzer biçimde, olayların olguların art arda sıralandığı rastlantısal uğraklardan oluşmaz . Tarih içkin bir ereğe sahip olması durumunda bir anlam kazanır ve bütünsellik içinde kavranır.

Doğaya yasalarını insan usu buyurur diyordu Kant. Tarihe anlamını veren de insandır, insanın özgürlüğüdür. Burada söz edilen özgürlük, insanın kendi aklını kullanma cesaretidir. Usun yalnızca kendi yasaları ile eylemde bulunması, dinden bağımsız düşünebilmesidir. İnsanın kendini gerçekleştirme toplumsal ilişkiler içinde olanaklıdır. Ve her insan bu ilişkiler içinde özgür istenci ile davranabilmelidir. Şimdi sorun başka bir düzeye sıçramıştır. Tek tek bireylerin özgür istenci, toplumsal ilişkiler içinde nasıl ortak bir istenç haline dönüştürülecektir? Özgürlüğü ortadan kaldırmadan toplumsallık nasıl gerçekleştirecektir? Kant'ın yanıtı:

“Bu durum yani özgür düşünme ve eyleme yönetimlerin, yani hükümetlerin ilkelerini de etkileyecek ve kendilerine göre insanı kullanarak onu sömürebilecekleri yada ondan yararlanabilecekleri düşüncesi, makineden fazla bir şey olan insanın insansal onuruna uygun davranma düşüncesine dönüşecektir.”⁶⁶

“Ebedi barış” yazısında bu sınırlılık çok daha ileriye götürülüyor. Kant'a göre, sürekli barışın güvencesi; doğanın gizli planının gerçekleşmesindedir.

“Doğanın rastlantısal olmayan mekanik akışı insanlar arasındaki anlaşmazlıktan, hatta onların iradesine karşın, uyum yaratma amacını

⁶⁶ Seçme Yazılar, s.221

güttüğünü açıkça göstermektedir. İşleyiş yasaları, bizce bilinmez zorunlu sonuçlar yaratan bir neden olarak düşününce doğaya YAZGI demekteyiz.”⁶⁷

“Ben, doğa bu şeylerin olmasını istiyor dediğim zaman, bu söz doğanın bu şeyi bize bir yükümlülük olarak yüklediği anlamına gelmez; çünkü bağımsız, özgür iradeli varlıklara onları zorlamadan yükümlülük yükleyecek olan ancak pratik akıldır; ama biz, bir şeyi isteyelim yada istemeyelim doğa bunu kendisi yapar. (Alın yazısı kesin kararlı olanları yürütür, ayak direyenleri ise sürükler – Seneca)”⁶⁸

Kant’a göre, bir halkın ancak özgürlük ve eşitlik haklarına dayanarak devlet halinde kurulması ahlaksal bir ilkedir ve ödeve dayanır. Bunun sağlanabilmesi için o devletin cumhuriyetçi olması gerekir. Cumhuriyetçi olmanın ölçütleri ise düşünce özgürlüğü, yasalara ve yasa koyucuya bağlılık, hukuksal eşitliktir. Yasaya ve yasa koyucuya bağlılıktan kişinin kendi isteğiyle kabul ettiği yasaları anlamak gerekir. Ancak yasaların egemen olduğu barış durumunu güvenceye alacak böyle bir yapı için ortak istencin (temel sözleşme) birliği ve bütünlüğü gerekir. Kant bu bütünlüğün sağlanmasının çok zor olduğunu söylemekle yetinir. Ahlak yasasının a priori varlığını ortak istencin sağlanmasının güvencesi olarak görülür. Kuramsal olarak ahlak yasası ile politika arasında karşıtlık yoktur der Kant. Ama pratikte, insanın tutkuları, eğilimleri nedeniyle daima karşıtlık olacaktır. Bu karşıtlığın çözümünü de Tanrısal taktirde görür. *“Dünyanın akışını düzenleyen Tanrısal taktir, insanda hiçbir zaman yok olmayan ahlaksal ilkeyi korumakla kendisini yeniden doğrulatmaktadır.”⁶⁹*

Kaan H. Ökten’in daha önce Türkçeye çevrilmediğini belirttiği birinci dipnotunda Kant şöyle der;

“Duyulara sahip bir varlık olarak insan doğa mekaniğine dahildir. Doğa mekaniğinde, kendi varlığına temel olan bir form kendini göstermektedir. Biz onu, daha önce onu belirleyen bir dünya yaratıcısının

⁶⁷ age. s.243

⁶⁸ age. s.246

⁶⁹ age. s.260

amacını temel almaktan başka kavrayamayız. Dünya yaratıcısının önceden belirlenimine genel olarak (Tanrısal) yazgı deriz.”⁷⁰

Kuramsal açıdan aklın bir idesi olan özgürlük, pratik açıdan ise ahlak yasasının zorunlu koşulu olarak belirtilmişti. Sınırlıda olsa nesnel geçerlik kazanmış olan özgürlük, yazgı ile yeniden ortadan kaldırılıyor. Ökten; Kant'ın bu dipnotuna dayanarak yaptığı yorumda Spinoza etkisinin çok belirgin olduğunu söylüyor. Dolayısıyla insanlar için özgürlüğün bir yanılsamadan öteye geçemediğini belirtiyor. *“Yani Kant, özgür irade ile kaderin zorlaması arasındaki ayrımın çizgilerini ortaya koymaktadır. Burada Spinoza'nın etkilerini görmemek mümkün değildir. Büyük bir mekanizma olarak düşünebilecek olan doğanın gayesi arasındaki zorunlu uyum nedeniyle doğanın (yazgının) bir icrası olmaktadır.”⁷¹*

İnsanın kendini gerçekleştirmesinin, tüm yeteneklerini geliştirebilmesinin koşulu olan özgürlük, Tanrısal taktirin bir isteği insanın özgür istencinden bağımsız – düzeyine iniyor. Tanrısal taktir, doğayı öyle tasarlamıştır ki; tarihin öznesi olan insanlığın tüm yeteneklerinin gelişmesi mümkündür. İlerlemeye olan inancı tam olan Kant için bu süreç sonsuzdur. İnsan için tarihin sonu diye bir şey yoktur. En yüksek iyiye ulaşma mücadelesidir bu anlamıyla tarih. Ama insanın duyulur dünyaya olan bağlılığı daima var olacağı için bu mücadele asla sonuçlanamayacaktır.

Belirlenimci özgürlük anlayışının iyice ortaya çıktığı bir başka eseri ise Salt Aklın Sınırları İçinde Din'dir.

“Kant için din, ahlakın gösterdiği ödevlerin, tanrısal bir buyruk olarak görülmesidir. İçimizdeki ahlak yasasını ulaşılmaz bir yüceliğe çıkararak, bu yasasının koyucusuna, tanrısal yasa koyucuya ulaşıyoruz. Böylece ahlak yasasının insanlar üzerindeki etkisi güçlendirilmiş oluyor.”⁷²

⁷⁰ Cogito, sayı 41-42, Kaan H. Öktem, Kant'ta Barışın Yazgısallığı, Yapı Kredi Yay. İstanbul, 2005 s.426

⁷¹ age. s.430

⁷² Heimsoeth, s.183

Kant, insanın ahlak yasasına uyma yükümlülüğünü yerine getirmek için dine gereksinimi olmadığını birçok kez vurgulamıştır. Buna rağmen dini ‘*kendi ödevlerimizi tanrı buyrukları olarak tanımak*’ diye tanımlar. Dolayısıyla insanın özgür istenciyle ahlak yasasına uygun davranması; bu ödev, Tanrı buyruğu olarak görüldüğünde gerçekleşebilir denmektedir. Böyle bir gereklilik insanın kötü ile savaşımında başarıya ulaşmasına yardımcı olacaktır. Çünkü, Kant’a göre, insanın içindeki kötünün nedeni onun kötü maximlere izin vermesinden kaynaklanır. Özgürlükle bağlantısı vardır kötünün. Kant’a ahlak yasasının değerini ortaya koymak için gereklidir özgürlük. Başka türlü davranabilme olanağı varsa, özgürlüğün kullanışı kötü maximlere dayanarak da olabilir. Ebedi barış yazısındaki yazgı, bu yazıda biraz daha açığa çıkar Kant’ın din konusundaki görüşünü Sinan Özbek şu şekilde yorumluyor.

“Varlıkların kendi güçlerinin özgür kullanımı için yaratılmış olması, bizim aklımızın kavrayamayacağı bir şeydir. Özgür varlığa yönelik olan yasa bildiriminin var olması ve bunun yanı sıra özgür varlığın yaratılmış olması, bizim aklımızın kavrayış tarzından dolayı uyum içinde değildir. Özgür varlıklar; yaratılışlarının doğaya bağlılığına değil tersine salt ahlaki özgürlüğün yasalarının olanaklı kıldığı zorunluluğa yani tanrısal devletin vatandaşlığına çağrıyla belirlenmiştir.”⁷³

Tarihin gereği insanın kendini gerçekleştirme ise eğer, kötünün engellenmesi ve iyinin teşvik edilmesi, iyi ilkenin kötüye karşı zaferi beklenebilir. Kant’ın dini Tanrıya hizmetle örtüşen, cennet vaadiyle itaat bekleyen vahiy dinlerinden ayrışır. Kant’ın sonucu ne olursa olsun ahlak yasasına uygun davranma ilkesi ile çelişmez onun din anlayışı. Onun için Kant dinden değil, ‘salt aklın sınırları içinde din’ den söz eder. Buna rağmen toplumsal olarak dinin etkili olabilmesi için (insanların ahlak yasasına uygun davranabilmesini güvenceye almak için) kiliseye gereksinim duyar Kant. Aydınlanma filozofu olan bir düşünür için kilisenin varlığını kabul etmek, gerekçesi ne olursa olsun özgürlük kavramında belirsizliğe tutarsızlığa yol açar. Kant’a göre iyinin zaferinin güvenceye alınması ortak etik sisteminin

⁷³ Cogito, sayı 6-7, Sinan Özbek, Kant’ın Din Felsefesinde Ortak Ahlak Sistemi ve Kilise Kavramı, YPY, s.509

kurulabilmesi ile sağlanabilecektir. Bu sistemin gerçekleştirilebilmesi için sadece insanın istenci yetmez., tanrıya da gereksinimi vardır Kant'ın. S. Özbek bu konuda yaptığı yorumda şöyle diyor:

"Böylece kilise olarak ortak etik sistemi ilkelerinde salt bir Tanrı devletinin temsilcisi olarak, benzer politik anayasalarla aynılık taşımaz. Bu sistem ne papa ile patriklerin buyruğu altında monarşik, ne psikoposların ve ruhani önderlerin buyruğu altında aristokratik ne de demokratiktir. Bu sistem, görünmez babanın ahlak yönlendirimi altındaki bir aile olarak düşünülmelidir."

74

Bir babanın otoritesi altında bir ailede özgürlüğün çerçevesinin ne denli dar olabileceği, Kant'ın antropolojisinde çok daha net bir biçimde görülebilir. Kant'a göre insan türü her zaman bir topluluğun üyesi olarak varolur. Toplumsallık onun en temel özelliğidir. Böyle bir toplumsallığın gerçekleşmesi yasalarla sınırlandırılmış bir özgürlükle varolabilir. Erksiz, otoritesiz özgürlük ve yasanın, anarşiye; özgürlüksüz yasa ve erk'in despotluğa; özgürlüksüz ve yasasız erkin barbarlığa yol açacağını belirtir. Cumhuriyet (Republice) ise özgürlük ve yasalarla belirlenmiş erkin bulunduğu bir yönetim şeklidir.*

Kant ancak cumhuriyetçi yönetimlerin insanın kendini gerçekleştirmesini sağlayabileceğini öngörüyor. İnsan 'ırkının' da sürekliliği en sağlıklı böyle bir toplumda sağlanabilecektir. Kant için 'ırkların' devamlılığı çok önemlidir. O, doğanın amacının Tanrısal taktirin yerine gelmesi ile bağlantılı olarak, türlerin korunması gerektiğini çok sık vurgular. İnsan 'ırkı'nın varlığını sürdürebilmesi için toplumun gelişmesi gerekir. İnsanlığın sürekliliğini sağlamak kadınların doğurgan özellikleri ile olanaklıdır. Kant'ın kuramının en zayıf noktası da burasıdır. Kadınlara bakış açısı neredeyse Rousseau'nun Emile'ndeki görüşlerle birebir örtüşür. Kant için kadınların toplum içindeki rolleri kesin bir şekilde belirlenmiştir. Şöyle ki; kadınlar hoş yararlı ve duygusaldırlar. Onların ilkeleri anlama yetileri zayıf olduğu için

⁷⁴ age. s. 497

* Bkz. Antropology

ahlak yasasını da anlayamazlar. Özgürlük ahlak yasasının varlık koşulu olduğuna göre, kadınlarda özgür istenç anlamsızlaşır. Böyle bir bakış, kadınların ahlak felsefesinden dışlanması sonucunu doğurmuştur. Oysa Kant'a göre, erkeklerin kalbindeki en güçlü duygu bağımsızlıktır. Ahlak yasasına ve ilkelere göre davranabilme yetileri gelişkindir. Kant ahlak felsefesinin merkezine ilke ve yasaları yerleştirip, duyguları ondan dışladığı için kadınları da dışlamak zorunda kalıyor. Zaten Kant kadından söz ederken, kast ettiği; (women) kişi olarak kadın değil, (Wife) bir erkeğin eşidir. Feminist bakış açısıyla Kant'a eleştirel yaklaşan Jean Ransey şöyle diyor: "*Kant's conception of human agency dewining from that account is damaged by his exclusson of women's expensence difference in women's nature, particularly in their reason and emotions; a second is that Kant holds that women are morally encumbered by continue and to civilize the race, while males aren't similarly hostase to ends that they have not themselves chosen*"⁷⁵

⁷⁵ Ransey Jean, Ethics, Re-vision at agency in Kant's Moral Theory, s. 130

(Türkçesi: Kant'ın insan ırkı kavramını sakatlayan nokta; kadınların farklılıklarını, deneyimlerini duygularını hesaba katmamış olmasıdır. İkincisi, Kant kadınların ahlaksal olarak ırkın ve uygarlığın devamlılığı ile yükümlendiklerini, belirlendiklerini savunur. Erkekler ise kendilerinin seçmediği amaçlar tarafından kadınlar gibi sınırlandırılmamıştır.)

SONUÇ

Kant'ın felsefesi, bilgiye, özgürlüğe sınır çizme arayışının dışa vurumu diye değerlendirilebilir. Kant için gerçek anlamda felsefe; hem doğanın hem de ahlakın metafiziğinin olanağını ortaya koymak için 'kendi kanatları üzerinde durmayı göze alan usun' eleştirisi üzerine oluşturulabilir. Kant'a felsefe tarihi açısından önemini kazandıran bu özgün us eleştirisi, onun üç kritiğinde kapsamlı bir biçimde temellendirilmiştir.

Kant'ın bilgi kuramı, rönesans döneminde bilimsel, sanatsal ve toplumsal alanlarda gerçekleştirilen göz kamaştırıcı atılımların belli dizgeler etrafında değerlendirildiği on yedinci yüzyıl felsefesinin özelliklerini taşır. Yeni çağ felsefesi diye de adlandırılan on yedinci yüzyıl felsefesinin merkezini matematik ve fizik oluşturuyordu. Güvenilir, sarsılmaz ve kesin bilgilere ulaşmanın kaynakları olan bu iki bilimin ilkelerinin tüm evren için geçerli olduğu iddia ediliyordu. Aklın a priori ilkeleri ile uyum içinde olduğu düşünülen bu ilkeler rasyonalist bilgi anlayışlarını güçlendiriyordu. Nedensellik, doğa bilimlerinin olanağını açığa çıkartan en önemli kavramdı. Rasyonalist felsefeye bu bağlamda en ciddi darbeyi vuran filozof ise eleştirisini nedensellik ilkesi üzerine inşa ediyordu. Hume'un nedensellik eleştirisi güvenilir bilginin olanağını ortadan kaldıran bir niteliğe sahipti. Kant'ın yapmak istediği ise idealizmin ve rasyonalizmin eleştirisi üzerine yükselen, bir bakıma ikisinin sentezinden ortaya çıkan yeni bir yol çizmektir. Onun temel kaygısı güvenilir bilginin ölçütlerini belirlemek ve aynı zamanda insanın özgür istencinin, ahlak felsefesi açısından önemini açıklamaktır. İki farklı nedensellik tanımı ile hem kesin bilginin olanağını hem de ahlak felsefesini temellendirir.

İlk anlamıyla nedensellik anlama yetisinin a priori kavramlarından, kategorilerden birisidir. Bu tür nedenselliğin uygulandığı alan duyulur dünya, doğadır. Duyarlığın a priori sezgi kavramları olan uzay ve zamanın süzgecinden geçmiş tasarımların, görüngülerin oluşturduğu bir doğadır sözü edilen. Nedensellik görüngülere uygulanarak doğaya bütünsellik kazandırır. Bir başka deyişle, doğanın düzeni dediğimiz durum, usun doğaya yasalarını buyurması ile gerçekleşir. Öznenin merkeze alındığı ve bilginin niteliklerinin anlama yetisi kavramları ile belirlendiği bu kuramla Kant, Hume'un eleştirilerinin de dayanaksız kaldığını belirtir. Kant'a göre

yanılığının temel kaynağı kategorilerin görüngülere değil, kendinde şeylere uygulanma çabasıdır. Kendinde şey ise kuramsal us tarafından hiçbir biçimde bilinmeyen bir sınır kavramıdır.

İkinci anlamıyla nedensellik ise, uygulama alanını düşünülür dünyada bulan, pratik usun belirleyici olduğu ahlak yasasıyla ifade edilen, özgürlük yoluyla nedenselliktir. İnsan bedensel varlığı, duyguları ile görüngüler dünyasına bağılyken, akıl sahibi bir varlık olarak, verdiği kararlar ile görüngüler dünyasında nedensellik zinciri başlatabilir. Bu anlamıyla da düşünülür dünyaya, kendinde şeyler dünyasına aittir. Kuramsal usta nesnel geçerliliği tanımlanamayan özgürlüğe, ahlak yasası ile nesnel geçerlilik kazandırılır. Ama bu durum başka bir sorunu da açığa çıkartır. Kant'ın daha önce yasakladığı kendinde şey, özgürlük yoluyla nedenselliğin olanağı açısından zorunlu olarak kullanıma giriyor. Ahlak yasasının temellendirilmesi için başka çaresi yoktur Kant'ın. Böyle bir bedel ödemekten de kendini alıkoymaz. Çünkü aslında O, inanca yer açmak için bilgiyi sınırlandırmak zorunda olduğunu zaten kabul etmişti.

Kant'ın belirlenimci doğa anlayışı ile insanın özgürlüğünü tek bir kavram üzerinde şekillendirmesi çeşitli sorunları da içinde barındırmaktadır. Her şeyden önce yeni bilimsel gelişmeler uzay-zaman ve nedensellik kavramlarını köklü bir biçimde farklılaştırmıştır. Onların a priori akıl kavramları olduğunu ileri sürmek artık neredeyse imkansızdır. Kendinde şey, görüngü ayrımı da bu yeni gelişmeler ışığında nesnel dayanaklarını yitirmektedir. Kant bu ayrımı yaparak kendini kuşkuculardan ayırmak ister. Ancak bu defa da bilgiye çizdiği sınır nedeniyle bilinemezciliğe yaklaşır. Kant gerçekliğe ilişkin yargılarımızın kaynağını nesnede değil öznde arayarak bu sakıncaları ortadan kaldırmaya çalışır. Bilginin deneyimle başladığını söylemesine rağmen onun felsefesi rasyonalist diye tanımlanmaya daha yakındır.

Ahlak felsefesi, özgürlük yoluyla nedensellik tanımlamasının içerik kazandığı alandır. Kant, usun idealalarının nesnel geçerliğe sahip olduğu düşünülür dünyada kendinde şey üzerine koyduğu yasağı da kaldırır. Özgürlüğün bir gerçeklik olarak temellendirilmesine zemin olması gereken bu durum ne yazık ki değerlendirilemez. Çünkü Kant'ın asıl kaygısı insanın özgürlüğünden çok, onun ahlak yasasına uygun davranmasını güvenceye almaktır. Bilgi kuramına getirdiği sınırlamaya koşutluk

içinde bir başka sınır kavramı olan koşulsuz buyruk özgürlüğü kuşatır. Bu öyle bir buyruktur ki tüm duygulardan, eğilimlerden, tutkularından bağımsız yalnızca ahlak yasasına uygun davranmayı gerektirir. Bu anlamıyla da özgürlük, tarihsiz, sınıflar üstü, uluslar üstü ve cinsiyet üstü bir kavram düzeyinde kalmaktadır. Böyle olunca da egemen olanının belirlediği bir biçimde içerik kazanır. Öyle ki bu durum Kant'ın son dönem yazılarında oldukça açık bir biçimde kendini gösterir. Kant'ın insan 'ırkları', kadınlar ve din üzerine yazdıklarında 'ırk' deyince beyaz 'ırk', cinsiyet deyince erkek ve din deyince hıristiyanlıktır söz konusu olan. Oysa Kant bir çok yerde özgürlüğü, insanın tüm yetilerinin geliştirilebilmesinin olanağı olarak tanımlar. İnsanın kendini gerçekleştirmesinin en temel koşuludur özgürlük. Ama insan, ahlak felsefesinde duyulur dünyaya olan bağından kopartılarak ele alınınca; özgürlükte bir gerçeklik olmaktan çıkar, ahlak yasası açısından var sayılmak zorunda olunan bir kavram düzeyine indirgenir.

Kant'ın felsefesi kuramsal açıdan bir çok boşluk barındırmasına rağmen, ele aldığı konular ve onlara yanıt ararken izlediği yöntem açısından öneminden hemen hemen hiçbir şey kaybetmemiştir. Onun bilgi kuramı, kuantum fiziğinin verileri ışığında yeniden değerlendirilebilecek bir çok tutamağa sahiptir. Ahlak felsefesinin ise, günümüzde kişiler arası ilişkilerin geldiği nokta göz önüne alındığında, ne kadar büyük bir önem taşıdığı anlaşılacaktır. Daha büyük ölçekte düşündüğümüzde, uluslararası ilişkiler, barışın sağlanması ve sürdürülmesi konusunda söyledikleri ile çağının oldukça ilerisinde görüşleri dillendirmiştir. Hele doksanlı yılların başından itibaren gerçekleşen siyasal gelişmeler, Kant'ın 'Aydınlanma nedir?' ve 'Sürekli Barış Üstüne Felsefi Bir Deneme' isimli yazılarında ileri sürdüğü görüşlere bugün ne kadar çok gereksinimimiz olduğunu göstermektedir.

YARARLANILAN YAYINLAR

- 1- Akarsu, Bedia, Immanuel Kant'ın Ahlak Felsefesi, İstanbul, İnkılap Kitabevi, 1999
- 2- Allison, Henry E., Idealism and Freedom, Universty of California, San Diego
- 3- Betty, J., Dobbs, T., Jacob, C., Newton ve Newtonculuk Kültürü, İstanbul, İzdüşüm yayınları
- 4- Cassirer, Ernst, Kant'ın Yaşamı ve Öğretisi, çev. Doğan Özlem, İstanbul, İnkılap Kitabevi, 1996
- 5- Çitil, Ahmet A., "Kant'ın Transandantal Felsefesinde Shein Kavramının Sinn ve Bedeutung Kavramları ile Temellendirilmesi", Felsefelogos, Sayı 19, Aralık 2002
- 6- Denkel, Arda, Anlam ve Nedensellik, İstanbul, Kabalcı Yayınevi, 1996
- 7- Dursun, Yücel, Felsefe ve Matematikte Analitik/Sentetik Ayrımı, Ankara, Elips Kitap, 2004
- 8- Einstein, A.-İnfeld, L., Fiziğin Evrimi, çev. Öner Ünalın, Ankara, Onur Yayınları, 1976
- 9- Gökberk, Macit, Felsefe tarihi, İstanbul, Remzi Kitabevi, 2000
- 10- Heimsoeth, Heinz, Immanuel Kant'ın Felsefesi, çev. Takiyettin Mengüşoğlu, İstanbul, Remzi Kitabevi, 1986
- 11- Heisenberg, Werner, Parça ve Bütün, çev. Ayşe Atalay, İstanbul, Düzlem yayınları, 1990
- 12- Hume, David, İnsan Zihni Üzerine Bir Araştırma, çev. Semlin Evrim, İstanbul, Milli Eğitim Basımevi, 1974
- 13- Kant, Immanuel, Arı Usun Eleştirisi, çev. Aziz Yardımlı, İstanbul, İdea Yayınları, 1993
- 14- Kant, Immanuel, Pratik Aklın Eleştirisi, çev. İoanna Kuçuradi, Ülker Gökberk, Füsün Akatlı Ankara, Hacettepe Ü.Yayınları, 1980
- 15- Kant, Immanuel, Prolegomena, çev. İoanna Kuçuradi-Yusuf Örnek, Ankara, Türkiye Felsefe Kurumu, 1995
- 16- Kant, Immanuel, Ahlak Metafiziğinin Temellendirilmesi, çev. İoanna Kuçuradi, Ankara, Türkiye Felsefe Kurumu, 2002
- 17- Kant, Immanuel, Evrensel Doğa Tarihi ve Gökler Kuramı, çev. Seçkin selvi, İstanbul, Sarmal yayınları,
- 18- Kant, Immanuel, Fragmanlar, çev. Oruç Aruoba, İstanbul, Altıkırbeş Yayınları

- 19- Kant, Immanuel, Seçilmiş Yazılar, çev. Nejat bozkurt, İstanbul, Remzi Kitabevi, 1984
- 20- Kant, Immanuel, Critique of Judgement, çev. William Benton, University of Chicago, 1971
- 21- Kant, Immanuel, Antropology from a Pragmatic Point of View, Southern Illinois Universty Pres, 1996
- 22- Leibniz - Spinoza, Kavrayış Gücünün Gelişimi, Monadoloji, çev. Can Şahan, İstanbul, Kuram Yayınları,
- 23- Musgrave, Alan, Bilim Kuşkuculuk ve Sağduyu, İstanbul, Paradigma Yayınları
- 24- Newton, Isaac, Doğal Felsefenin Matematik İlkeleri, çev. Aziz Yardımlı, İstanbul, İdea Yayınları, 1997
- 25- Nutku, Uluğ, " Engels'in Kant'a Bir Eleştirisine Değini", Felsefelogos, sayı 25-26, Mart 2005
- 26- Ökten, Kaan H., "Kant'ta Barışın Yazgısallığı", Cogito, Sayı 41-42, Kış 2005
- 27- Özbek, Sinan, "Kant'ın Din Felsefesinde Ortak ahlak Sistemi ve Kilise Kavramı", Cogito, Sayı 6-7, Kış- Bahar 1996
- 28- Özbek, Sinan, İsyankar Ruh, İstanbul, Bulut Yayınları, 2000
- 29- Reichenbach, Hans, Bilimsel Felsefenin Doğuşu, çev. Cemal Yıldırım, İstanbul, Remzi Kitabevi, 1993
- 30- Rousseau, J.J., Emile, çev. Ülkü Akagündüz, İstanbul, Selis Kitaplar, 2003
- 31- Scruton, Roger, Düşüncenin Ustaları KANT, çev. Cemal Atilla, İstanbul, Altın Kitaplar, 2003
- 32- Timuçin, Afşar, Düşünce Tarihi 2, İstanbul, Bulut yayınları, 2000
- 33- Timuçin, Afşar, Estetik, İstanbul, Bulut Yayınları, 2002
- 34- Uygur, Mermi, Güneşle, İstanbul, Ara Yayıncılık, 1989
- 35- Woods, A., Grant, T., Aklın İsyanı, İstanbul, Tarih bilinci Yayınları, 2001
- 36- Yıldırım, Cemal, Bilim Tarihi, İstanbul, Remzi Kitabevi, 2001
- 37- Zizek, Slavoj, Kırılğan Temas, çev. Tuncay Birkan, İstanbul, Metis yayınları, 2002

ÖZGEÇMİŞ

Özgül Saki, 1967 tarihinde Zonguldak'ın Çaycuma ilçesinde doğdu. Orta öğrenimini Çaycuma lisesinde tamamladı. 1990 yılında O.D.T.Ü. Fen Bilimleri Eğitimi Fizik bölümünü bitirdi. Halen Kadıköy Anadolu Lisesi'nde Fizik Öğretmeni olarak görev yapıyor.

